

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLIV - 2007

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XLIV (2007), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Michaela Černá, Pavla Chejnová, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě. Je možno použít i e-mailovou adresu (hoffmannova@ujc.cas.cz).

OBSAH

Robert Dittmann:	<i>Starozákonní toponymie v třetí Hallské bibli (1766)</i>	4
Josef Štěpán:	<i>Dvě klasifikace souvětí: podle spojovacích výrazů a mezipropozičních vztahů</i>	30

Nové publikace

Jiří Zeman:	<i>Carlo L. Prevignano – Paul J. Thibault (eds.): Discussing Conversation Analysis. The work of Emanuel A. Schegloff</i>	45
Patrik Mitter:	<i>J. Furdík: Život so slovo tvorbou a lexikológiou</i>	48

Kronika č. 1

Josef Lesák:	<i>6. ročník Studentské vědecké konference bohemistů ve Vratislavi</i>	51
Adam Kovář:	<i>Setkání bohemistů – Cikháj 2007/2008</i>	53

Kronika č. 2 (Janu Kořenskému)

Jarmila Tárnyiková:	<i>Zpět ke kořenům...</i>	54
Marie Krčmová:	<i>J. Kořenský a styl</i>	58
Jana Hoffmannová:	<i>„Verbální humor jako specifický fenomén“ – tentokrát v dopisech V+W</i>	62
Milada Hirschová:	<i>Poznámky k mluvení v prostoru</i>	66

Starozákonní toponymie v třetí Hallské bibli (1766)¹

Robert Dittmann (dittmann@email.cz)

Exulantská biblická tradice sice vyšla z kralického vydání 1613, případně Šestidílků, ale ačkoli kralický text vykazoval značný stupeň stabilizace, exulantská tradice ho dále dotvářela jak v apelativní, tak i propriální sféře. Ve změněných podmínkách je však textový vývoj nesen jinými tendencemi, danými historickými okolnostmi: jednota bratrská jako samostatná náboženská společnost postupně zanikla, české evangelické dědictví začalo však být spojováno právě s mýtem jednoty bratrské, v nových prostředích, zejména v Halle, na znovuvydávání spolupracují slovenští bohoslovci, reformovaný směr se vyrovnává s luterstvím, učenecká biblická tradice jednoty včetně orientace na původní biblické jazyky nemá výrazné pokračovatele. Do biblického textu se tyto okolnosti promítají ve dvou hlavních oblastech: 1. Biblický text se nezvyšuje textověkriticky: v exulantských tiscích lze sledovat jednak návraty k Šestidílkům, jejím doplňkům, margináliím, které byly ve vydání 1613 většinou správně odstraněny (NZ1709 dokonce otiskuje přímo text Šestidílků), jednak se text odklání k Lutherovu překladu. V třetí Hallské bibli se objevují také nové interpretační shody s vulgární tradicí a samostatné dodatky. 2. Do tisků pronikají v důsledku přetržení kontinuity kultivace češtiny prvky cizí kralické češtině. Např. v Klejchově NZ1720 je velká rozkolísanost v kvantitě; četná jsou korektorská opomenutí, někde zřejmě pronikají slovakismy.

Třetí Hallská bible představuje v jistém smyslu završení exulantské biblické tradice v 18. st.: ukončuje řadu tří hallských biblí, přináší nejvíce textových inovací a má dalekosáhlý vliv hluboko do 19. st. Dosavadní práce se však toponymii třetí Hallské bible (H1766) nevěnovaly. Jediné výjimky představují Karafiátův *Rozbor* (1878) s několika doklady a dále Palkovičovo srovnání v P1808 se záznamem některých odlišností.

Novozákonní (NZ) toponymii v třetí Hallské bibli jsme se věnovali jinde². Elsnerova úprava NZ toponymie nemohla být ve srovnání s toponymii starozákonní (SZ) tak odvážná, neboť fixovanost novozákonní tradice je daleko větší než u starozákonních textů. Vypovídá o tom nejen rozsah obou částí Bible a jejich frekvence přednesu při liturgii, ale i počet vydání samostatného NZ (v exilu případně s Žaltářem a Sirachovcem) oproti vydáním celé Bible. Budeme charakterizovat Elsnerovu úpravu starozákonní toponymie a posléze se pokusíme

¹ Tento příspěvek vznikl za podpory vnitřního grantu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci na rok 2007.

² Článek „Novozákonní toponymie třetí Hallské bible (1766) v souřadnicích české biblické tradice, zejména kralické“ byl odevzdán do tisku v čas. *Acta onomastica*.

nalézt styčné body se strategiemi uplatněnými při aktualizaci toponymie novozákonní. Zvláštní pozornost přitom budeme věnovat odolnosti Tremelliova-Juniova interpretačního vlivu v třetí Hallské bibli a identifikaci vlivu Lutherova překladu. Soustředíme se na toponyma s četností 5 a méně v SZ, u nichž je větší pravděpodobnost adaptační dynamiky v důsledku jejich častějšího periferního postavení. Zkratky jsou uvedeny na konci příspěvku.

1. Grafika

1.1 Psaní *in continuo* u víceslovných toponym se složkami odlišenými velkými písmeny. V K1613 jsme ještě často svědky psaní dohromady bez oddělení mezerou – dvojsložkovost je dostatečně signalizována velkými písmeny –, zatímco v následných edicích bible včetně třetí Hallské bible již často čteme zvlášť: 2S 20,14 K1613 *AbelBetmaacha* – H1766, KRAL *Abel Betmaacha* – KAR *Abel a Betmaacha*; Nu 13,25 K1613 *NehelEškol* – H1766 *Nehel Eškol*; Iz 15,8 K1613 *BeerElim* – H1766 *Beer Elim*; 2Pa 8,3 K1613 *do EmatSoby* – H1766 *do Emat Soby* (mezi částmi toponyma je předěl řádku). Tato úprava byla však jen částečně důsledná: 1S 4,1 K1613 *Eben Ezer* – H1766 *EbenEzer*; 1S 5,1 K1613 *Ebenezer* – H1766 *EbenEzer* – první a druhá Hallská bible píše na všech výskytech obě slova zřetelně zvlášť; 1S 7,12 K1613 *EbenEzer* – H1766 *Eben Ezer* – KAR všude *Ebenezer*; Oz 10,14 K1613 *BetArbel* – H1766 *BetArbel*; Gn 31,47.48 K1613 *GálEd* – H1766 *GálEd*; Joz 15,27 K1613, H1766 *AsarGadda*; Nu 33,32.33 K1613, H1766 *ChorGidgad*. V H1766 je doložen i případ, kdy je psaní *in continuo* signalizováno i přes předěl řádku (zde symbolizovaný svislicí |): Gn 14,7 K1613 *k EnMisfat* – H1766 *k En|Misfat*.

1.2 Zjednodušení grafické geminace *-ff-*. Týká se například toponym *Ofra* (Mi 1,10), *Kaftor* (Jr 47,4), *Mefat* (1Pa 6,79), *Nofe* (Nu 21,30), jež jsou psána v K1613 *-ff-*, ale v H1766 již *-f-*. Zjednodušení ovšem proběhlo už v první Hallské bibli (např. *Ofra*, *Kaftor*, *Mefat*, *Nofe*). Nejednotnost lze ovšem vystopovat už u vydání K1613 (například mezi Jr 47,4 *Kafftor* – Am 9,7 *Kaftor*; Joz 13,18 *Mefat* – 1Pa 6,79 *Meffat*). Také u geminovaného *-bb-* u toponyma *Tabbera* shledáváme dynamiku, neboť zatímco K1613 píše na obou lokacích Nu 11,3.Dt 9,22 *Tabbera*, H1766 zjednodušuje psaní v Dt 9,22 na grafiku *Tabera*. Jen na okraj dodáváme, že simplifikace grafických geminát je výrazným rysem toponymické úpravy v Karafiátově kritickém otisku Kralické bible a později v jeho revizi.

1.3 Psaní *i-y*. Upozorníme jen na několik případů. U toponyma *Bét-ješimót* (tak ČEP, 4 výskyty; KAR *Betjesimot*, *Betjesimotský*) píše K1613 v Nu 33,49.Joz 12,3.Joz 13,20 *Betsymot*, tak i tři exulantské Hallské bible, ale v Ez 25,9 mají K1613, H1722, H1745, H1766 *Betjesimotských*. V Gn 24,10 obsahují K1613, H1722, H1745 grafickou podobu *Naharaym*, ale v Ž 60,2 *Naharaim*, srov. v Joz 15,36 K1613, H1722, H1745, H1766 *Gederotaym*, v Joz

15,36 K1613, H1722, H1745, H1766 *Adytaym*, v Joz 15,57 K1613, H1722, H1766 *Kayn* – jinde však má H1766 grafiku *Abelmaim, Abel Mizraim, Eglaim, Adoraim, Betdyblataim, Getaim, Gittaim, Choronaim, Hafaraim, Telaim, Sibraim* aj., identickou s K1613. Dynamika zde tedy nebyla zaznamenána; v Iz 15,1 píše K1613 i H1766 *Kir*, ale v 2Kr 16,9.Iz 22,6.Am 1,5 *Kyr*; v Joz 15,48 píše K1613, H1766 *Samyr* – Sd 10,1.2 *Samir* – identický rozdíl v grafice se objevuje také u Svatováclavské bible: Joz 15,48 *Samyr* – Sd 10,1.2 *Samir*.³

1.4 Velká písmena přeložených toponym. V kralické i pokralické tradici dochází k postupnému ústupu psaní některých apelativ s velkým písmenem, což se týká také složek víceslovných toponym přeložených do češtiny v důsledku jejich transparentní apelativní sémantiky v předloze. V některých případech zavádí malé písmeno už první Hallská bible 1722, ale jedná se o menší množství příkladů než v předchozích inovacích. Příklady: Gn 16,14 K1613, H1722, H1745, H1766 *Studnici živého vidoucího mne* – ale srov. Gn 24,62.25,11 K1613, H1722, H1745 *studnice Živého vidoucího mne* – H1766 *studnice živého vidoucího mne*; Ez 39,11.15 K1613 *Udolí množství Gogova* – H1722, H1745 *udolí množství Gogova* (Ez 39,11), *Udolí množství Gogova* (Ez 39,15) – H1766 Ez 39,11.15 *udolí množství Gogova*; Sd 4,2 K1613, H1722, H1745 *v Haroset Pohanském* – H1766 *v Haroset pohanském* (srov. též na dalších výskytech Sd 4,13.16); 1S 23,28 K1613, H1722, H1745 *Skála rozdělující* – H1766 *skálou rozdělující*; 2Kr 14,7.1Pa 18,12 K1613, H1722, H1745 *v udolí Solnatém* – H1766 *v udolí solnatém*; 2Pa 25,11 K1613, H1722 *do udolí Solnatého* – H1766 *do udolí solnatého*. Jindy jsou už v K1613 obsažena malá písmena, což zůstalo zachováno i v Karafiátově revizi: Ž 60,2 K1613, H1722, H1766 *v udolí slaném* – KAR *v údolí slaném*; 2Kr 9,27 K1613, H1766, KAR *k domu zahradnímu* – V *domu zahradního* – ČEP *na Bét-hagan*; Ez 39,16 K1613, H1766, KAR *množství* – V *Amona* – ČEP *Hamóna*; Neh 2,13 K1613, H1766, KAR *k studnici drakové* – ČEP *k Dračí studni*; Joz 15,62 K1613 *město Solné* – H1766 *město solné*; Joz 19,8 K1613 *do...Ramat Poledního* – H1766 *do...Rámat poledního*; Gn 36,37 K1613 *z Rohoboth od Řeky* – ČEP *z Rechobótu nad Řekou* – H1766 *z Rehoboth od řeky*; Neh 12,39 K1613 *k bráně Staré* – H1766 *k bráně staré*. Opravena byla chyba vydání z r. 1613, když je v něm v Iz 21,11 psáno *důmy* – H1722, H1745, H1766 *Důmy* – V *Důmy*. Tam, kde již K1613 má překlad toponyma s apelativní sémantikou psaný malým písmenem, je v H1766 ponechán: Gn 38,14 K1613, H1766 *na rozcestí* – ČEP *do Énajimu* – KAR *u brány Enaim*. Ekvivalenty hebr. עֵיר הַתְּמָרִים znějí v ČEP *Palmové město*, zatímco K1613, H1766 píše s malými písmeny *město palmovým* osazené (Dt 34,3), *město palmové* (Sd 1,16.3,13.2Pa

³ Rozdíly jsou doloženy například i mezi transliterací w *Mezopotamij* (K1613, H1722, H1745 v Sd 3,8) – w *Mezopotamij* (H1766), ale nemusí se jednat čistě o grafický rozdíl.

28,15). Variabilita v grafice velkých písmen je v H1766 zachována také mezi lokacemi Joz 7,24 (K1613, H1766 *do údolí Achor*, srov. Joz 15,7.Iz 65,10.Oz 2,17) a Joz 7,26 (K1613, H1766 *Údolí Achor*).

1.5 Také grafické zkratky pomocí značek nad písmeny, jako např. vlnovka, zastupující někde geminaci (v K1613 např. v Neh 11,29 u toponyma *Enrymmon*), obvyklé u rukopisných záznamů i raných tisků, jsou v tradici následující K1613 rozepisovány, např. v 1Pa 6,77.Nu 33,15.⁴

2. Vokalismus

2.1 Kvantita a její záznam. Už v dřívější české tradici, například v Melantrichových biblích, ale i v tradici blahoslavovsko-kralické se setkáváme s kolísáním vokalické kvantity, jak je to u tisků 16. století a doby následující obvyklé. Rozdíly v kvantitě najdeme i mezi exulantskými vydáními, rozkolísanost panuje zejména v druhé Hallské bibli. Zde však sledujme rozdíly mezi K1613 a H1766, přičemž difference mezi nimi lze většinou dovést už k H1722. Nelze však vyloučit ani typografickou variabilitu exemplářů vydání z r. 1613. Příklady: 1Kr 2,8 K1613 *Bahurým* – H1722, H1766 *Bahurym*; 1Pa 14,11 (1. výskyt) K1613 *Bálperazím* – H1722, H1745, H1766 *Bálperazim*; Joz 20,8 K1613 *Bózor* – H1722, H1745, H1766 *Bozor*; Iz 10,31 K1613 *Gábim* – H1722, H1745, H1766 *Gabim*; 2Kr 14,25 K1613 *Gethéfer* – H1722, H1745, H1766 *Gethefer*; Sd 9,6 K1613 *dum Mello* – H1722, H1745, H1766 *dùm Mello* – JERUZ *Bet-Millo* – BHS *בֵּית מְלֹחַ*; Dt 27,4.13 K1613 *na hoře Hebal* – H1722, H1766 *na hoře Hébal*; Joz 21,29 K1613 *Enganným* – H1722, H1766 *Engannym*; Jr 25,24 H1722, K1613 *krále Arábské* – H1766 *krále Arabské* (jde o nekonkordantní jev, ve dvou dalších výskytech – 2Pa 9,14.Ez 27,21 má K1613, H1722 i H1766 *Arábští*); Dt 9,22 K1613 *v Kybrohattave* – H1722, H1766 *v Kybrohattáve* (srov. Nu 33,16, kde mají K1613, H1722 i H1766 délku, a v K1613, H1722 i Nu 33,17); Jl 3,18 K1613 *Setym* – H1722, H1766 *Sétym*; Joz 19,8 K1613, H1722 *do...Ramat* – H1766 *do...Rámat*; Ž 60,2 transliterace K1613, H1722 *proti Syryj Soba* – H1766 *proti Sýryj Soba*.

Drobné difference se mohou výjimečně objevit i v záznamu kvantity, např. Joz 18,17 K1613 *k kameni Bohana, syna Rúbenova* – H1722, H1745, H1766 *k kameni Bohana, syna Růbenova*, někdy se táhnou už z kralických biblí, viz např. Joz 19,2 K1613, H1722, H1766 *Bersabee* – 1Pa 4,28 K1613, H1722, H1766 *Bersabé*. Difference by byly ovšem k nalezení i

⁴ Dynamika interpunkce ojedinele v exilových vydáních zasahuje i do interpretace toponym, srov. Joz 18,24 K1613, KAR *Cefer Hamona* – H1722, H1745, H1766, KRAL *Cefer, Hamona* – BHS *כֶּפֶר הָעֵמֶנִי*. Jindy je však ponechána nevhodná interpunkce kralické tradice, disociující složené toponymum na dvě jednotky, např. Joz 15,25 K1613, H1766 *Asor, Chadat* – V *Asor nové* – ČEP *Chasór-chadata* – BHS *חֲצוֹר חֲדָתָא*.

mezi toponymy četnějšími než 5, např. u toponyma *Bázan* (60 výskytů v SZ) má v Dt 4,43 K1613 znění *Bazan* – H1722, H1745, H1766 *Bázan*.

Na několika místech jsou pohyby mezi alternantami *-á-* / *-aa-* (bez rázu by šlo jen o grafickou variantu záznamu samohláskové délky). K1613 obsahuje v Joz 19,15.Sd 1,30 grafický záznam *Naalol*, ale v Joz 21,35, kde je v hebrejštině stejný podklad (נְהַלֵּל) jako v Joz 19,15, čteme v K1613 *Nálol*, shodné s melantrišskou tradicí (M77 *Nálol*). H1722, H1745, H1766 sjednocují na podobu *Naalol* (LUO *Nahalal*, Sd 1,35 *Nahalol*) a likvidují pojítka kralické tradice s kontinuitou české tradice předkralické. Naopak zjednodušení první, druhé i třetí Hallské bible v 1Pa 4,19, kdy se namísto podoby v K1613 *Estemo Maachatský* (srov. V *Esthamo, kterýž byl z Maachaty*) píše jen *Estemo Machatský*, není přijatelné. Nemá navíc oporu ani v Lutherově překladu (LUO *Esthemoa, der Maachathiter*).

2.2 Kvalitativní změny v adaptaci vokálů. Na několika toponymických jednotkách pozorujeme v H1766 změny ve směru přesněji odpovídající hebrejskému vokalizmu v toponymu, zatímco kralická tradice udržuje znění z české tradice ovlivněné vulgátními podobami. Opět se potvrzuje, že jde spíše o náběhy tendencí než promyšlenou strategii. Například v Sd 18,28 má kralická tradice v K6, K1613 i exulantské bible H1722, H1745 znění *Betrohob*, zatímco H1766 *Betrehob*, odpovídající přesněji Lutherově bibli (LUO *Beth-Rehob*), ale i hebrejskému znění (BHS בֵּית רְחֹב). Ve 2S 10,6 třetí Hallská bible rovněž mění podobu na znění bližší Lutherově bibli i hebrejskému znění (K1613, H1722, H1745 *Syrye z domu Rohob* – H1766 *Syrye z domu Rechob* – LUO *die Syrer des Hauses Rehob* – BHS בֵּית־רְחֹב אַרְם), ale – ve shodě s Lutherem – nedůsledně ponechává překlad hebrejského בֵּית „dům“ místo transkripce *Bet-* na jiných místech. V Gn 26,22.36,37.1Pa 1,48 má hebrejský text v BHS toponymum רְחֹבוֹת (ČEP *Rechobót*), K1613 má tři rozdílná znění (*Rehobot, Rohoboth, Rohobot*), H1766 ponechává v Gn 36,37 znění upravené už první Hallskou biblí 1722 *Rehoboth*⁵ – LUO, L45 zde čte identicky *Rehoboth*, na zbývajících dvou místech ale podržuje třetí Hallská bible kralické podoby. V Sd 7,1 čtou K6, K1613 *při studnici Hárad*, ale H1766 *při studnici Hárod*, opět shodné s Lutherem (LUO, L45 *an den Brunnen Harod*) a přesnější vůči hebrejskému znění (BHS עֵין חָרֹד).

Stejně jako u samohláskové kvantity lze i některé případy adaptační dynamiky kvality vokálů redukovat na náběhy konkordantních snah. Tak toponymum, jež ČEP

⁵ Uvádí už [Karafiát] (1878, s. 18).

transkribuje v podobě *Gólan* a Heller (2003) zařazuje v reprezentaci גִּלְיָן jako heslo 634, se vyskytuje v K1613, H1722, H1745 ve třech podobách: *Golan* (Dt 4,43.1Pa 6,71), *Golen* (Joz 20,8), *Gaulon* (Joz 21,27 – tak i vulgátní tradice, promítnutá do M77). H1766 však unifikuje všechny výskyty na podobu *Golan* shodnou s L45 a LUO a opět tak likviduje kralickou spojnicí s předcházející českou tradicí (vulgátní podoba *gaulon* / *Gaulon* je např. v Joz 20,8 doložena už v inkunábulích PRAŽ, KUT, ale i dále v BEN, S37, NET, M56/7, M77). Unifikovanou podobu ponechává KRAL i Karafiátova revize (KAR).

Náběh konkordantnosti smazal také rozdíl mezi kralickými podobami v K1613, H1722 *ChacarEnón* (Ez 47,17) – *ChacarEnón* (Ez 48,1).⁶ H1766 unifikuje na *Chacar Enón*. Jedná se však právě jen o náběh, vždyť na zbývajících dvou místech Nu 34,9.10 je ponechána podoba kralická *Enan* a první část kompozitního toponyma (hebr. עֵנָן) je přeložena (*ves*). KRAL obnovuje rozdíl (*Azar Enon* – *Azar Enon*), což respektuje i KAR.

3. Konsonantismus. V H1766 existují tři hlavní oblasti dynamiky v adaptaci konsonantů starozákonních toponym.

3.1 Adaptace *z - s*. Zaznamenali jsme tři případy dynamiky: 1Pa 7,24 K1613, H1722, H1745 *Uzen Seera* – H1766 *UzenZeera* – L45 *Usen-Seera* (může se jednat o fonetické psaní německé výslovnosti); Dt 23,4 K1613, H1722, H1745 *z Petor Mesopotamie Syrské* – H1766 *z Petor Mezopotamie Syrské*. Poslední případ je doložen už v první Hallské bibli: 2Pa 28,18 K1613 *Gimzo* – H1722, H1745, H1766 *Gymso* – L45, LUT *Gimso*. (MAN knihy Paralipomenon neobsahuje.)

3.2 Adaptace *h - ch*. H1766 se kloní k podobám s *-ch-*, které jsou bližší hebrejskému znění, ač Lutherův překlad zde neposkytuje oporu. Příklady: 2S 10,6 K1613, H1722, H1745 *Syrye z domu Rohob* – H1766 *Syrye z domu Rechob* – LUO *die Syrer des Hauses Rehob*; 2S 2,16 K6, K1613, H1722, H1745 *Helkat Hassurym* – H1766 *Chelkat Hassurym* – LUO *Helkath-Hazzurim*.

3.3 Adaptace *c - k*. Zde uvedeme jen jeden příklad ze starozákonního souboru: v Sd 5,21 přepisuje H1766 ekvivalent hebr. קִישׁוֹן o šesti výskytech (K6, K1613 píšou na všech šesti výskytech *Císon*) čtyřikrát podobu s *k-*: *Kýson* (Sd 4,7.13.5,21(dvakrát); 2krát je *Císon* – 1Kr 18,40.Ž 83,10) – oporu nabízí Luther (LUO, L45 *Kison*). Hallská bible 1722 má na všech místech podobu *Císon*. Další případy nahrazení kralického *c-* iniciálním *k-* v H1766 najdeme v novozákonní toponymii. Jde však o periferní jev, neboť většinu toponym, v nichž má hebr.

⁶ H1745 píše zvlášť. Adaptace těchto toponym je v kralické tradici pozoruhodná též volbou střídnice *-c-* na místě hebr. *cáde* צ.

souhlásku blízkou českému *-k-* a Kraličtí přepisují *-c-* ve shodě s českou tradicí, ovlivněnou Vulgátou, ponechává H1766 bez proměny (*Cehelot, Cetron, Cefer Hamona, Cetlis*), případně i s nejednotnou adaptací podle Kralických (*Cedymot Joz 13,18 – Kedemot Joz 21,37; Cesion Joz 19,20 – Kesion Joz 21,28*). Ale například podoba *Cedron* zůstala na všech 11 místech v H1766 beze změny, ačkoli L45 má všude *Kidron*.

3.4 Okrajové případy představují další dva projevy adaptační dynamiky, z nichž první je doložen už v H1722, H1745: 1S 14,4 K1613 *Seneh* – H1722, H1745, H1766 *Sene* (zřejmě po konzultaci s K6, jež obsahuje podobu *Sene*)⁷. V 1S 31,10.12 je v K1613, H1722, H1745 podoba *Betsam, Betsamské* (*-m* obsahuje i melantrišská tradice, např. M77), zatímco H1766 upravuje na *Betsan, Betsanský*, mající oporu v Lutherovi (LUO *Beth-Sean*) i hebrejském znění. Může se však jednat také o náběh konkordantnosti (srov. Joz 17,11.16.Sd 1,27.2S 21,12.1Kr 4,12 K1613, H1766 *Betsan*).

3.5 Hallská bible 1766 přebírá i některé chyby předchozí tradice. Přestože například píše správně *Důmy* v Iz 21,11, což mají už předchozí dvě Hallské bible, proti K1613 *důmy*, ponechala i překlepy, převzaté z H1722⁸: Sd 1,31 K1613 *Achzib* (LUO *Achsib*) – H1722, H1745, H1766 *Achzid*⁹; Joz 19,4 K1613, H1722, H1745, H1766 *Etolad* (KL, M77, T-J, LUO *Eltholad*; KRAL, KAR *Etolad*, BHS אֶתְוֹלַד) – Joz 15,30 K1613, H1722, H1745, H1766 *Etolad*; 1Pa 2,54 K1613, H1745 *Atarotšit* – H1722, H1766 *Atarotši*.¹⁰ Zcela vynecháno bez náhrady je v celé kralické i exulantské tradici toponymum *Umma* v Joz 19,30 (BHS עֻמָּה), doplňuje ho až Karafiát ve své revizi (*Umma*). ČEP (*Uma*) i vulgátní tradice (VUL, KL, V, VGN *Amma*) toponymum obsahují, Komenský v MAN kapitolu výrazně krátí.

4. Složitější proměny. Kromě toponyma *Rechob*, uvedeného výše, si pozornost zaslouží toponymum v Nu 33,46.47 uvedené v K1613 v nesklonné podobě *Almondiblataim*, odpovídající hebrejskému podkladu (BHS עֲלֹמוֹן רֶבְלָתַיִם; ČEP v *Almón-diblátajimu*).

⁷ Na ostatních místech je nedůsledně ponecháno *-h* (*Aholah, Amanah, Balah, Chobah, Hevilah, Moserah, Mereh, Moriah, Massah, Maráh, Marah, Selah, Elah, Sitnah, Sáveh*), což odstranily až KRAL a KAR.

⁸ Lze tak usuzovat z chyby v 1Pa 2,54, ale i z konstatování samotného Elsnera v předmluvě k H1766 (s. 12): „Osmnáctá Biblí česká nyní se v Hále ve jménu Páně na světlo vydává. Podlé exempláře Halského léta 1722 vytištěného tato edýci se přetlačila...Poněvadž se pak našlo, že vydání Halské od roku 1722 rozličná omylení impresorská v sobě obsahuje i některá slova vypustilo, co předce býti nemá, tedy se to všecko se vši pilností to ponapravilo i splnilo. Temné tyto i nedost vysvětlené způsoby mluvení starého i nového zákona, které léta 1722 při dost věrné práci Belové do textu svatého se vloudily, jsou podlé vydání bratrských, zvláště šestodílné Biblí, jasněji i srozumitelněji sem postavené.“ Všechny chyby H1722 však odstraněny nebyly. Upozorňujeme na samostatný přínos H1745, která chybu v 1Pa 2,54 opravila.

⁹ Na tuto chybu H1722 upozorňuje už Palkovič (bez uvedení dalších biblí) ve srovnání K1613, H1722, H1766, viz P1808 na s. 331 v paginaci NZ části.

¹⁰ Na dalších místech naopak najdeme v H1745 chyby neobsažené jinde: 2S 10,8 H1745 *Syršty* – K1613, H1722, H1745 *Syrštit*.

H1722, H1745 a H1766 se však podobou *Helmondeblataim* vracejí nelogicky k Šestidílce, jež toponymum uvádí rovněž ve formě *Helmondeblataim*, přebrané zřetelně z vulgátní tradice (srov. M77 Nu 33,46 *Helmondeblataim*, V Nu 33,46.47 *Helmondeblathaim*). Podoba vulgátní tradice, proniknuvší do Šestidílký (*Helmondeblataim*), je obsažena i v kritickém otisku Kralické bible podle vydání z r. 1613 (KRAL), ačkoli to neodpovídá skutečnosti v K1613. K formě *Almondiblataim* se vrací až KAR.

U toponyma v 2Kr 14,7 s hebrejským podkladem יְקִתְהֵל má kralická tradice transkribované v podobě *Jektehel* (K6, K1613, H1722, H1745), ale H1766 čte *Joktel*, i když v Joz 15,38 ponechává tradiční *Jechtel*. Čtení *Joktel* je bližší hebrejštině, ale vzdaluje se Lutherově překladu (L45 *Jaktheel*) a znamená odklon i od Vulgáty (KL *Iectehel*).

Lutherův překlad zřejmě ovlivnil dynamiku převodu hebrejského אַרַם נַהֲרַיִם o pěti výskytech. Kraličtí převádějí v K1613 různě, včetně podob *Aram Naharaym* (Gn 24,10; stejně i H1722, H1745), *Syrye Naharaim* (Ž 60,2; H1722, H1745 transliterace *proti Syryj Naharaim*). V Gn 24,10 čte H1766 *do Mezopotamie* zřejmě podle Lutherova překladu (L45 *gen Mesopotamien*), ale také ve shodě s vulgátní tradicí (V *do Mezopotamie*). V Ž 60,2 čte H1766 *proti Sýrským v Mezopotamii*¹¹ opět ve shodě s Lutherem (L45 *mit den Syrern zu Mesopotamien*), ale v rozporu s vulgátní tradicí (KL *succendit Mesopotamiam Syriae*). Lutherův vliv byl podporován konkordantností, neboť ve všech pěti výskytech byla v H1766 zastoupena *Mezopotámie*.

V 2Pa 16,8 má místo převodu *Chussimští a Lubimští* (K1613, H1722, H1745; K6 *Chussimští a Lubimští*) třetí Hallská bible znění *Mouřenínové a Egyptští*, snad vlivem míst jako Da 11,43.Na 3,9 – srov. 2Pa 12,3, kde jsou v textu blízko *Mouřenínové, Egyptští a Libitští*. L45 snad ovlivnil první substituci: *die Mohren und Libyer*. Palkovič (P1808, s. 333) registruje změnu s komentářem: „*Jest totěž.*“

4.1 Toponyma s transparentní apelativní sémantikou. Představují v Elsnerově úpravě, obsažené v Hallské bibli 1766, nejzávažnější a nejčetnější případy textové i adaptační dynamiky. Elsnerovy zásahy lze rozřadit do tří typů: drobné úpravy toponym s transparentní apelativní sémantikou převedených překladem, jež jsou většinou neopatřeny velkým písmenem (4.1.1); dodatky bez ekvivalentu v původním textu vysvětlující apelativní sémantiku toponyma, převzaté téměř vždy z marginálií Šestidílký (4.1.2); nahrazení kralického toponyma s transparentní apelativní sémantikou překladem (4.1.3).

¹¹ Psáno *-ij*, přepis nejasný: *-i*, *-ii* (takto např. starší edice Komenského vydané Hrozným), *-ii*? Zřejmě jde o tvar *Mezopotamii*, srov. Porák (1981, s. 221). Na jiném místě stojí jen *Mezopotamij* = *-mí*.

4.1.1 Drobné úpravy přeložených toponym. Jedná se vesměs o toponyma, jež byla převedena apelativy už v kralické tradici bez vyznačení propriálního charakteru takových spojení. V Am 4,3 má K1613 na místě fráze s hebrejským propriem הַרְמוֹן (ČEP má proprium *Harmón*) opis *budete rozhazovati což na palácích*, pravděpodobně pod vlivem perifráze v Tremelliově-Juniově překladu. Interpretaci přebírají i H1722, H1745, ale H1766 přičleňuje dodatek, odlišený od ostatního textu, a čte: *budete rozhazovati to, což máte na palácích*; L45 transkribuje: *gen Harmon*, MAN vynechává.

Podobně i v Za 9,1, kde je proprium חַדְרָא (ČEP *Chadrák*), používá Kralická opis zřejmě vlivem Tremelliova-Juniova překladu, opět bez vyznačení propriálnosti: *proti zemi kteráž jest vůkolí tvém*; H1766 dodává ve srovnání s K1613 a H1722, H1745 nově prepozici v: *proti zemi, kteráž jest v vůkolí tvém*. L45 transkribuje: *über das Land Hadrach*. MAN vynechává.

Také v Am 6,13, kde je v hebrejštině toponymická slovní hříčka (proprium דְּבָרִי לֹא , J převádí *kvůli Lo-Debaru*, HG *to klam se vám líbí jen*, ČEP *a nemáte z čeho*; V *v ničemž*), nacházíme v kralické i exulantské tradici apelativní interpretaci: K1613 *ano není z čeho*. H1766 mírně upravuje na plynulejší text: *ješto není z čeho*. L45 čte podobně: *das so gar nichts ist*.

V Sd 7,25 čtou K6, K1613, H1722, H1745 *v lisu Zéb*, H1766 *v presu Zéb* podle marginálie v Šestidílce: *v presu*; L45 čte *in der Kelter*.

Další obdobné interpretace zůstaly v třetí Hallské bibli zachovány beze změny, v souladu s Lutherovým překladem, např. Sd 8,13 K1613, H1766 *z bitvy před východem slunce* (stejně L45 *vom Streit, ehe die Sonne heraufkommen war*) – ČEP *z bitvy naproti Slunečnímu svahu* – J *přes svah Chares*; Jr 51,1 K1613, H1766 *u prostřed povstávajících proti mně* (srov. L45 *die sich wider mich gesetzt haben*; MAN *proti ... povstávajícím proti mně*) – J *obyvatelům Leb Kamaje*; 1Pa 4,23 K1613, H1766 *v štěpnicích* (L45 *unter Pflanzen*) – J *v Netajimu* – HG *Netaimu*.

4.1.2 Dodatky vysvětlující apelativní sémantiku bez ekvivalentů v původním textu. U mnoha toponym, nikoli však u všech, nalezneme v Elsnerově úpravě překlad transparentní apelativní sémantiky umístěný za toponymem a odlišený od vlastního textu. Elsner v těchto úpravách jednak předznamenává moderní ČEP, jednak zřejmě nevědomky navazuje i na staročeský biblický překlad, jenž rovněž dodával – ovšem bez odlišení od okolního textu – překlad toponymických jednotek s průhlednou apelativní sémantikou.

Pramenem těchto překladů jsou v naprosté většině marginálie Šestidílků, jen výjimečně vydání z r. 1613, ale nejsou vždy přebrány doslovně. Komenského Manualník většinou tyto úseky vynechává. Doklady:

Gn 26,21 K6, K1613, H1722, H1745 *Sitnah* – H1766 *Sitnah*, to jest protivenství – L45 *Sitna* – K6 marg.: *odpor, nepřízeň, nepřátelství*. Srov. dodatek v ČEP /*Sitná* (to je Sočení)/ a překlad ve vulgátní tradici (V *Nepřátelství*).

Gn 26,22 K6, K1613, H1722, H1745 *Rehobot* – H1766 *Rehobot*, prostranství – K6 marg.: *prostranství, rozšíření* – L45 *Rehoboth*. Vulgátní tradice překládá toponymem s apelativní sémantikou (V *Rozšíření*), srov. i ČEP *Rechobót* (to je Prostorná) – HG *Rehobot*, *to jest Šíře*. Na jiných výskytech Elsner vysvětlení nepřipojuje.

Gn 35,8 K6, K1613, H1722, H1745 *Allon Bachuth* – H1766 *Allon Bachuth*, to jest dub pláče – K6 marg.: *t. dub pláče, protože ji tu oplakali*. Srov. ČEP *Posvátný dub pláče*, V *Dub pláče*. Elsnerův dodatek má oporu jednak v marginálii Šestidílků, jednak v překladu Lutherově: *die Klageiche*.

Nu 32,9 K6 (neobsahuje marginálii), K1613, H1722, H1745 *k údolí Eškol* – H1766 *k údolí Eškol*, to jest hroznů – L45 *bis an den bach Eskol*. Roli snad hrála také vulgátní tradice, která zde má apelativum (V *do oudolí hroznu*). Upozorňujeme, že na jiných lokacích toponyma אֵשְׁכּוֹל není apelativní vysvětlení do H1766 dodáno (Nu 13,24.25.Dt 1,24).

Joz 7,26 K1613, H1722, H1745 *Udolí Achor* – H1766 *Udolí Achor*, to jest zkormoucení – K6 *Udolí Achor*; marg.: *t. zkormoucení* – L45 *das Tal Achor*. Na jiných výskytech tohoto toponyma o četnosti 5 Elsner přeložený význam nedodává, ani u prvního výskytu Joz 7,24. Marginálie Šestidílků zcela odpovídá Elsnerovu dodatku.

Sd 2,5 K6, K1613, H1722, H1745 *nazvali jméno místa toho, Bochim* (K6 marg.: *t. místo plačících*) – H1766 *nazvali jméno místa toho Bochim*, plače – L45 *Und hießen die Stätte Bochim* – srov. V *Místo plačících [sic!] / aneb slz* – HG *pojmenovali to místo Bokim (plačící)*. Na jiném místě je při prvním výskytu (Sd 2,1) uvedeno v H1766 jen *Bochim* ve shodě s K1613, H1722, H1745.

1Kr 9,13 K1613, H1722, H1745 *nazval je zemi Kábul* – H1766 *nazval je zemi Kábul*, to jest ničemnou – K6 *nazval je zemi Kábul*; marg.: *ničemná / zavřená / t. neurodná* /K1613 neobsahuje marginálii/ – V *nazval je zemi Chabul* (česká tradice má v Melantrichově bibli 1577 deformované znění *Thábul*)¹² – L45 *hieß sie das Land Kabul*. V prvním výskytu

¹² Také staročeský překladatel zde dodal apelativní sémantiku: OLOM *převzděl jim jest země Cabul (točís veliká)*.

(Joz 19,27) je v K1613, H1722, H1745, H1766 uvedeno pouze *Kabul*. Elsner v dodatku k 1Kr 9,13 použil první překladovou variantu z kralické marginálie.

1Pa 13,11 K1613, H1722, H1745 *nazval to místo* (H1722, H1745 doplňují čárku) *Perez Uza* – H1766 *nazval to místo Perez Uza*, t. protrhnutí Uzy – K6 *nazval to místo Perez Uza*; marg.: *t. protrhnutí Uzy*, viz 2 Král. 6. b. 8. Elsner tedy v tomto případě převzal kralickou marginálii ze Šestidílký včetně *tot'*, zkráceného na *t.*, ale opět až při druhém výskytu toponyma. Srov. překlad ve V (*Rozdělení Ozy*) a dubletu ve staročeském překladu mladšího typu první redakce zachovaném v Bibli olomoucké a Bibli litoměřicko-třeboňské (*Rozštěpenie neb Rozpučenie Ozovo*). ČEP dodává v závorkách vysvětlení, psané kurzivou¹³: *Peres-uza* (to je Uzovo zbořenisko). Přitom však Elsner ponechává nedůsledně dvojí znění daného toponyma (BHS פְּרֵיז עֶזָא) podle kralické tradice: 2S 6,8 K1613, H1766 *Peres Uza* – 1Pa 13,11 K1613, H1766 *Perez Uza*. L45 má na obou místech *Perez-Usa*.

Náběh konkordantnosti se prosadil pouze v případě ekvivalentu hebrejského spojení הַר הַלָּק (ČEP, J převádějí jako *Lysá hora*). V K6 i K1613 je nesourodost mezi transkribovaným dokladem v Joz 11,17 (*Od hory Halak*) a přeloženým dokladem v Joz 12,7 (*k hoře Lysé*), v K6 však mírněná margináliemi, v K1613 vzájemnými odkazy; vulgátní tradice má poněkud odlišný text. H1766 nejenže sjednocuje oba výskyty na transkribovanou podobu *Halak*, ale na obou lokacích připojuje také dodatek vysvětlující apelativní sémantiku překladem: to jest lysé. K6 má v Joz 11,17 marginálii: *t. holé / neb lysé / na níž není žádného stromoví*; v Joz 12,7 odkazuje K6 na Joz 11,17. L45 na obou místech převádí pouze apelativním překladem: *von dem Gebirge an* (Joz 11,17); *bis an den Berg* (Joz 12,7), takže Elsnerova úprava se o něj nemohla opřít.

Sd 15,17 K6, K1613, H1722, H1745 *Ramat Lechy* – H1766 *Ramat Lechy*, to jest povržení čelisti. Pramen přeloženého znění je opět v marginálii Šestidílký: *t. povržení čelisti*. Srov. přeložená znění i v dalších překladech: V *Ramathlechi / což se vykládá / Zdvihnutí čelisti* – ČEP *Rámat-lechí* (to je Výšina čelisti) – HG *Ramat Lechi (Výšina čelisti)*. Luther pouze transkribuje: L45 *Ramath-Lehi*. Podobný doklad v Sd 15,19 uvádějí Palkovič v P1808 (s. 331) i Karafiát (1878, s. 26).

Patří sem dále dva výskyty toponyma převáděného v K1613 jako *Kybrothattáve*, *Kybrothattave* (Nu 33,16.Dt 9,22; MAN obsahuje jen výskyt Dt 9,22: *Kybrothattave*).

¹³ Zde přepisujeme kurzivou doklady psané v citovaných textech nekurzivně, takže text kurzivní naopak přepisujeme nekurzivně.

V posledním případě naopak pozdější kralická tradice (K1613) a první dvě Hallské bible překládají toponymum, zatímco H1766 se vrací k transkripci Šestidílký a překlad toponyma vyčleňuje jako dodatek, H1766 zde tedy přidává transkribované toponymum, ve shodě s Lutherovým překladem: 1S 20,19 ČEP *u kamene Ezelu* – K6 *u kamene toho, kterýž slove Azel* (marg.: *t. přijítí/ a neb příchodu*) - K1613, H1722, H1745 *u kamene pocestných* – H1766 *u kamene Azel*, to jest pocestných¹⁴ – L45 *bei den Stein Asel* – MAN vynechává.

Souhrnem vypadá situace těchto toponym s dodatky takto:

	Apelativní sémantika				Transkribované toponymum v textu		Poznámka, podoba v K1613
	K6 marg.	K1613 marg.	L45	vulgátní tradice	K6	K1613	
Gn 26,21	ano	ne	ne	ano	ano	ano	Sitnah
Gn 26,22	ano	ne	ne	ano	ano	ano	Rehobot
Gn 35,8	ano	ne	ano	ano	ano	ano	Allon Bachuth
Nu 32,9	ne	ne	ne	ano	ano	ano	udolí Eškol
Nu 33,16	ne	ne	ano	ano	ano	ano	Kybrothattave
Dt 9,22	ne	ne	ano	ano	ano	ano	Kybrothattave
Joz 7,26	ano	ne	ne	ne	ano	ano	Udolí Achor
Joz 11,17	ano	ne	jinak	jinak	ano	ano	Od hory Halak
Joz 12,7	ne	ne	jinak	jinak	ne	ne	k hoře Lysé ¹
Sd 2,5	ano	ne	ne	ano	ano	ano	Bochim
Sd 15,17	ano	ne	ne	ano	ano	ano	Ramat Lechy
1S 20,19	ano	ne	ne	ne	ano	ne	u kamene pocestných ²
1Kr 9,13	ano	ne	ne	ne	ano	ano	Kábul
1Pa 13,11	ano	ne	ne	ano	ano	ano	Perez Uza

Poznámky a vysvětlivky:

ano = v překladu je přesná korespondence

ano = v překladu je přibližná korespondence

ne = v překladu není žádný ekvivalent

jinak = překlad převádí odlišně

1 = v H1766 vliv konkordantnosti

2 = v H1766 doplněno *proprium*

Z tabulky je patrné, jak markantní byl vliv marginálií z Šestidílký. Její marginálie zcela spolehlivě vysvětlují 7 z 14 uvedených případů, u několika dalších jde o přibližnou shodu nebo shodu i s vulgátní tradicí. Pouze ve čtyřech případech Šestidílký nepomůže, z nich však jeden lze dobře odůvodnit konkordantností a zbylé tři apelativní sémantikou v marginálii Šestidílký na jiných místech výskytu téhož toponyma nebo (Nu 32,9) přímo biblický kontext. Všimněme si však, v kolika případech (9) zde má vulgátní tradice překlad s apelativní

¹⁴ Část *to jest pocestných* je oddělena jako dodatek závorkami. Zde přepisujeme doklady kurzivou a dodatky nekurzivně, dodáváme rovněž čárku (*Azel, to jest...*), jejíž funkci supluje v H1766 závorka.

sémantikou. Je velmi pravděpodobné, že zde sehrála roli Veleslavínova bible melantrišské řady z r. 1613 s převažujícím vulgárním textovým typem, kterou měl Elsner jistě k dispozici, neboť v Předmluvě sám informuje o přebrání jejího rejstříku.

4.1.3 Nahrazení transkribovaného toponyma překladem většinou bez signalizace propriálního charakteru. Na několika místech Elsner nahrazuje toponymum s transparentní apelativní sémantikou – transkribované v kralické tradici – českým překladem, ale píše jej někdy s malým písmenem, takže se vytrácí signalizace propriálnosti. Jedná se o nejzávažnější množinu změn v toponymii mezi kralickou tradicí (a prvními dvěma Hallskými biblemi) na jedné straně a H1766 na straně druhé. Jako pramen pro Elsnerovy překlady byla použita nejčastěji opět Šestidílka, oporou byl zřídka Lutherův překlad. Podoba veršů se může někdy i výrazně změnit, například v následujícím dokladu, kde H1766 navazuje na interpretační dynamiku mezi Šestidílkou (a K1596) a vydáním 1613, přičemž se vrací k pojetí Šestidílkou, obsažené v následujícím případě v marginálii K1613: *Mi 1,12 K1613 obyvatelkyně Marót; marg.: t. míst neurodných – H1766 obyvatelkyně míst neurodných – K6, K1596 ta jenž bydliti bude na místech neurodných; K6 marg.: t. vyhnána jsuc... H. Hořkých.*¹⁵ Elsner tedy neobnovil celý opis Šestidílkou, ale použil marginálii z K1613, přičemž však odlišil dodatek *míst* stejně jako Šestidílka. Luther také překládá: L45 *Die betrübte Stadt.* Vulgární tradice rovněž překládá: *V kterýž bydlí v hořkostech.*

Jak radikálně se verš mezi K6 a K1613 může proměnit, o tom svědčí doklad z Mi 1,11: K6 *Ty kteráž bydlíš na pěkném místě (marg.: J. proprie Safir), zajdi obnaženou majic hanbu. Nevyjdeť tobě vstříc ani ta jenž bydlí na místě hojném (marg.: J. proprie Zaanan) na dobytek: nebo bude kvílení na místech okolních (marg.: ...J. proprie Betezel)/ kteráž od vás mají živnost svou – K1613 Ty kteráž bydlíš v Safir, zajdi obnaženou majic hanbu. Nevyjdeť ta kteráž bydlí v Zaanan pro kvílení v Betezel / od vás maje živnost svou*¹⁶ – MAN neobsahuje - H1766 *Ty, kteráž bydlíš na pěkným [!] místě, zajdi, obnaženou majic hanbu; nevyjdeť v stříc ta, kteráž bydlí na místě hojném na dobytek, pro kvílení na místech okolních, od vás maje živnost svou.* Lutherův překlad nepodává dokonalou oporu pro Elsnerovu volbu: L45 *Du schöne Stadt mußst dahin mit allen Schanden. Die Einwohnerin Zaenans wird nicht ausziehen um des Leides willen des nächsten Hauses. Er wird's von euch nehmen, wenn er da sich lagern wird.* Vulgární tradice chápe propria apelativně, srov. KL *Et transite vobis, habitatio*

¹⁵ Srov. překlad a marginálii T-J: *habitatix asperarum sedium* (marg.: *Hebraicè, amararum*).

¹⁶ Stejně i H1722, H1745 (kromě drobných interpunkčních rozdílů a krátkosti u slova *majic* v H1722, H1745 a u slova *bydli* v H1745).

pulchra, confusa ignominia: non est egressa quæ habitat in exitu: planctum domus vicina accipiet ex vobis, quæ stetit sibimet; M77 a jděte / přibytku krásný / pohaněný hanbou: Nevyšla jest / kteráž bydlí v vyjití: Kvílení Dům sousedský přijme z vás / kterýž sám sobě stál. Moderní české překlady převádějí *proprii*, např. ČEP *Obyvatelé Šafiru* (to je Nádhery), *stěhujte se jinam, nazí a v hanbě. Neujdou obyvatelé Saanánu. Nárek v Bét-eselu vás připraví o oporu*; HG *Mocně na roh ti vytrubují, osadnictvo města Šafiru. Ze svého města nevychází osadnictvo města Saanan. Kvílení zní v Bet Haeselu, bere se vám každá opora. Je tedy v tomto případě vidět velký posun mezi textem Šestidílkou a posledním vydáním kralickým, byť ostrost rozdílů je zmírněna přechodovým pásmem marginálií. Upozornujeme na podobu pěkným místě s pronikáním úzení *é > í* u adjektiva v H1766, cizorodým kralické češtině¹⁷, a na lexikální shodu dodatku *vstříc* (K6) – *v stříc* (H1766).*

Další razantnější proměnu je možné pozorovat v Ezd 4,17: K6, K1613, KRAL v *Selam i v Cheet* – KAR *Pokoj, a tak dále* – ČEP *Pokoj! Nuže* – PV *Pokoj! Tak tedy* – J *pokoj! Nyní tedy*¹⁸ – H1766 *Pokoj a vše dobré* (srov. K6 marg.: *Jiní vykládají / appellatiue, Pokoj i vtento čas*) – L45, LUO *Friede und Gruß!* – H1745 v *Selam, ý v Cheet* – H1722 v *Selam, i v Cheet*. Vulgátní tradice chápe apelativně (*V pozdravení vzkazuje a pokoj*).¹⁹ H1766 v tomto případě správně napravně nepochopení ustálených formulí epistolárního stylu, dezinterpretovaných Kralickými jako *propria*.

Na jiných místech se Elsner nevrací přímo k textu Šestidílkou, ale čerpá apelativní interpretace z jejích marginálií. Příklady:

¹⁷ U substantiv je však doloženo například ve slově *vývoda* v 1Pa 1,51; o diftongizaci *ý > ej* v Kralické bibli už bylo pojednáno jinde (údajně jen 2 případy: *hlemejžd', tejden* – viz Kučera (2006, s. 225); Havránek (1936, s. 60) dodává nejméně ještě jeden doklad: *skrejších* – nachází se v Pl 3,10). Přidejme zde z K1613 tvary s diftongickým *-ej-* shodné s Šestidílkou: tvar *skrejši* je v Dt 32,38, *skrejše* v 1S 23,23; dále lze dodat *nazejtří* v Gn 19,34.Ex 18,13.32,6.30.Lv 19,6.Nu 16,41.17,8.22,41.Joz 5,11.Sd.9,42.21,4.1S 5,3.4.11,11.20,27.25,37.31,8.2S 11,12.2Kr 8,15.1Pa 10,8.Neh 8,13.Jr 20,3.Jon 4,7.J 6,22.12,12.Sk 4,5.10.9.24.14,20.16,11.20,7.15.21,8.22,30.23,32.25,23; *na zejtrí* Ex 9,6.Nu 33,3.Joz 5,12.Sd 6,38. 1Pa 29,21); *pozejtrí* 1S 20,12; *po zejtrí* Lk 13,33; *k zejtrí* Est 5,12; v *lejtkách* Ž 147,10. Diference jsou jak mezi K1613 a Karafiátovým kritickým otiskem KRAL (např. Lv 23,11 KRAL *nazejtří* – K1613 *nazitří*), tak i mezi KRAL a K6 (Ž 91,1 KRAL v *skryši* – K6 má s *-ej-*). Srov. i Porákovo (1981, s. 226) konstatování: „Diftongizované *ej* bych kladl na druhé místo, ani jemu se kralický úzus nemohl zcela vyhnout, zvláště v slovech z běžného denního života, u kterých podoby s *ý* byly pro větší část uživatelů spisovného jazyka nepřijatelné, protože byly knižní. (Totéž ostatně platí i o řadě slov s *au-*, zúženým *í* nebo s *protetickým v-*.)“ V melantrišské tradici je diftongizace rovněž dosvědčena, např. v Ž 74,3 M77 *Pozdvihni Rukou tvých na pejchy jejich dokonce*.

¹⁸ Apelativně mají i *Vulgáta* a *Septuaginta*. K1613 se však v interpretaci shoduje minimálně s GNV, srov. T-J *pax, & tali tempore* – KJV *Peace, and at such a time* – GNV *Shelam and Cheeth* – LXX *εἰρήνην καὶ φησιω* – KL *salutem dicens at pacem*. Srov. též Ezd 7,12 (Segert (1994, s. 538)): K6, K1613, H1722, H1745, KRAL i *Cheenetským* (K6 marg. u Ezd 4,10: *Jiní appellatiue, na ten čas: tak níž 11. Item 7. b. 12.*) – KAR *a tak dále* – ČEP *Nuže* – J *Nyní tedy* – GNV *and to Cheeneth* – H1766 *i vše dobré* – L45 *und Gruß!*. Palkovič v P1808 neuvádí ve srovnání rozdílů K1613 – H1722 – H1766 ani jeden doklad z Ezd.

¹⁹ U Elsnera není ostatně vyloučena ani přímá inspirace vulgátní tradicí, zejména prostřednictvím Veleslavínovy bible z r. 1613, z níž převzal *Rejstřík aneb ukázání hlavních artykulů...*, jak přiznává v předmluvě k H1766 (s. 12).

Nu 21,16 (1. výskyt) K1613, H1722, H1745 táhli *do Beer* – H1766 táhli *k studnici* (srov. K6 marg.: *t. k studénkám*) – L45 *zogen sie zum Brunnen*. Interpretace H1766 má oporu v Lutherově překladu, ale i ve vulgátní tradici (KL *puteus*, V *studnice*).

Nu 21,16 (2. výskyt) K6 *to jest ta studnice* – K1613, H1722, H1745, H1766 *to jest to Beer* – H1766 *to jest ta studnice* – L45 *Das ist der Brunnen* – podle WTM jde ve 2. výskytu o „*noun common*“, apelativum, některé překlady (ČEP) indikují proprium; J *o této studně*. Oporu pro H1766 nabízí Lutherův překlad. Vulgátní tradice tento výskyt neobsahuje. Upozorňujeme také na dynamiku mezi K6 a K1613. Elsner zde, pokud čerpá z K6, čerpá přímo z jejího textu, zatímco marginálie Šestidílký je odlišná.

Gn 31,47 K1613, H1722, H1745 *Jegar Sahadûtha* – H1766 *hromada svědectví* – K6 *Jegar Sahadûtha*, marg.: *hromada svědectví*. Na tento příklad upozorňují už Palkovič v P1808 (s. 330) a Karafiát (1878, s. 25), oba s nepřesným záznamem vokalické kvantity (*Sahadutha*). Luther transkribuje: L45 *Jegar-Sahadutha*.

Sd 15,19 K6, K1613, H1722, H1745 *skálu v Lechy* – H1766 *zub střenovní v čelisti* – K6 marg.: *H. důlek t. v skále, nápodobný k moždíři. Jiní / Zub střenovní v čelisti*. Upozorňují už Palkovič v P1808 (s. 331), který srovnává se stejným překladem Lutherovým (L45 *einen Backenzahn in dem Kinnbacken*), a Karafiát (1878, s. 26). Palkovič i Karafiát převedení apelativním překladem odmítají, propriálně převádějí ČEP i J, jen HG má v prvním výskytu hebrejského חֵלֶט ve verši Sd 15,19 apelativum *čelist*. Hallská bible 1766 tak navazuje rovněž na vulgátní tradici, např. už ve staročeském překladu dochovaném v Bibli olomoucké čteme: *stranovný zub v čelisti*, srov. M77 *Zub střenovní v Čelesti Osličí*. Ve druhém výskytu v Sd 15,19 ponechává třetí Hallská bible transkripci, ačkoli Luther i vulgátní tradice mají překlad s apelativní sémantikou: K1613, H1766 *Lechy* – L45 *im Kinnbacken* – V *z čelisti*.

Elsner však nepřevzal všechna překladová vysvětlení toponym v margináliích Šestidílký. Například v 1S 17,2 čtou na místě hebrejského spojení הַאֵלֶּה עִמָּךְ Šestidílka, K1613 i H1766 *v údolí Elah*, ale Šestidílka přidává i marginálii: *Jiní / dubovém*. Překládá i Luther: L45 *im Eichgrunde*. Nicméně už na dalším výskytu 1S 17,19, kde K6 neobsahuje marginálii s překladem, převádí Elsner s oporou v Lutherově překladu a snad i ve snaze o konkordantnost *v údolí dubovém* – K6, K1613 *v údolí Elah* – L45 *im Eichgrunde*.

Podobně i v 1S 21,10 (v některých verzích 21,9): K6 *v údolí Eloh*, marg.: *Jiní / dubím porostlém* – K1613 *v údolí Eloh* – H1766 *v údolí dubovém*. Vulgátní tradice překládá poněkud odlišně, například ve V čteme na všech třech lokacích *oudolí terebintové*. Možné vysvětlení však podává Lutherův překlad: L45 *im Eichgrunde*.

Stejná tendence překládat toponyma s transparentní apelativní sémantikou se projevila i u spojení **מַחֲנֵה דָן** v Sd 13,25 a **מַחֲנֵה דָן** v Sd 18,12. V Sd 13,25 čtou K6, K1613, H1722, H1745 v *Mahane Dan*, Šestidílka dodává vysvětlující marginálii: *t. v staních Dan: jest jméno místa tak řečeného...*; H1766 přebírá překlad z marginálie a čte v *staních Dan*. Oporou mohla být interpretace Luthera, jenž rovněž překládá, ale singulárem (L45, LUO *im Lager Dan*), a jde i o sblížení s vulgátní tradicí (V v *staních Dan*). V Sd 18,12 je situace stejná: K6, K1613, H1722, H1745 *Mahane Dan* – K6 marg.: *stanové* – H1766 *stanové Dan*; srov. opět L45, LUO *das Lager Dan*, KL *Castrorum Dan* – V *Stanové Dan*.

2Kr 3,25 K6, K1613, H1722, H1745 *nechali u Circhareset zdi jeho* – K6 marg. ke slovu *zdi*: *H. kamení* – H1766 *nechali kamení na zdi jeho*. Srov. vulgátní tradice: V *zdi toliko hliněnné pozůstaly* – KL *ita ut muri tantum fictiles remanerent*. Moderní překlady HG, ČEP, J transkribují. K6 marg. ke slovu *zdi*: *H. kamení*. L45 *nur die Steine an den Ziegelmauern überblieben*. Elsnerova úprava je chybná, neboť ekvivalent *kamení* se vztahuje v Šestidílce jen na *zdi* (v hebr. je skutečně **אֲבָנֵי**; ČEP *kamenné zdi*), nikoli na toponymum *Circhareset*, přeložitelné jako „Zed' střepu“ (Heller (2003, s. 410)). Elsnerův převod však vcelku odpovídá Lutherovu překladu, ovšem bez kvalifikace, přítomné i ve vulgátní tradici (Luther *cihlový – Ziegel-*, vulgátní tradice *hliněný – fictilis*).

Ezd 6,2 K6, K1613, H1722, H1745 v *Achmeta* – H1766 v *škříní* – K6 marg.: *Jinak Egbatanis: jenž bylo hlavní město v zemi Médské / kdež byla stolice královská. Jiní / v škříní*.²⁰ Vulgátní tradice má odlišné znění: VUL *in Ecbathanis*, KL *in Ecbatanis*, V v *Ekbatanis*, srov. moderní české překlady: HG v *Achmetě*, ČEP v...*Achmetě*, J v *Ekbatanech*. Oporu pro Elsnerovo řešení nenabízí ani Luther: L45 *zu Ahmetha*.

Na dynamiku v 2S 8,1 u ekvivalentů hebrejského **מִתְּגַן הַמֶּטֶג** upozorňuje už Palkovič v P1808 (s. 332). K1613, H1722, H1745 zde čtou *vzav...Meteg Ammach*, zatímco Elsner překládá: *vzal...uzdu moc vládařství*. Jde o místo obtížné, vulgátní tradice překládá (V *vzal...Uzdu daně*, OLOM *otjal...uzdu porobeného placenie*), ČEP a HG vztahují na město *Gat*. Srov. též K6 marg.: *Jméno města / což někteří rozumějí na město Gát... Jiní / appellatiue, uzdu neb ohlav řeky: t. jez neb stav / kterýmž se voda nahání. Míni se moc a vládařství..* Elsner čerpá z marginálie Šestidílký, v nich najdeme všechna slova, jež vybral. Luther překládá: L45 *nahm den Dienstzaum*.

²⁰ Srov. velmi podobnou marginálii v Tremelliově-Juniově překladu: *i. Ecbatanis, ut auctores vocant, ubi regia erat Mediae...*

Posledním dokladem je toponymum קְבֵרוֹת הַתְּאֵוָה a jeho překladové ekvivalenty, na jeden z nichž upozorňuje už Karafiát (1878, s. 25), ale nikoli Palkovič. Složené toponymum čítá v protokanonických knihách SZ celkem 5 výskytů, vulgární tradice toponymum překládá (V *Hrobové žádosti* (Nu 11,34.35); *hrobové žádosti* (Nu 33,16.17.Dt 9,22), podobně melantrišská tradice). K1613 má tři různá znění, vždy však transkribovaná (*Kybrot Hattáve*, *Kybrothattáve*, *Kybrothattave*)²¹. H1766 postupuje takto: Nu 11,34 *Hrobové Žádosti* (odpovídá i K6 marg.: *t. hrobové žádosti*); Nu 11,35 *z Hrobové žádosti* (mechanické dosazení bez respektování valence předložky, tedy ponechání indeklinability kralického *Kybrot Hattáve*!); Nu 33,16 *v Kybrothattáve*, u hrobů žádosti; Nu 33,17 *z hrobů žádosti*; Dt 9,22 *v Kybrothattáve*, u hrobů žádosti (K6 neobsahuje v Nu 33,16.17.Dt 9,22 marginálii). V Nu 11,34.35.33,17 bylo tedy transkribované znění nahrazeno překladem toponyma, ovšem na každém místě s jinou distribucí velkých písmen. V Nu 33,16.Dt 9,22 byl přidán překlad vysvětlující apelativní sémantiku, který však nemá ekvivalent v hebrejském textu, přičemž jeho grafika neprozrazuje propriální charakter spojení.

Výše jsme uvedli, že H1766 se strategií překládání toponym s průhlednou apelativní sémantikou blížila prvnímu staročeskému překladu. Existuje ještě další styčný bod mezi těmito dvěma zástupci české biblické tradice ve způsobu zacházení s toponymii, a sice doplňování klasifikátorů / specififikátorů, jimiž je toponymum zařazováno do tříd, jako jsou oronyma či oikonyma po vzoru K6. Obě tendence lze spojit pod snahu usnadnit recipientovi porozumění textu. Ez 30,17 K1613 *Mládenci On* – K6, H1766 *Mládenci města On*; Iz 16,7 K1613 *nad grunty Kyrchareset* – K6, H1766 *nad grunty města Kyrchareset*; Pís 4,8 K1613 *s vrchu Senyr* – K6, H1766 *z (K6 s) vrchu hory Senyr*; Ez 27,5 K1613 *s Sanyr* – K6, H1766 *z (K6 s) hory Sanyr*; Na 3,8 K1613, H1722, H1745 *nežli Nó lidnému* – H1766 *nežli Nó, městu lidnému* – K6 *nežli Nó městu lidnému* – V *Alexandrye lidná*, marg. *lidův*. Někdy je dodána alespoň předložka nebo rozvolnění složeného toponyma, opět podle K6: Iz 23,3 K1613 *símě Sichor* – K6, H1766 *símě při Sichor*; Mi 1,14 K1613, H1722, H1745 *s Morešet v Gát* – H1766 *do Morešet*, jenž jest v *Gát* – srov. K6 *s Morešet* jenž jest v *Gát*.

Situaci těchto substitucí lze vyjádřit souhrnem v tabulce:

²¹ K6, H1722, H1745 obsahují jen dvě varianty: *Kybrot Hattáve* (2 výskyty), *Kybrothattáve* (3 výskyty).

	Apelativní sémantika				Transkribované toponymum v textu		Apelativní sémantika v kralickém textu		Pozn.
	K6 marg.	K1613 marg.	L45	vulgátní tradice	K6	K1613	K6	K1613	Podoba v K1613
Gn 31,47	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ne	ne	Jegar Sahadútha
Nu 11,34	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Kybrot Hattáve
Nu 11,35	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Kybrot Hattáve ¹
Nu 21,16	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Beer
Nu 21,16	ne	ne	ano	jinak	ne	ano	ano	ne	studnice ²
Nu 33,17	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Kybrothattáve
Sd 13,25	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Mahane Dan
Sd 15,19	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	skálu v Lechy
Sd 18,12	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Mahane Dan
1S 17,19	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	v údolí Elah ³
2S 8,1	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Meteg Ammach
2Kr 3,25	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Circhareset
Ezd 4,17	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Selam ⁴
Ezd 4,17	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	Cheet ⁴
Ezd 6,2	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	Achmeta
Mi 1,12	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ne	Marót
Mi 1,11	ne	ne	ano	ano	ne	ano	ano	ne	Safir
Mi 1,11	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ano	ne	Zaanán
Mi 1,11	ne	ne	ano	ano	ne	ano	ano	ne	Betezel

Poznámky a vysvětlivky:

ano = v překladu je přesná korespondence

ano = v překladu je přibližná korespondence

ne = v překladu není žádný ekvivalent

jinak = překlad převádí odlišně

1 = konkordantnost vlivem marg. Nu 11,34 v K6 nebo vulgátní vliv

2 = v hebrejštině nejde o proprium (Nu 21,16 2. výskyt)

3 = Lutherův vliv nebo konkordantnost s marg. 1S 21,9 v K6 a řešením v H1766

4 = v aramejštině se nejedná o proprium (srov. též Ezd 4,10.7,12, kde však nejde o toponymum ani v kralickém překladu, ale o obyvatelské jméno v pl. (*Cheenetští, Cheenetským*))

Komentář

Dominantním zdrojem Elsnerových substitucí transkribovaných toponym překlady s apelativní sémantikou zůstávají marginálie Šestidílký. Pouze v jednom případě vykazuje přesnou shodu marginálie vydání z r. 1613. Ve srovnání K6 s K1613 vidíme, že Kraličtí ve vydání z r. 1613 poněkud častějším transkribováním toponymických jednotek výrazněji než K6 přinášeli onymický kolorit orientálních jazyků. Pozoruhodné a stěží náhodné je však množství překladů toponym s apelativní sémantikou ve vulgátní tradici – z 19 případů v H1766 má vulgátní tradice překlad toponyma s apelativní sémantikou v 17 výskytech! -,

v některých případech dokonce tato tradice podává nejlepší vysvětlení (Nu 21,16 – v jednotě s Lutherovým překladem). Problém při prokazování vlivu vulgární tradice představuje fakt, že Kraličtí jako alternativní znění do marginálií v Šestidílce často vkládali právě tradiční znění české melantrišské tradice, a také možnost výkladu pomocí konkordantních tendencí, jež jsou v Elsnerově úpravě prokázány v novozákonní části.

4.1.4 Ponechání kralického znění specifického v české tradici v rozporu s Lutherovým překladem. Kralický překlad vznikl v napětí mezi zahraničními edicemi zejména latinskými a komentářovou literaturou, původními jazyky Bible a českou tradicí. Nepřekvapí proto například vliv pozdějších Bezových latinských edic na NZ Šestidílkou nebo interpretační shody ve Starém zákoně Šestidílkou s latinským Tremelliovým-Juniovým překladem, z jehož pozdějších vydání čerpal vydatně i Komenský. Následující řešení Kralických, ponechaná i v H1766, představují zároveň interpretační posun vůči hebrejskému textu a liší se i Lutherův překlad. Podáme pouze několik ilustrativních příkladů.²² Jak v těchto případech postupoval Karafiát ve své revizi, chystáme do zvláštního článku. Palkovič v P1808 ve srovnání rozdílů K1613 – H1722 – H1766 neuvádí ani jeden z dokladů zde uvedených v bodě 4.1.4.

Za 9,1 K6, K1613 *proti zemi kteráž jest vůkolí tvém* – T-J *in terram circumstantem te* – H1766 *proti zemi, kteráž jest v vůkolí tvém* – KL *in terra Hadrach* – ČEP *do země Chadráku* – L45 *über das Land Hadrach* – MAN neobsahuje.

Abd 1,20 K6, K1613, H1766 *což jest na konci panství* (K6 marg.: *J. proprie v Sefarad*) – T-J *quod est in fine dominatus* – KL *quæ in Bosphoro est* – ČEP *kteří jsou v Sefaradu* – L45 *die zu Sepharad sind* – MAN neobsahuje.

Am 1,2 K6²³, K1613, MAN, H1766 *vyschnou pole nejvýbornější* – T-J *aruit præstantissimum arborum* – ČEP *vrchol Karmelu zprahne* – M77 *a vysechl vrch Karmelu* – KL *et exsiccatus est vertex Carmeli* – L45 *und der Karmel oben verdorren wird.*

Jr 22,20 K6, K1613, H1766 *křič také přes brody* – T-J *clama etiam trans vada* – KL *clama ad transeuntes* (V *volej k přicházejícím*, M77 *volaj k pomíjejícím*) – ČEP *křič z Abarímu* – L45 *schreie von Abarim* – MAN *křič -.*

2S 24,6 K6, K1613 *do země dolejší nové* – H1766 *do...země dolejší nové* – T-J *in terram inferiorem recens comparatem* – KL *in terram inferiorem Hodsi* – ČEP *do země Tachtím-chodší* – L45 *ins Nederland Hadsi* (LUO *ins Nederland Hodsi*) – MAN neobsahuje.

²² Doklady na shody K1613 s Tremelliem-Juníem čerpám z Dittmann (2005).

²³ K6 marg.: *H. hlava pole. J. Karme: proprie.*

2Kr 19,24 K6, K1613, H1766 *všecky potoky podmaněných* – T-J *omnes rivos locorum obsessorum* – KL *omnes aquas clausas* (M77 *všecky vody zavřené*) – ČEP *všechny průplavy Egypta* – L45 *die Seen* (LUO *alle Flüsse Ägyptens*) – MAN neobsahuje. BHS obsahuje apelativum מְצוֹר „*siege, entrenchment*“ (TWOT 1898a) – v tomto verši se jedná o poetické pojmenování Egypta (מְצוֹרִים) prostřednictvím apelativa s podobným konsonantickým složením (מְצוֹר).

Ez 47,8 K6²⁴, K1613, H1766 *do Galilee první* – T-J *in Galilæam primam* – ČEP *do východního obvodu* – M77 *na hromady písku k východu* – KL *ad tumulos sabuli orientalis* – L45 (delší úsek) *Dies Wasser das da gegen Morgen herausfließt* – MAN *do Galilee*.

Mi 1,10 K6 *v domu Ofra* (marg.: *t. Prašné, neb prachu plné...*) – K1613, H1766 *v domě Ofra* – T-J *in domo Hophrae* – KL *in domo pulveris* (V *v domu Prachu*) – ČEP *v Bét-leafře* – J *v Bet-Leafře* – L45 *in die Trauerkammer* (LUO *in Beth-Leaphra*) – MAN neobsahuje. Elsner tedy nevyužil překladu v Lutherově interpretaci.

Ez 47,16 K6, K1613, H1766 *vsi prostřední* (K6 marg.: *J. Chacér hattychon: proprie*) – T-J *pagi mediani* – KL *domus Tichon* – ČEP *Chasér-tikón* – BHS הַצֵּר הַתִּיכוֹן – L45 *Hazar-Tichon* – MAN neobsahuje.

Ž 126,4 K6, K1613, H1766 *na vyprahlou krajinu* (K6 marg. *J. polední stranu...*) – T-J *in regionem siccam* – KL *in astro* – ČEP *na jihu země* – J *v Nezebu* – M77 *na polední straně* – L45 (delší úsek) *wie du die Wasser gegen Mittag trocknest!*²⁵ – MAN neobsahuje. Palkovič v P1808 nezmiňuje.

Ez 39,16 K6 (bez marg.), K1613, H1766 *množství* – T-J *multitudo* – KL *Amona* – ČEP *Hamóna* – BHS הַמּוֹנָה – L45 *Hamona* – MAN neobsahuje.

Elsner však ponechává i formální hláskovou korespondenci mezi T-J a Šestidílkou, která nemá oporu v jiných hlavních pramenech kralického překladu (*Polyglotta antverpská, Vulgáta*, česká tradice, hebrejský text, LXX). Příklady: Ez 23,4 K6, K1613, MAN, H1766 *Aholah* – T-J *Ahola* – KL, V, M77 *Oolla* – LXX *Ooλα* – ČEP *Ohola* – BHS אֲהֹלָה – L45

²⁴ K6 marg. *J. Východní*.

²⁵ Ponecháváme stranou otázku, zda je teoreticky vůbec možný vliv T-J na kralické žalmy, jež byly překládány zřejmě stejně jako kniha Gn v 70. l. 16 st. v počátcích celého projektu. Není shoda v tom, kdy se T-J mohl dostat ke Kralickým. Kralické žalmy se skutečně v některých řešeních vyjímají z kralického překladu, obsahují některá vulgátní čtení i poněkud odlišná znění, např. spojení מְלֵא מְלֵא je v K6 překládáno obvykle *udolí Solnaté* (2S 8,13.2Kr 14,7.1Pa 18,12.2Pa 25,11), zatímco v Ž 60,2 *oudolí slané*. Také podklad s celkem 81 výskyty je převáděn v KRAL výhradně jako *poledne* (35 výskyty) nebo *polední* (45 výskyty), jen v Ž 126,4 jako *vyprahlý*, snad vlivem T-J (?). Světlo by tu mohlo přinést srovnání kralického vydání Žaltáře (1579, 1581) s verzí v Šestidílce (1582), po němž volala už Daňková (1951, s. 38, k textu srov. též s. 22).

Ahala; Ez 23,4 K6, K1613, MAN, H1766 *Aholibah* – T-J *Aholiba* – KL, V, M77 *Ooliba* – ČEP *Oholiba* – L45 *Ahaliba*; 1S 30,30 K6, K1613, H1766 *kteříž v Korasan* – T-J *qui erant Cor-Haschane* – KL *in lacu Asan* – ČEP *do Bór-ašanu* – M77 *kteříž při Jezeru Asan* – L45 *zu Bor-Asan* – MAN neobsahuje; Nu 33,34 K6, K1613, H1766 *v Habrona* – T-J *Habronæ* – KL *in Hebrona* – ČEP *v Abróně* – M77 *z Hebrona* – L45 *in Abrona* – MAN neobsahuje; Joz 15,3 K6, K1613, H1766 *obchází Karkaha* – T-J *divertit Karkahum* – KL *circuiens Carcaa* – ČEP, J *ke Karce* – M77 *obkličuje Kariata* – L45 podobně jako *Kraličtí lenket sich um Karkaa* – MAN neobsahuje. Poslední dva příklady nejsou argumentačně přesvědčivé.

Byla rovněž ponechána interpretační izoglosa se Septuagintou v Dt 34,6 K6, K1613, H1766 *v Gai* – LXX *ἐν Γαί* – KL, POLYLAT, POLYCHALLAT *in valle* – M77 *v údolí* (psáno *w vdolij*) – T-J *in eadem valle* – ČEP *v údolí* – BHS má apelativum *وادي* „údolí“ – L45, LUO *im Tal* – MAN neobsahuje. Také propriální interpretace Kralických v 1S 26,3 byla ponechána, ačkoli jde podle WTM o apelativum: K6, K1613, H1766 *proti Jesimon* – HG, J, V mají apelativa – L45 apelativně *vor der Wüste* – MAN neobsahuje.

ZÁVĚRY

Nejvýznamnější pohyb v toponymii třetí Hallské bible představuje převod toponym s transparentní apelativní sémantikou. Elsner většinou dodával překlady takových toponymických jednotek jako dodatky k transkribovanému znění²⁶ nebo jimi transkribované toponymum přímo nahradil. Pramenem překladů tohoto druhu toponym byly nejvíce marginálie v Šestidílce. Tento zdroj Elsner sám přiznává v předmluvě k H1766. Výjimečně dodává naopak Elsner transkripci k překladu toponyma. Překvapením nejsou ani přebrané inovace H1722, nejvíce v oblasti kvantity, neboť Elsner v předmluvě konstatuje, že vydání H1766 byla pořízeno na základě textu H1722. Ne všechny inovace H1722 však Elsner přebírá. Přesto se zdá, že H1722 zavádí v toponymii v oblasti samohláskové kvantity exulantskou tradici mírných inovací, která pokračovala v H1745 i H1766. Komenského Manualník naopak toponyma v námi sledovaných případech často vynechává, pokud je obsahuje, ponechává je v naprosté většině beze změny.

Zatímco H1722 tedy vysvětluje většinu diferencí kvantitativních, kvalitativní změny vokálů i konsonantů jsou již dílem Elsnerovy úpravy v H1766, přičemž se namnoze jedná o nepřiznaný Lutherův vliv. Na tento vliv upozornili pak až Palkovič v P1808 a Karafiát v *Rozboru* 1878. Nemá pravdu E. Winter, když o třetí Hallské bibli říká: „*Der Einfluß der*

²⁶ Dodatky jsou pro Elsnerovu edici charakteristické i textově, upozornili jsme výše na některé případy (klasifikátory, předložky), srov. též Karafiát (1878, s. 20-21).

*Lutherbibel tritt hier etwas zurück...*²⁷ Karafiát v *Rozboru* (1878, s. 20) naopak správně konstatoval větší míru odklonu H1766 od K1613 ve srovnání s prvními dvěma Hallskými biblemi. Také některé složitější proměny toponymie svědčí o Lutherově vlivu nebo návratu k Šestidílce, tedy rané kralické tradici. Šestidílka měla markantní vliv na překladová znění toponym s průhlednou apelativní sémantikou, ale zasahovala i jinam (*Sene*). Jak Luther, tak raná kralická, případně raná exulantská tradice mohly vést ke znění bližšímu vulgární tradici (*Helmondeblataim*), tedy proti směru kralické tradice od Šestidílký k vydání z r. 1613, a Elsnerova strategie usnadnit porozumění recipientovi při převodu toponym s průhlednou apelativní sémantikou přiblížila po koncepční stránce jeho edici také staročeskému překladu. Neústrojně pak působí v H1766 prohřešky proti kralické češtině (*na pěkným místě*) a mechaničnost úprav (z *Hrobové žádosti*, přebraná zkratka *t.* za *tot'* z marginálií Šestidílký ve vysvětlujícím dodatku).

O hlubší revizi se však v toponymii nejednalo, i když na jisté náběhy konkordantnosti jsme několikrát upozornili. Hallská bible 1766 přebrala naprostou většinu nestandardizovaných znění jednoho hebrejského podkladu, například ekvivalenty toponyma אֲדָמִים o třech výskytech jsou v K1613 i H1766 tři: *Esem, Asem, Asom*; dále srov. *Adommim* – *Adomim*; *Achzaf* – *Axaf*; *Helteke* – *Elteko*; *Asena* – *Esna* (tak i M77, V; hebr. אֶשְׁנָא); *Etham* – *Etam*; *Bersabee* – *Bersabé*; *Berotský* – *Beerotský*; *Baalhermon* – *Bál Hermon*; *Bélfefon* – *Belfefon*; *Balah* – *Bála* – *Baalat*; *Bosor* – *Bozor* – *Bózor*; *Giderot* – *Gederot* a mnoho dalších. Nejednotná koncepce je přebrána z kralické tradice u adaptace složených toponym jak v přepisu (*Baal* – *Bál*), tak i v konkurenci přeložené a transkribované části (*studnice* – *En*; *město* – *Karyat* apod.).

Elsner pravděpodobně přihlížel i k vulgární tradici, jak o tom svědčí četné shody Elsnerových náhrad transkribovaných toponym přeloženými toponymy (89,5%), jednoznačně to však prokázat z našeho materiálu nelze. Jisté však je, že Elsner nevyužil dalších přeložených toponym v kralických margináliích ani Lutherově překladu, snad proto, že je transkribovala vulgární tradice.

Jestliže jsme na některých místech konstatovali v toponymii třetí Hallské bible vliv Lutherova překladu nebo alespoň jeho souhlasnost s Elsnerovým postupem, je třeba ještě zmínit na první pohled paradoxní rozporuplnost tohoto vlivu v kontextu teologického vývoje jednoty bratrské. V jednotě se po jisté období prosazoval lutherský směr, ale v 2. pol. 16. st. začal převládat kalvinistický, reformovaný směr, nadále silící na poč. 17. st.: „*je patrné, že*

²⁷ Winter (1955, s. 244).

v posledních dvou desetiletích před touto [bělohorskou, pozn. R. D.] pohromou byli Bratři věroučně zcela blízcí kalvínské reformaci. Někteří z nich se r. 1619 vyslovili dokonce pro plnou její recepci.²⁸ Je možné se s jistou opatrností domnívat, že jestliže by nedošlo k pobělohorské perzekuci a rozkladu jednoty, sílil by tlak na její splynutí s kalvinisty, jak se to i stalo s jedním proudem exulantů i polskou větví jednoty bratrské. V poslední době byly však dřívější názory na dobu a dynamiku kalvinizace jednoty poněkud poopraveny na střízlivější.²⁹ Hallské bible však znamenají postupný příklon k Lutherově bibli. Nešpor shrnuje: „Třetí vydání Hallské bible...patrně můžeme považovat za kompromis, protože bylo v luterském (pietistickém) městě tištěno luterány a podle obsahového rozboru J. Karafiáta dokonce v biblickém textu ještě akcentovalo luterskost, nicméně jeho editorem nebyl nikdo jiný než právě výlučný kalvinista Elsner!“³⁰ Zatímco tedy například Nový zákon Šestidílký byl upřesňován podle nových Bezových – tedy kalvinistických – vydání, exulantské Hallské bible šly směrem přímo opačným jak ve starozákonní, tak i v novozákonní části. Rozpor však není tak zřetelný, uvědomíme-li si ne zcela ostrou věroučnou vyhraněnost v době předbělohorské – šlo spíše o tendence a příklony – , postupování luterství a reformovaného směru v exilu i u tajných evangelíků doma.³¹ Například i na vydání první Hallské bible 1722 spolupracovali „der größte Feind der Pietisten in der Slowakei, Daniel Krmann, mit dem bekanntesten Vertreter des Pietismus, Matthias Bél“.³²

Co do kvality biblického textu neběží v H1766 o úpravu kvalitní. Na vině je odchylování od textu v původních jazycích bible (raná kralická tradice, ovlivněná v propriální sféře českou tradicí na základě vulgátním, Lutherovy interpretace /Lutherův vliv však mohl i přiblížit toponymum hláskoslovně hebrejštině/, ponechání interpretačního nánosu latinských edic včetně vulgátní tradice (promítnuté do předkralické české biblické tradice), rozmnožení dodatků bez ekvivalentů v hebrejském textu, dosazení apelativních čtení bez signalizace rysu propriálnosti na místě proprií). Jisté kroky vpřed však byly učiněny: náběhy konkordantnosti,

²⁸ Řičan (1957, s. 418). Podobně in *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě* (1995, s. 159): „V reformovaném světě se začala zvedat vlna pietismu, která se koncem 17. století zmocnila i luterství. Pietismus si pak udržel vedoucí postavení v protestantismu po celou první půli 18. stol. Vznikl jako odpor proti zesvětštění církve a proti podtrhávání dogmatické vyhraněnosti té které evangelické církve. Proto Jednota v zahraničí tak rychle splývala s reformovanými. Vždyť základ k tomu byl položen už před válkou, kdy mladí kněží Jednoty, především z Moravy, byli víc reformovaní než bratrství.“

²⁹ Srov. Wernisch (2004, s. 453).

³⁰ Nešpor (2005, s. 248).

³¹ Srov. Wernisch (2004, zejm. s. 446) s další literaturou. Podle novější literatury vyplývá slabá konfesijní vyhraněnost českých evangelíků v předtoleranční době „jednak z podstaty pietismu, jednak i z podstaty české reformace...“ (in *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě* (1995, s. 161)). Srov. i postoj hallského pietisty A. H. Franckeho na střední cestě mezi puritánstvím a luteránstvím v otázce podnikání (Ahrbeck in Hamada (1995, s. 122-123)).

³² Rösel (1961, s. 20).

hláskoslovné modifikace, progresivní grafika. Podobnou situaci jsme zjistili také u novozákonní toponymie, ačkoli dynamika je tam nesena jinými akcenty. Souhrnem lze říci, že vedle Lutherova vlivu byla hlavním iniciátorem úprav v třetí Hallské bibli snaha zpřístupnit text adresátovi. V exponovanějším NZ se projevila zaváděním deklinace, podporovaného snad mluvnickým územím, ve SZ překládáním neprůhledných toponym s vazbou na apelativní kontext.

Zkratky překladů s uvedením signatur, zkratky slovníků a analyzátorů

BEN = Benátská bible = *Bibli, jenž jest Starý a Nový zákon, vnově česky v slavném a znamenitém městě Benátkách v zemi vlaské skrze opatrného muže pana Petra Liechtenstein přijmím z Kolína na Rajně...pilně tištěná*. Benátky 1506. SVKOL, sign. II 32058; **ČEP** = Český ekumenický překlad, cit. dle *Theophilos*; **GNV** = Geneva Bible 1599, cit. dle *BibleWorks*; **H1722** = první Hallská bible 1722 (Moravská zemská knihovna /dále jen MZK/, signatura ST2-0041.730); **H1745** = druhá Hallská bible 1745 (MZK ST2-0041.165); **H1766** = třetí Hallská bible 1766 (Státní vědecká knihovna v Olomouci /dále jen SVKOL/, signatura 649.759); **HG** = Hegerův překlad Starého zákona = KOTALÍK, F. - MERELL, J. (vyd.) *Písmo svaté Starého zákona*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1955-1958; **J** = Jeruzalémská bible, cit. dle *Theophilos*; **K1596** = Kralická bible 1596 (MZK ST1-0000.813,B); **K1613** = Kralická bible 1613 (SVKOL II 32.073); **K6** = Šestidílka (SVKOL II 32.377); **KAR** = Karafiátova revize (*Bibli svatá, to jest: svatá Pisma Starého i Nového zákona: text kralický z roku 1613 podle původních textů opravený*). Praha: Britická i zahraničná společnost biblická, 1922); **KJV** = 1769 Blayney Edition of the 1611 King James Version of the English Bible, cit. dle *BibleWorks*; **KL** = Vulgata Clementina, cit. dle *Vulsearch*; **KRAL** = tzv. kritický otisk Kralické bible („podle posledního vydání kralického z roku 1613“) – cit. dle *Theophilos*; v NZ však elektronická verze podává přetisk novodobé reedice Šestidíly!; **KUT** = Kutnohorská bible – SVKOL, sign. II 32.071; **L45** = Lutherův nerevidovaný překlad 1545, cit. dle *Litterae ante portas*; **LUO** = Lutherova bible 1912, cit. dle *BibleWorks*; **LUT** = Lutherbibel 1984, cit. dle *BibleWorks*; **MAN** = HROZNÝ, J. (vyd.) *Manualník aneb Jádro celé Bibli svaté...* In *Veškerých Spisů Jana Amosa Komenského svazek XVIII. (7.)* Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1926; **M56/7** = Melantrichova bible z r. 1556/1557, SVKOL, sign. III 32.296; **M77** = Melantrichova bible 1577 (SVKOL III 220.903); **NET** = Netolického bible 1549, SVKOL, sign. III 32.712; **NVG** = Vulgata nova, cit. dle *Vulsearch*; **OLOM** = Olomoucká bible (cit. dle Kyas (1988)); **P1808** = Palkovičovo vydání 1808 (MZK ST2-0065.356); **POLYCHALLAT** = latinský překlad aramejského textu v *Polyglotě antverpské*, SVKOL, sign. III 2/1 až 2/8; **POLYLAT** = latinský vulgátní překlad v *Polyglotě antverpské*, SVKOL, sign. III 2/1 až 2/8; **PRAŽ** = Pražská bible – cit. dle *Manuscriptorium*, sign. H 417; **S37** = Severýnova bible z r. 1537 – SVKOL, sign. III 32053; **T-J** (3. vyd.) = TREMELLIÚV-JUNIÚV PŘEKLAD = *Testamenti Veteris Biblia sacra, sive Libri canonici priscae Judæorum ecclesiae a Deo traditi, Latini recens ex Hebræo facti, brevibusq [nad q je čárka]; Scholiis illustrati ab Immanuele Tremellio, & Francisco Junio. Accesserunt libri qui vulgo dicuntur Apocryphi, Latinè redditi, & Notis quibusdam aucti à Francisco Junio. Multò omnes quàm antè emendatiūs & aucti locis innumeris: quibus etiam adjunximus Novi Testamenti libros ex sermone Syro ab eodem Tremellio, & ex Greco à Theodoro Beza in Latinum versos, Notisq [nad q je opačná čárka], itidem illustratos. Tertia cura Francisci Junii. Cum Indice ad Notes V. T. triplici; Hebr. Græco & Latino*. Hanoviae: Typis Wecheliani, apud Claudium Marnium, & hæredes Joannis Aubrii, MDCII. Signatura v SVKOL: 65; **TWOT** = HARRIS, R. L., et al. (vyd.) *The*

Theological Wordbook of the Old Testament. Chicago 1980. Cit. dle *BibleWorks*; **V** = Svatováclavská bible: *Prorokové a Knihy Machabejský...* (1712); *Bible Česká, to jest: Svaté Písmo, podle Starožitného, a Obecného Latinského, od všeobecné Církve Svaté Římské potvrzeného a užívaného Přeložení...* (1715). 1. vyd. Praha; sign. II 630.620; III 32.052; **VUL** = Vulgata, cit. dle *BibleWorks*; zkratky biblických knih přebírám z ČEP; **WTM** = *Groves-Wheeler Westminster Morphology and Lemma Database* by the Westminster Theological Seminary, Chestnut Hill (Philadelphia), Pennsylvania. Viz *BibleWorks*.

Literatura

BibleWorks 5.0.020w. 2001.³³

DAŇKOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951.

DITTMANN, R. Ke vlivu Tremelliova-Juniova latinského překladu na Kralickou bibli (se zřetelem k toponymii). Předneseno na Setkání mladých lingvistů v Olomouci v květnu 2005. V tisku.

HAMADA, M. Slovenský pietizmus a zrod novodobej kultúry: pietistický vychovávateľ Pavel Doležal. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava: VEDA, 1995, s. 117-133.

HAVRÁNEK, B. *Vývoj spisovného jazyka českého*. In *Československá vlastivěda*, řada II. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1936.

HELLER, J. *Výkladový slovník biblických jmen*. Praha: Advent-Orion a Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7172-865-9 (Advent-Orion), ISBN 80-7021-725-1 (Vyšehrad).

[KARAFIÁT, J.] *Rozbor kralického nového zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha: nákladem spisovatelovým, 1878.

KOMISE PRO TOLERANČNÍ PŘIHLÁŠKY PORADNÍHO SBORU PRO HISTORICKÁ STUDIA SYNODNÍ RADY ČESKOBRATRSKÉ CÍRKVE EVANGELICKÉ. *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Praha: Oliva, 1995. ISBN: 80-85942-15-1.

KUČERA, K. Kvantitativní charakteristika průběhu a uplatnění změn *y>ej*, *ú>ou* a *aj>ej* v češtině od 14. století do současnosti. In ČERMÁK, F. – BLATNÁ, R. (vyd.) *Korpusová lingvistika: stav a modelové přístupy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Ústav Českého národního korpusu, 2006, s. 210-225.

KYAS, V. (vyd.) *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století: III: Genesis – Esdráš*. Praha: Academia, 1988.

Litterae ante portas. Viz <www.litterae.phil.muni.cz>.³⁴ 30. 6. 2007.

Manuscriptorium. Viz <www.manuscriptorium.com>. 30. 6. 2007.

NEŠPOR, Z. R. Bible českých exulantů a tajných nekatolíků v 18. století. *Religio*, 2005, roč. 13, č. 2, s. 231-258.

PORÁK, J. Vytváření normy a její vztah ke kodifikaci v humanistické češtině. *Slovo a slovesnost*, 1981, roč. 42, č. 3, s. 219-227.

RÖSEL, H. *Die tschechischen Drucke der Hallenser Pietisten*. Würzburg: Holzner, 1961.

ŘÍČAN, R. *Dějiny Jednoty bratrské: s kapitolou o bratrské theologii od ThDr Amedea Molnára*. Praha: Kalich, 1957.

³³ Děkuji doc. P. Chalupovi, ThD., z Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za umožnění přístupu.

³⁴ Děkuji prof. PhDr. J. Nechutové, CSc., z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně za umožnění přístupu.

- SEGERT, S. Translation of the Aramaic Passages in the Kralice Bible. In ZEMÁNEK P. (vyd.) *Studies in Near Eastern languages and literatures: memorial volume of Karel Petráček*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, 1994, s. 535-539.
- Theophilus* 3.1.6. 1997-2004. Program volně dostupný na Internetu. Viz <www.theophilus.sk>. 30. 6. 2007.
- Vulsearch* 4.1.6. 2000-2007. Program volně dostupný na Internetu. Viz <www.vulsearch.sf.net>. 30. 6. 2007.
- WERNISCH, M. Proměna českého evangelictví v pobělohorském období. In FEJTOVÁ, O. – LEDVINKA, V. – PEŠEK, J. – VLNAS, V. (vyd.) *Barokní Praha – barokní Čechie 1620 – 1740: sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách, Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24. – 27. září 2001*. Praha: Scriptum, 2004, s. 435-456.
- WINTER, E. *Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte der hussitischen Tradition*. Berlin: Akademie-Verlag, 1955.

Dvě klasifikace souvětí: podle spojovacích výrazů a mezipropozičních vztahů

Josef Štěpán

1. V českých koncepcích popisu syntaktické roviny jazykového systému se vždy zkoumá pomocí různých modelů závislostní syntaxe (nevalenčních i valenčních) stavba věty jednoduché, mnohem méně již syntaktické spojení vět, pro které se v naší lingvistice ustálil termín souvětí. Je to dáno také tím, že souvětí je jazyková jednotka strukturně složitější než věta jednoduchá.

V české škole se užívá třídění vedlejších vět podle větněčlenského hlediska, které vychází z paralelismu stavby věty jednoduché a souvětí podřadného. U nás ho představuje především koncepce V. Šmilauera (1966) a B. Havránka – A. Jedličky (1988, 1996). Toto třídění má svůj původ v logicky orientované německé školské gramatice 1. pol. 19. stol. u K. F. Beckera (1827), o této gramatice srov. podrobněji J. Štěpán (1974). Bývá hodnoceno jako klasifikace, kterou nelze dále rozvíjet (Helbig 1973, s. 217).

V české jazykovědě vznikla i jiná třídění souvětí. Od konce 50. let minulého století se konstituovala klasifikace J. Bauera (1958), která kriticky navázala na třídění F. Trávníčka, vycházela z významových hledisek a stala se proto východiskem níževedené Greplovy klasifikace podle mezipropozičních vztahů (viz dále 3.2). Bauerovu sémantickou klasifikaci souvětí samostatně doplnil o výraznější zřetel k modálnosti a ke spojovacím výrazům J. Blažek (1975). V nejnovější době bylo publikováno třídění H. Běličové – J. Sedláčka (1990), které jako konfrontační popis slovanského souvětí kombinuje formální přístup k souvětí se sémantickým a vychází především ze slovanských syntaktických teorií. Konečně je to klasifikace E. Koktové (1997), jež podává kognitivně logickou, funkčně syntaktickou a komunikačně pragmatickou klasifikaci souvětí. E. Koktová se podnětně zabývala souvětím již jako studentka FF UK v Praze, když zpracovávala spojovací výrazy ve slovnících Lindově, Jungmannově a Kottově (Štěpán 1973, s. 264).

Cílem této stati je zabývat se dvěma vědeckými klasifikacemi, které vycházejí různým způsobem ze sémantické struktury souvětí, pozoruhodně se doplňují a obě dohromady umožňují skutečně vědecké komplexní poznání strukturně složitých jazykových jednotek, jíž je právě souvětí. Je to třídění podle spojovacích výrazů (část 2) a třídění podle mezipropozičních vztahů (část 3), které byly vytvořeny v 70. a 80. letech minulého století a jež jsou aktuální zvláště dnes, kdy se zpracovává gramatika na základě korpusů. Podrobněji se budeme věnovat

klasifikaci podle spojovacích výrazů, protože ta svým publikováním téměř před 40 lety v monografii Univerzity Karlovy je už delší dobu nedostupná pro lingvisty mladé a střední generace.

Tvůrcem klasifikace podle spojovacích výrazů (o tomto termínu viz dále 2.0) je K. Svoboda (1968, 1970, 1972). Tato klasifikace byla už v době autorova života velmi příznivě přijata např. K. Hausenblasem, který mj. uvedl, že „Svoboda dobře rozpoznal, že problematika souvětí vyžaduje samostatnou koncepci a zevrubnější výklad, než jsou výklady dosavadní“ (1973, s. 271), a J. Novotným, jenž mj. napsal, že „Svobodův přínos není pouze v prohloubeném pohledu na mnohé souvětí jevy, ale také v podnětech pro další promýšlení otázek souvisejících se studiem souvětí“ (1974, s. 213). Později byla Svobodova klasifikace kritizována J. Hrbáčkem jako „málo přehledná“ (1996/97, s. 62).

Klasifikace podle meziprozodických vztahů je tříděním, které naznačili nezávisle na sobě F. Daneš (1977) a M. Grepl (1977-1978) a jež bylo nejprve uplatněno J. Hrbáčkem (1987) v akademické mluvnici, která však vyšla s časovým zpožděním, a později M. Greplem a P. Karlíkem v jejich skladbě (1986), kteří už mohli z J. Hrbáčka vycházet. Také Hrbáčková klasifikace byla kritizována jako málo přehledná (Adamec 1989, s. 221). J. Hrbáček s klasifikací podle meziprozodických vztahů ve své nejnovější koncepci už nepracuje vůbec (Hrbáček 1996, s. 289-305, 333-338), přibližuje se totiž pojetí V. Šmilauera (Machová 2005, s. 25). V pozdější přepracované skladbě se M. Grepl – P. Karlík (1998, s. 354-356) o této klasifikaci zmiňují jen stručně, třebaže jejich východisko zůstává sémantické. P. Karlík ve své knižní monografii (1995) prohlubuje však dále tuto klasifikaci o hledisko komunikačně pragmatické.

Základní rozdíly mezi oběma klasifikacemi spočívají ve třech faktech: ve vztahu k valenční teorii, v tom, co je prvním stupněm třídění, a v poměru vertikálnosti – horizontálnosti klasifikace.

Obě klasifikace souvětí patří k závislostní syntaxi. Zatímco Svobodova klasifikace nepřihlíží k valenční teorii, klasifikace podle meziprozodických vztahů je valenční.

V prvním stupni třídění K. Svoboda originálním způsobem prohlubuje tradiční klasifikaci souvětí na souřadné a podřadné založenou na kritériu formálně výrazovém tím, že podle obecně přijímaného třídění souřadného souvětí „po stránce obsahové“ (Havránek – Jedlička 1988, s. 403) na slučovací, stupňovací atd., jež spočívá vlastně na spojovacích výrazech, vypracoval metodologicky nově také třídění podřadného souvětí podle významu spojovacích výrazů. Naproti tomu klasifikace podle meziprozodických vztahů na prvním stupni třídění neguje tradiční třídění souvětí na souřadné a podřadné tím, že vycházejíc především

z významových vztahů mezi větami, netradičně klasifikuje souvětí podle vztahů mezi větnými propozicemi.

Pokud jde o poměr vertikálnosti a horizontálnosti obou klasifikací, můžeme vyjít z planimetrických schémat, kterých k zpřehlednění svého třídění použil už K. Svoboda, veden svou specializací, již bylo také vyučování češtině a z ní vyplývající zřetel ke studentům a jasnému vyjadřování. Zobrazíme-li podobně jako on také klasifikaci podle mezipropozičních vztahů planimetricky tak, že horizontálně rozlišíme vždy v každém stupni klasifikace na základě jistého třídícího hlediska jednotlivé pojmy-termíny a vertikálně zachytíme postupně jednotlivé stupně klasifikace, můžeme předběžně konstatovat, že Svobodova klasifikace podle spojovacích výrazů je více vertikální než obě klasifikace podle mezipropozičních vztahů, přičemž klasifikace Hrbáčkova je více horizontální než klasifikace M. Grepla – P. Karlíka. Pokusíme se ukázat v dalším výkladu, že postupné uplatňování třídících hledisek v jednotlivých stupních uvedených klasifikací představuje *algoritmus* (termín využívaný k popisu počítačových procesů při programování), bez kterého není možná analýza nejsložitější syntaktické jednotky, jíž je souvětí.

2.0. Svobodova klasifikace souvětí podle spojovacích výrazů (Svoboda 1968, 1970, 1972) ve svém prvním stupni, jak jsme již uvedli, rozlišuje souvětí souřadná (2.1) a podřadná (2.2). Za spojovací výrazy považuje spojky podřadící i souřadící (jednoslovné spojky i víceslovné výrazy), relativita a tázací slova v závislých otázkách, vymezuje je tedy úžeji, než chápou tzv. spojovací prostředky M. Grepl – P. Karlík (1986, s. 473), kteří za tyto prostředky považují vedle vyjmenovaných Svobodových druhů spojovacích výrazů také slova s vlastním věcným významem, zejm. příslovce, která svým lexikálním významem někdy pomáhají vyjádřit vztah mezi větami.

2.1. Nové je už Svobodovo třídění **souvětí souřadného**. Od tradičního třídění, kdy se toto souvětí dělí na slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací, důsledkové a příčinné (důvodové), popř. vysvětlovací, a až uvnitř těchto typů se rozlišují souvětí syndetická (se spojovacími výrazy), popř. ještě asyndetická (bez spojovacích výrazů), se liší K. Svoboda tím, že ve 2. stupni třídění liší souvětí souřadná na syndetická a syndetická a teprve až pak je dále dělí sémanticky. Ukazuje, že mezi asyndetickými a syndetickými souřadnými souvětími je základní rozdíl v tom, že zatímco souvětí asyndetická se třídí jen podle věcněobsahových vztahů, souvětí syndetická i podle vztahů věcněvýznamových.

K. Svoboda (1970, 1972) při terminologickém rozlišování obsahu, významu a formy v syntaxi vychází ze závažné práce, jejíž půlstoletí si letos připomínáme, a to z M. Dokulila – F. Daneše (1958), když podává své vlastní rozlišení pojmů-termínů: věcný obsah věty

(denotát) chápe K. Svoboda jako „předmět myslí bez myšlenkového zpracování“ (s. 16), věcný význam věty jako „předmět myslí v nějakém myšlenkovém procesu“ (s. 17), jazyková forma věty „vyjadřuje věcné obsahy v myšlenkovém procesu“ (s. 17). Syntaktická (jazyková) forma a syntaktický význam se mají vždy shodovat: oba jsou buď koordinační, nebo subordinační.

Asyndetická souřadná souvětí tedy třídí K. Svoboda ve 3. stupni podle věcněobsahových vztahů na souvětí s větami ve věcněobsahové koordinaci a věcněobsahové subordinaci. Věcněobsahovou koordinaci ve 4. stupni rozlišuje podle toho, zda asyndetické spojení lze nebo nelze transformovat na souvětí se spojkou *a*, v 5. stupni pak oba typy dále sémanticky třídí. Věcněobsahovou subordinaci třídí ve 4. stupni stejně jako koordinaci podle přítomnosti nebo nepřítomnosti spojky *a*, v 5. stupni jsou však už jiné sémantické typy než u koordinace.

Syndetická souvětí třídí ve 3. stupni podle věcněvýznamových vztahů, odvozených od syntaktické formy, tj. daných souřadícími spojovacími výrazy na věcnou koordinaci a věcnou subordinaci. Věcnou koordinaci člení ve 4. stupni na souvětí slučovací, stupňovací, vylučovací, odporovací a prostě vysvětlovací, věcnou subordinaci ve 4. stupni na souvětí s vysvětlovacími větami příčinnými a důvodovými a s větami důsledkovými. V 5. stupni se souvětí ještě dále charakterizují.

2.20. Také u **souvětí podřadného** je v 2. stupni třídění rozlišeno souvětí asyndetické a syndetické. Protože asyndetické podřadné souvětí je zcela okrajové, proto si dále všimneme souvětí **syndetického**, jehož třídění vychází právě už z podřadících spojovacích výrazů a je založeno na dalších osmi stupních třídění. V třídění tohoto souvětí je K. Svoboda originální. Dříve než se jím budeme zabývat, je třeba zdůraznit, že Svobodovo základní tvrzení je to, že spojovací výraz vedl. věty je dán (kromě faktoru stylistického) sémantikou, kterou má tato věta vyjadřovat. Netradičně považuje modálnost (její vymezení viz 2.21) za základní (a distinktivní) rys souvětí stavby a často k ní při své klasifikaci přihlíží.

Ve 3. stupni třídění dělí K. Svoboda vedl. věty na věty podle toho, zda spojovací výraz má nebo nemá funkci větného členu ve větě vedlejší. Plní-li funkci větného členu, jde o vedl. věty se spojovacím výrazem autosémantickým, srov. *kdo, který, co, kolik* aj (2.21); neplní-li tuto funkci, jde o vedl. věty se spojovacím výrazem sysémantickým, srov. *když, že* aj. (2.22). Svobodovo novum je zde v tom, že opouští široké pojetí vztažných vět (viz blíže 2.21).

2.21. U vedl. vět s autosémantickým spojovacím výrazem ve 4. stupni třídění vychází K. Svoboda ze slovnědruhové povahy spojovacího výrazu a rozlišuje vedl. věty zájmenné substantivní (*kdo, co*) a adjektivní (*který, jaký* aj.), ale i věty příslovcové (*kde, kdy, jak* aj.; něco jiného jsou věty příslovečné srov. níže 2. 22.1) a číslovkové (*kolik*). Od 5. stupně

klasifikace pak autor uplatňuje tzv. dichotomické třídění, které mu umožňuje popsat hierarchicky strukturovaný systém tohoto typu vedl. vět (srov. i 2.22).

V 5. stupni třídění považuje K. Svoboda za základní rozlišení vedl. vět hledisko záměrové (vztahové) modálnosti, kterou se rozumí dělení vět na oznamovací, tázací a žádací. V duchu svého dichotomického třídění rozlišuje vedl. věty na otázkové a neotázkové (jinak je tomu s uplatněním modálnostního kritéria u vět se sysémantickými spojovacími výrazy, srov. níže 2.221 a 2.222). **Věty otázkové** jsou druhem nepřímých otázek, např. *Ptal se, kdo (kdy) to (kolik toho) udělal*. Jsou dány sémantikou predikátu věty řídicí a jsou to vlastně tradiční věty obsahové. Věty neotázkové nemají ve větě řídicí predikát, který by měl rys „otázkovosti“, např. *Kdo se bojí, zůstane doma, Pes, který štěká, nekouše*.

V 6. stupni třídění rozlišuje K. Svoboda neotázkové věty na vztažné a nevztažné a opouští tak obecně rozšířené široké **pojetí vztažných vět**, podle kterého každý spojovací výraz, jenž má platnost větného členu, je relativum, srov. i výše uvedený doklad na nepřímou otázku. Podle K. Svobody je relativem pouze takový výraz, který vskutku vztahuje svou větu k podstatnému jménu, zájmenu, číslovce (např. *který, co, kolik*) nebo k celé větě (zejména *což*). Na rozdíl od vztažných vět, které jsou časté, nevztažné neotázkové věty jsou strukturně omezeny, srov. *Kdo se bojí, zůstane doma*.

2.22.0. Vedl. věty se **sysémantickým spojovacím výrazem** nemají tři stupně třídění jako u předcházejícího typu, ale stupňů je sedm (4.-10. stupeň), je zde tedy vertikálnost klasifikace větší. Je to dáno častějším uplatňováním dichotomického třídění. Zde už ve 4. stupni třídění se užívá hledisko záměrové (vztahové) modálnosti a rozlišují se metodologicky nově věty spojkové (2.22.1) a věty částicové (2.22.2). Zatímco věty spojkové kromě syntaktické závislosti signalizují druh okolnostního významu (jsou to tradiční věty příslovečné, srov. *když, protože, jestliže* atd.), věty částicové kromě syntaktické závislosti signalizují jen modální význam vět, srov. *že, aby*. K. Svoboda tak zužuje tradiční pojem-termín spojka, protože z něho vyděluje jako zvláštní pojem-termín částice. Částicemi nerozumí jen slova *zda, zdali, -li, ať*, která signalizují tázací, resp. žádací modálnost, ale i spojovací výrazy *že, aby*, protože signalizují modálnost oznamovací, resp. žádací. Částicové věty bývají zpravidla obsahové, srov. *Řekl, že přijde*, mají však také platnost vět příslovečných, jak ukážeme dále.

2.22.1. **Spojkové věty**, které nemohou být ani tázací, ani žádací, se v 5. stupni třídění rozlišují jako oznamovací (modální, o modálnosti viz výše 2.21), srov. příčinnou větu *Zůstaneme v dílně, protože přijde instruktor*, nebo jako amodální, srov. podmínkovou větu *Zůstaneme v dílně, jestliže přijde instruktor*, kterou se něco neoznamuje, obsah se jen

navozuje, děj věty podmínkové na rozdíl od předcházející věty příčinné neuvádíme do vztahu ke skutečnosti, je to jev jen myšlený. Zde (ale i jinde) K. Svoboda nechápe gramatiku jen jako průsečík systémových vztahů, ale vnímá i její (ne)poukaz ke skutečnosti, jak si ji uvědomují lidé, je zde patrný už tehdy jeho kognitivní přístup, s nímž se u nás v poslední době programově pracuje (Vaňková 2007, s. 48).

V 6. stupni se dělí spojkové věty dichotomicky na příslovečné, což je jejich základní funkce (viz oba uvedené příklady spojkových vět), a na nepřísllovečné, tj. obsahové, např. předmětná věta *Obchodník nerad slyší, když někdo snižuje okresní město* (Poláček).

Systém spojkových vět pak vypadá tak, že K. Svoboda na prvním místě uvádí věty se spojkami časovými. Tam jsou základní věty s *když*, které jako příslovečné mají především význam časový, např. *Když přišel domů, rozsvítil světlo*, a jsou dále diferencovány (předčasnost, současnost...), dále význam podmínkový, srov. *Bezpečnost mu bude dána, když uposlechne*, příčinně časový, srov. *Dostal trému, když se mu to řeklo* atd. Zřídka bývají ve vztahu nepříslovečném, a to podmětném, předmětném (viz výše doklad z Poláčka), přívlastkovém, ale i doplňkovém. Dále jsou to věty s časovými spojkami *kdykoli(v)*, *zatímco* (*meztímco*), *co*, *až*, *dokud*, *pokud*, *než*, *dříve než*, *jakmile*, *jenco*, *sotva(že)*, *jen*, které Svoboda podrobně popisuje jako věty příslovečné; jako příslovečné i nepříslovečné charakterizuje věty se spojkami *až*, *dokud*, *než*, *dříve než*.

Dále jsou to věty s *aniž* a především věty se spojkami *protože*, *poněvadž*, *jelikož*, *ježto*, které na rozdíl od časových spojek jsou synonymní, uvozují příslovečné věty příčinné a důvodové, zřídka věty nepříslovečné. Zatímco všechny dosud uvedené spojky uvozují věty oznamovací (modální), vedl. věty uvozené spojkami *jestliže*, *-li*, *jestli* (opět synonymní spojky) jsou jako podmínkové věty amodální (srov. už výše) příslovečné, zřídka i nepříslovečné. Věty se spojkou *kdyby* jsou podmínkové (přísllovečné i nepříslovečné), přípustkové a prostě navozovací.

Zvláštní skupinu spojkových vět představují vedl. věty přípustkové, které jsou oznamovací (*ač*, *ačkoli*, *přestože*), amodální (*i kdyby*, *ani kdyby*) a modálně dvojznačné (*i když*).

Systém spojkových vět je uzavřen přirovnávacími větami s *jako* a *než* a nepřirovnávacími větami s *než*, všechny tyto typy jsou opět příslovečné i nepříslovečné.

2.22.2 K částicovým větám přiřazuje K. Svoboda podle toho, jakým výrazem jsou naznačeny v řídicí větě, ještě věty zájmeně částicové (*Vypovídal o tom, že...*) a příslovcově částicové (*Vyprávěl tak, že...*).

V 5. stupni třídění liší K. Svoboda částicové věty oznamovací (částice *že*), srov. 2.22.21, a neoznamovací (částice *aby, zda, ať*), srov. 2.22.22.

2.22.21. Částicové věty oznamovací s *že* se v 6. stupni třídění rozlišují jako nepříslovečné (obsahové), to je jejich základní funkce, a jako příslovečné.

Nepříslovečné věty s *že* se v 7. stupni určují jako podmětné, srov. *Zdalo se, že bude pršet*, předmětné, srov. *Řekl, že přijde*, přívlastkové, doplňkové, přísudkové, přístavkové, v 8. stupni ještě dále podle lexikální sémantiky predikátu řídicí věty, např. se slovesy znamenajícími vyjadřování a sdělování, smyslové vnímání, rozumovou činnost atd.

Příslovečné věty s *že* se v 7. stupni rozlišují na příčinné, srov. *Byla jsem na něho pyšná, že se mě zastal*, vysvětlovací, věty vyjadřující abstraktní podklad, účinkové a důsledkové, prostředkové, způsobové, zřetelové.

2.22.22. Částicové věty neoznamovací s *aby, zda, ať* se v 6. stupni třídění dělí na otázkové (*zda*) a neotázkové (*aby, ať*).

Otázkové věty se *zda, -li, jestli* jsou nepřímé otázky zjišťovací, které jsou vždy jen větami obsahovými, srov. *Ptal se, zda přijde*.

Věty neotázkové jsou v 7. stupni třídění rozlišeny na věty žádací, tj. věty uvozené částicí *ať*, srov. *Kdyby máma měla velký strach, řekni jí, ať ho nemá* (Březovský), a na věty amodální s částicí *aby*, jež ovšem může být i žádací.

Věty s *aby* se v 8. stupni dělí na prvním místě opět jako nepříslovečné, na druhém jako příslovečné.

Nepříslovečné věty s *aby* se rozlišují v 9. stupni na podmětné, srov. *Stačí, aby přišel*, předmětové, srov. *Usiloval, aby přišel*, přívlastkové, doplňkové, přístavkové, přívlastkové. Takové věty se pak ještě v 10. stupni liší na amodální, srov. výše uvedenou větu podmětovou, a věty, jež vyjadřují děj jako žádaný, doporučovaný, srov. *Bude lépe, aby dnes nechodil*.

Příslovečné věty s *aby* se třídí v 9. stupni klasifikace na účelové, srov. *Přesedával si, aby lépe viděl*, nepravé věty účelové, srov. *Odešel, aby se více nevrátil*, vysvětlovací, účinkové (důsledkové), způsobové, měrové, podmínkové. V 10. stupni se tyto věty ještě dále analyzují.

2.3. Shrňme Svobodovu klasifikaci podle spojovacích výrazů: téměř důsledným uplatňováním tzv. dichotomického třídění dospěl autor u některých souvětných typů (u tzv. vedl. vět částicových) až k 10. stupni třídění, vertikálnost jeho klasifikace je vysoká a může tedy při povrchním pohledu vyvolávat dojem nepřehlednosti. O dalších vlastnostech této klasifikace, které ukazují na její přednosti, a o Svobodových pokračovateli srov. dále ve 4. části.

3. Klasifikace souvětí **podle mezipropozičních vztahů** se liší od předchozí klasifikace především v tom, že v 1. stupni nevychází z rozlišení na souvětí souřadné a podřadné, nýbrž východiskem jsou vztahy mezi propozicemi v souvětí. Tato klasifikace je pro dnešní lingvisty dostupnější, proto si ji všimneme už jen stručně, zvláště ukážeme na rozdíly v pojetí J. Hrbáčka (3.1) a M. Grepla – P. Karlíka (3.2).

3.1. J. Hrbáček (1987) v 1. stupni třídění rozlišuje **pět typů vztahů** mezi propozicemi v souvětí: mezipropoziční vztahy externí (3.11), inkorporace jedné propozice do pozice participantu propozice jiné (3.12), křížení propozic, splývání propozic a propozice ve vztahu k obsahu výrazu nominálního (propozice determinující) (z těchto tří vztahů se zabýváme jen vztahem posledním v části 3.13). Křížení propozic a splývání propozic je považováno v popisu souvětí za redundantní (Koktová 1997, s. 8).

3.11. **Mezipropoziční vztahy externí** jsou dvojí: buď jde o sémantickou (obsahovou) paralelnost propozic (3.111), nebo o mezipropoziční sémantickou (obsahovou) závislost (3.112). To je 2. stupeň třídění.

3.111. Sémantická paralelnost propozic je ve 3. stupni třídění rozlišena na vztahy koordinační, vztah adordinační (základní spojovací prostředek *to jest*) a vztah vysvětlovací (*totiž, vždyť, však, neboť*).

Koordinační vztahy se ve 4. stupni klasifikace dělí na slučovací, odporovací, konfrontační, vylučovací a stupňovací. Na 5. stupni se u těchto vztahů bere už v úvahu, zda jde o parataxi, hypotaxi nebo o asyndetické spojení, a na 6. stupni se teprve uvádějí spojovací výrazy.

3.112. Mezipropoziční sémantická závislost se ve 3. stupni třídění liší na souvislosti časové, kauzální v širším smyslu a způsobové. Nejvyššího stupně třídění se dosahuje u souvislostí typu kauzálního (v širším smyslu), proto si všimneme jen jich. Tento typ se ve 4. stupni rozlišuje na vztahy kauzální v užším smyslu, vztah podmínkový, vztah přípustkový, vztah podmínkově přípustkový a vztah účelový.

Vztah kauzální v užším smyslu se v 5. stupni třídění dělí z hlediska faktu jevícího se jako příčina – důvod, srov. *Protože se oteplilo, sníh roztál*, nebo z opačného hlediska, kdy obsah jedné propozice je představován jako důsledek nebo následek, srov. *Oteplilo se, proto sníh roztál*. V 6. stupni se u hlediska příčina – důvod fakt jedné propozice prezentuje jako příčina nebo důvod faktu propozice druhé, srov. doklad *s protože* nebo jako vysvětlení rázu příčinného nebo důvodového (spojky *vždyť, totiž, neboť*).. V 7. stupni se u příčiny – důvodu liší vyjádření hypotaktické a asyndetické, u vysvětlení vyjádření parataktické, asyndetické a přechod mezi parataxi a hypotaxí (*neboť*).

3.12. **Inkorporace** jedné propozice do pozice participantu propozice jiné se liší od mezipropoziční sémantické závislosti v tom, že jde o vztah „vnitropoziční“, kdy inkorporovaná entita, která je zpravidla participantem jiné (maticové) propozice, je buď realizována větně, srov. *Karel se rozhodl, že koupí chalupu*, nebo ji představuje některý z typů nominalizace vět, srov. *Karel se rozhodl koupit chalupu*.

Až ve 2. stupni třídění se liší základové souvětne struktury s větami obsahovými, srov. výše, propozice popisně pojmenovací, srov. *Kdo se bojí, zůstane doma* a propozice ve funkci kvalifikačního komplementu, srov. *Vypadá, jakoby byl po nemoci*. Ve 3. stupni se tradiční obsahové věty třídí na věty spojkové a vztažné (srov. jiné pojetí vztažných vět u K. Svobody). Tomuto třídění se předesílá nový výklad o obsahových větách s jedním nebo více participanty, což je v souladu s valenčním pojetím akademické mluvnice, a o obrácení syntaktického vztahu mezi dvěma větami. Ve 4. stupni se spojkové (u Svobody částicové) věty liší sémanticky na komunikování, vnímání, vědění a poznání, hodnotící kvalifikaci, jistotní a voluntativní modalitu. V 5. stupni se pak např. komunikování dělí z modálního hlediska na věty oznamovací, tázací a žádací. U vztažných vět je modálnostní hledisko už ve 4. stupni.

3.13. **Vztažení propozice k obsahu nominálního výrazu** třídí J. Hrbáček ve 2. stupni na vztah determinační (dominační), což je případ častější, a na vztah adordinační, s kterým se v akademické mluvnici pracuje nově a jímž se rozumí spojení dvou, popř. více členů téže syntaktické platnosti, vztahujících se k témuž referentu, srov. *Mají jednu chybu: vidí věci příliš zjednodušeně*.

Větné propozice determinující nazývá autor větami vztažnými a liší je ve 3. stupni třídění na pravé a nepravé. Třídění zde dosahuje 6. stupně.

3.14. Na rozdíl od Svobodova dichotomického třídění, které ho vedlo až k 10. stupni třídění, Hrbáčkova klasifikace nemá takovou vertikální, je spíše horizontální, protože na jednotlivých stupních třídění pracuje s více než dvěma prvky.

3.2. M. Grepl – P. Karlík (1986) na rozdíl od J. Hrbáčka v 1. stupni třídění nepracují s pěti typy vztahů mezi větnými propozicemi, ale jen se **dvěma**, a to se spojováním větných propozic (3.21) a zapojováním jedné větné propozice do jiné propozice (3.22). Hrbáčkův třetí a čtvrtý typ (křížení a splývání propozic), jejichž výsledkem jsou věty doplňkové, zařazují do zapojování propozic, pátý typ (vztažení propozice k obsahu nominálního výrazu, a to věty determinující) vykládají v rámci zapojování jedné propozice do jiné propozice. Klasifikace Grepla – Karlíka je tak méně horizontální než Hrbáčkova. Je zde ještě jeden rozdíl: zatímco Hrbáčkovy termíny pro základní typy mezipropozičních vztahů mají spíše charakter relační,

termíny Grepla – Karlíka jsou spíše operační, k termínům operace a relace v syntaxi srov. L. Nebeský – P. Sgall (1965, s. 218).

3.21. **Spojování větných propozic** v podstatě odpovídá Hrbáčkovým mezipropozičním vztahům externím. Shoda je i ve 2. stupni třídění, kdy se liší dva stejné podtypy, i když se užívá terminologie dichotomické: mezi obsahy vět není nebo je vztah sémantické závislosti (Hrbáček má sémantickou paralelnost propozic a mezipropoziční sémantickou závislost).

Drobné rozdíly můžeme pozorovat v klasifikaci sémantické závislosti. Zatímco J. Hrbáček ve 3. stupni třídění liší tři typy (souvislosti časové, kauzální a způsobové), Grepl – Karlík mají těchto typů pět, protože Hrbáčkově spojení rázu způsobového rozčleňují na vztahy široce způsobové, výjimkové a zřetelové. Za zmínku stojí, že ve 3. stupni třídění začíná J. Hrbáček výklad větami časovými, kdežto Grepl – Karlík větami se vztahy široce příčinnými. Grepl – Karlík nově u vztahů časových rozlišují věty časově orientující a věty časově limitující.

3.22. U **zapojování jedné propozice do jiné propozice** je podstatný rozdíl mezi Greplem – Karlíkem a J. Hrbáčkem v tom, že Grepl – Karlík zde vedle Hrbáčkovy inkorporace vykládají i jeho pátý typ, tj. vztazení propozice k obsahu nominálního výrazu, a to věty determinující. Ve 2. stupni třídění tedy Grepl – Karlík liší věty obsahové a věty determinující. Třebaže J. Hrbáček toto řešení kritizoval (Hrbáček 1996/97, s. 67) a argumentoval tak, že věty obsahové jsou součástí valenční struktury, kdežto věty determinující jsou nevalenční součástí kteréhokoli jména, přece jen uznal, že termín „zapojování propozic“ je natolik široký, že věty determinující může do sebe pojmut. Dodejme, že toto pojetí Grepla – Karlíka, které snižuje horizontálnost Hrbáčkovy klasifikace, svou hierarchizací celkově zpřehledňuje celou klasifikaci.

Už ve 3. stupni třídění obsahových vět pracují Grepl – Karlík s modálnostním hlediskem, v jejich terminologii s komunikativní funkcí (u J. Hrbáčka je to v 5. stupni), a liší obsahové věty oznamovací, tázací, výzvodové a přací.

Rozdílný je výklad u souvětí typu *Kdo se bojí, zůstane doma*. J. Hrbáček ho nazývá propozice popisně pojmenovací a vymezuje ho již ve 2. stupni třídění, a to v rámci inkorporace vedle vět obsahových (viz výše). Grepl – Karlík ho analyzují až ve 3. stupni, a to v rámci vět determinujících, protože ho chápou jako variantu souvětí *Ten, kdo se bojí, zůstane doma*. Podle K. Svobody ovšem zájmeno *ten* nemá funkci determinační, nýbrž pouze anticipační, nejde podle něj o vztažnou větu.

Je třeba ještě uvést, že zatímco J. Hrbáček vychází z širokého pojetí vztažných vět, takže potom o vztažných větách uvažuje u dvou zcela odlišných mezipropozičních vztahů (u inkorporace, tj. u vět obsahových, a u propozice determinující), Grepl – Karlík v zásadě

vycházejí podobně jako K. Svoboda z užšího pojetí vztažných vět; u vět obsahových neuvažují o vztažných větách, nýbrž o závislých větách tázacích, se vztažnými větami pracují jen u propozic (vět) determinujících.

4. Závěr

Svobodova klasifikace souvětí podle spojovacích výrazů umožňuje rozlišit jemné významové rozdíly u jednotlivých spojovacích výrazů. Tak např. vedl. věty uvozené spojkou *když* jsou popisovány nejen jako příslovečné věty časové (dále jsou sémanticky diferencovány), ale i jako podmínkové, srov. *Bezpečnost mu bude dána, když uposlechne toto poselství*, kde *když*→*jestliže*, příčinně časové, srov. *Pápěra dostal trému, když se mu to řeklo*, kde *když*→*protože*, a prostě okolnostní, srov. „*Jak to, Josefe,*“ *ptala se*, „*že jsi od svého Pánaboha opuštěn, když ses ho přece nikdy nevzdal?*“, kde věta s *když* závisí na větě tázací. – Svobodův přístup umožňuje vykládat na jednom místě nejen uvedené příslovečné věty s *když*, ale i obsahové věty s *když*, srov. podmětnou větu *Nejhorší bylo, když jsem hrál sám*, větu přívlastkovou, srov. *Pamatuji se na Vás z doby, když jste býval mým žákem* atd. K. Svoboda proto může ukazovat, že např. předmětná věta s *když* může být pojata i jako příslovečná časová, srov. *Těžko si člověk zvyká, když na něj občas kdosi pokukuje*.

Klasifikace podle spojovacích výrazů právě umožňuje, aby u stejného spojovacího výrazu byly odhalovány v různých kontextech jeho nejrozličnější funkce a významy, aby byla prováděna funkčně sémantická analýza souvětí, např. při zjišťování periferie v systémech s jednotlivými spojovacími výrazy (Štěpán 2006). Svobodova klasifikace souvětí podle spojovacích výrazů proto už dříve byla aplikována jeho pokračovateli při charakteristice odborných textů (Rulíková 1976; Krausová 1973; Moudrá 1973) a publicistiky (Svobodová 1986), při analýze složitého souvětí (Fiala 1969; Bergerová 1983; Mlčková 1983) a při diachronním výzkumu (Lincová 1978; Kouba 1977; Suková 1977; Hetflejšová 1980). Příznivý ohlas dosáhla i mimo bohemistiku (Barnetová 1973, s. 227; Trösterová 1979, s. 5). Sám K. Svoboda využil klasifikaci podle spojovacích výrazů při zkoumání vývoje souvětí ve své poslední knize (Svoboda 1988) a už dříve při rozboru písemných prací žáků středních škol (Svoboda 1975; 1981/82). Podřadící spojovací výrazy v souvětí mohou být lépe než mezipropoziční vztahy kvantifikovány (Štěpán 1977, s. 71-78; Nebeská 1985, s. 137-140), v budoucnu bude třeba kvantifikovat ještě významové rozdíly u jednotlivých spojovacích výrazů. Nejnověji se spojovacími výrazy zabývá i korpusová lingvistika, která rozvíjí ty nejlepší tradice systémové lingvistiky jako protiklad komunikačně orientované jazykovědy (Komárek 1999).

Klasifikace podle mezipropozičních vztahů analyzuje společně souvětne typy, které k sobě náležejí po významové stránce. Především se spolu vykládají souvětí souřadná a podřadná, např. u časové souvislosti jsou to např. souvětí *Již jedenáctá odbila a lampa ještě svítila* a *Když jedenáctá odbila, lampa ještě svítila*; ještě výraznější je to u příčinného vztahu, srov. souvětí se souřadícím *neboť* a s podřadícími *protože, poněvadž, jelikož, ježto*. Na jednom místě se popisují i vedl. věty, které se liší také podřadícími spojovacími výrazy, ale sémanticky patří k jednomu typu, např. u příčinného souvětí se charakterizují nejen věty se spojkami *protože, poněvadž* atd., ale i věty s *že*, srov. *Byla jsem na něho pyšná, že se mě zastal*, které K. Svoboda sice také chápe jako příčinné, ale probírá je nikoli u vět spojkových s *protože*, ale u vět částicových s *že*.

Ukazuje se tedy, že obě uvedené klasifikace, které jsem pojal jako postupné uplatňování jednotlivých třídících hledisek v jednotlivých stupních třídění souvětí, tedy jako algoritmy tohoto třídění, se vzájemně doplňují a společně podávají komplexní vědecký popis českého souvětí, který respektuje mnohoaspektovost této nejsložitější syntaktické jednotky. Tvrzení o malé přehlednosti obou klasifikací (srov. výše část 1) by neměla odradit mladé lingvisty od toho, aby se s nimi seznámili zvláště nyní, kdy se zpracovává gramatika na základě korpusů a kdy se přitom setkáváme někdy s dětskými nemocemi korpusové lingvistiky. Např. M. Šulc (2003) ukazuje sice na základě obrovského elektronického korpusu 100 milionů slov frekvenci spojky *jestliže*, její kombinatoriku a kolokaci s jedním nebo několika málo slovy, především spojkami, vychází však jen z výkladových slovníků, ne z gramatických prací. Proto také rozhodující pro něho byla jen frekvence spojek jako heslových slov ve (frekvenčním) slovníku, nikoli jejich gramatická (syntaktickosémantická) charakteristika, srov. Šulcovy údaje o frekvenci „podmínkových“ spojek *jestliže, když, jestli, -li* atd. na s. 258, čímž se zkrusluje jejich syntaktickov ýznamový popis (tyto spojky mají i jiné funkce než podmínkové, např. spojka *když* je dokonce častěji časová).

Jistě je výzkum gramatiky náročnější než výzkum slovní zásoby, protože gramatika je abstraktnější, a výzkum souvětí je náročnější než výzkum věty jednoduché, poněvadž souvětí je komplexnější syntaktická jednotka. Zatímco větněčlenské hledisko při určování vedlejších vět (viz výše 1) je školské, obě uvedené klasifikace mají vědecký charakter a jsou tedy důkazem toho, že lingvistika je věda. Na jazykovědných bohemistických pracovištích filozofických a pedagogických fakult všech našich univerzit, které musí usilovat o vědecké poznání češtiny, by měla být **pluralita syntaktických koncepcí**. To znamená, že při vědeckém výkladu o souvětí, o této nejsložitější syntaktické jednotce, by se měli studenti dozvědět alespoň v hrubých rysech o obou uvedených klasifikacích, a to zvláště o základních

principech Svobodovy klasifikace, protože vlivem nepříznivých vnějších okolností se vysokoškolským studentům někde ještě donedávna nedostávalo o této koncepci dostatek objektivních informací.

Literatura

- ADAMEC, P. (1989): Nad 3. svazkem akademické Mluvnice češtiny. *SaS* 50, s. 217-222.
- BARNETOVÁ, V. (1973): Větné vyjádření příčinné a důvodové determinace v ruštině. In: *Studie z východoslovanské jazykovědy*. Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV, s. 223-245.
- BAUER, J. (1958): Parataxe a hypotaxe při studiu souvětí. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: ČSAV, s. 270-278.
- BECKER, K. F. (1827): *Organism der Sprache als Einleitung zur deutschen Grammatik*. Frankfurt/Main: G. F. Rottenteil.
- BĚLIČOVÁ, H. – SEDLÁČEK, J. (1990): *Slovanské souvětí*. Praha: Academia.
- BERGEROVÁ, R. (1983): K otázce hypotaktických spojovacích výrazů v složeném souvětí s jedním koordinačním vztahem mezi vedlejšími větami. *SaS* 44, s. 105-111.
- BLAŽEK, J. (1975): K dvojí klasifikaci podřadného souvětí. *NŘ* 58, s. 143-151.
- DANEŠ, F. (1977): Zpracování souvětí v nové mluvnici češtiny. *SlavSlovaca* 12, s. 244-252.
- DOKULIL, M. – DANEŠ, F. (1958) : K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: ČSAV, s. 231-246.
- FIALA, J. (1969): *Složená souvětí v písemných projevech žáků II. cyklu*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále FF UK).
- GREPL, M. (1977-8): Souvětí v sémanticky orientovaném popisu syntaxe. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 25/26, s. 7-29.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (dále SPN). Rec.: Z. Hlavsa, *SaS* 50, 1989, s. 222-226; E. Macháčková, *NŘ* 72, 1989, s. 151-156; J. Hrbáček, *ČJL* 38, 1987/88, č. 4, s. 182-187; K. Horálek, *JazAkt* 24, 1987, s. 108-109; J. Balhar, *Universitas (Brno)* 20, 1987, č. 5, s. 104-105.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia. Rec. J. Panevová, *SaS* 1999, s. 53-59.
- HAUSENBLAS, K. (1973): K šedesátinám Karla Svobody. *NŘ* 56, s. 268-273.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1988): *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 6. vydání. Rec. 1. vyd. z r. 1951 (1952) J. Bělič, *Lit. noviny* 1, 1952, č. 14, s. 9; rec 2. upraveného a rozšířeného vydání z r. 1960 F. Kopečný, *SaS* 23, 1962, s. 46-58.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1996): *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 25. vydání. Rec. 1. vyd. z r. 1950 F. Daneš, *NŘ* 34, 1950, s. 145-148.
- HELBIG, G. (1973): *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- HETFLEIŠOVÁ, I. (1980): *K vývoji souvětí v dělnickém tisku let 1905 – 1921*. Diplomová práce. Praha: FF UK.

- HRBÁČEK, J. (1987): Souvětí. In: Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. (eds.): *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia, s. 443-548. Rec. P. Adamec viz výše.
- HRBÁČEK, J. (1996): Věta a výpověď. In: M. Čechová a kol.: *Čeština – řeč, jazyk*. Praha: Institut sociálních vztahů, s. 225-331.
- HRBÁČEK, J. (1996/97): Klasifikace vedlejších vět. *ČJL 47*, s. 59-68.
- KARLÍK, P. (1995): *Studie o českém souvětí*. Brno: Filozofická fakulta. Rec. H. Běličová, SaS 53, 1997, s. 135-140.
- KOKTOVÁ, E. (1997): Ke klasifikaci českého souvětí. *SaS 58*, s. 8-14.
- KOMÁREK, M. (1999): Komunikace versus systém. *SaS 60*, s. 187-194.
- KOUBA, J. (1977): *K vývoji souvětí syntaxe v době národního obrození: M. V. Kramerius, V. R. Kramerius a E. Arnold*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- KRAUSOVÁ, J. (1973): *Věty s aby a že z hlediska kontextového členění v odborném stylu*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- LINCOVÁ, H. (1978): K repertoáru přípustkových spojek v 60. a 70. letech 19. století. *NŘ 61*, s. 194-203.
- MACHOVÁ, S. (2005): Závislostní syntax. In: *Aktuálne otázky súčasnej syntaxe*. Bratislava: Veda, s. 23-27.
- MLČKOVÁ, J. (1983): *Struktura souvětí v češtině*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- MOUDRÁ, M. (1973): *Determinace platnosti tvrzení v odborném stylu*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- NEBESKÁ, I. (1985): Kvantitativní charakteristiky souvětí. In: M. Těšitelová a kol.: *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, s. 126-141. Rec. J. Krámský, SaS 47, 1986, s. 241-247; J. Panevová, The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics 45, 1986, s. 51-54; J. Horecký Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 92-93.
- NEBESKÝ, L. – SGALL, P. (1965): Relace a operace v syntaxi. *SaS 26*, s. 218-223.
- NOVOTNÝ, J. (1974): Významná kniha o českém souvětí. *NŘ 57*, s. 208-214.
- RULÍKOVÁ, B. (1976): K funkci spojovacích výrazů v odborných textech z hlediska vývojových tendencí. In: *Slavica Pragensia 19*. Praha: Univerzita Karlova, s. 263-272.
- SUKOVÁ, D. (1977): *K vývoji souvětí syntaxe v dělnickém tisku let 1878 – 1905*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- SVOBODA, K. (1968): K třídění vedlejších vět podle spojovacích výrazů. *SaS 29*, s. 142-151.
- SVOBODA, K. (1970): *Souvětí spisovné češtiny I, II* (učební text). Praha: SPN. Rec. J. Novotný, ČJL 21, 1970/71, s. 464n.
- SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova. Rec. J. Novotný viz výše.
- SVOBODA, K. (1975): *Stylizační výcvik ve spisovné češtině a rozvoj myšlení. Syntax a slovník I.* (učební text). Praha: SPN. Rec. M. Čechová, ČJL 26, 1975/76, č. 9, s. 427-430.
- SVOBODA, K. (1981/82): K slovníku písemných prací žáků středních škol. (Spojovací výrazy.) *ČJL 32*, č. 2, s. 52-57; č. 3, s. 107-121.
- SVOBODA, K. (1988): *Kapitoly z vývoje české syntaxe hlavně souvětí*. Praha: Univerzita Karlova. Rec. E. Macháčková, NŘ 73, 1990, s. 254-257.

- SVOBODOVÁ, I. (1986): Skladebné změny v publicistice let 1905 – 1984. *NŘ* 69, s. 13-25.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 2. rozšířené vyd. Rec. K. Hausenblas, *NŘ* 50, 1967, s. 104-109. Rec. 1. vyd. z r. 1947 J. Haller, *NŘ* 32, 1948, s. 134-139.
- ŠTĚPÁN, J. (1973): Jungmannovo výročí a studentská vědecká činnost. *NŘ* 56, s. 264-268.
- ŠTĚPÁN, J. (1974): Souvětí s řetězovou závislostí. *SaS* 35, s. 26-32.
- ŠTĚPÁN J. (1977): *Složité souvětí s řetězovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova. Rec. I. Nebeská, *SaS* 42, 1981, s. 153-156; F. Kočiš, *Jazykovedný časopis* 32, 1981, s. 90-93.
- ŠTĚPÁN, J. (2006): K periférii současného souvětí se spojovacím výrazem *co*. *NŘ* 89, s. 123-139.
- ŠULC, M. (2003): *Jestliže a sestry její*. Obraz jedné spojky v korpusu SYN2000. *SaS* 64, s. 253-268.
- TRÖSTEROVÁ, Z. (1979): K pojmu centra a periferie v syntaxi souvětí (věty s *когда*). *Československá rusistika* 24, s. 4-13.
- VANĀKOVÁ, I. (2007): *Nádoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Nové publikace

Carlo L. Prevignano – Paul J. Thibault (eds.): *Discussing Conversation Analysis. The work of Emanuel A. Schegloff.*

Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003.

192 s.

Konverzační analýza patří v současnosti mezi nejpropracovanější vědní obory zaměřené na výzkum sociální interakce a tím i verbální komunikace (srov. Nekvapil, 1999-2000). Její počátky spadají do konce 60. let 20. století a nejvýznamnějším představitelem byl Harvey Sacks (srov. Sacks, 1992). Po jeho předčasné smrti (1975) se vedoucí autoritou stal spoluzakladatel oboru Emanuel Schegloff. Jeho přínosu pro rozvoj konverzační analýzy je věnována recenzovaná kniha.

Záměr uspořádat publikaci, která by se soustředila hlavně na Schegloffovu vědeckou a organizační činnost v tomto vědním oboru, vznikl během pražského kongresu Mezinárodní společnosti pro analýzu rozhovoru IADA v roce 1996 (srov. Hoffmannová, 1997). Její tehdejší předseda **C. L. Prevignano** inicioval a ve spolupráci se **S. Čmejrkovou** uskutečnil interview s E. Schegloffem. Ten přepis tohoto rozhovoru (**P. Thibault**) autorizoval, opatřil příslušnými citacemi a bibliografií; výsledkem je zajímavý esej prezentující autorův pohled na hlavní zásady etnometodologické konverzační analýzy.

Tento čtyřicetistránkový rozhovor tvoří hlavní kapitolu publikace (*On conversation analysis*). Začíná přehledem projektů, které E. Schegloff se spolupracovníky v polovině 90. let řešil, a na tomto základě prezentuje možnosti využití konverzačněanalytického aparátu v sociální psychologii, umělé inteligenci, neurověděch, patokomunikaci i lingvistice. Největší prostor je věnován Schegloffově cestě ke konverzační analýze a jejímu vzniku. Badatel vzpomíná na svá vysokoškolská studia a počátky vědecké práce, popisuje seznámení s H. Sacksem, jeho přínos k metodologii oboru a spolupráci při přípravě prvních projektů, podrobně hodnotí podíl učitelů E. Goffmana a H. Garfinkla na své další vědecké orientaci i postupné vymanění se z jejich vlivu. Vzhledem k Schegloffovu odbornému zájmu o jazykové chování, jež do té doby bylo v centru pozornosti zejména filozofů, nejsou opomenuty ani některé filozofické zdroje (J. Habermas, M. Buber), které mladého vědce ovlivnily. V další části rozhovoru E. Schegloff rozebírá vybrané charakteristické rysy konverzační analýzy

(interakční organizace, práce se sekvencemi rozhovorů, formalismus popisu interakčních technik aj.) a upřesňuje jejich místo v konceptuálním rámci oboru; jak ukazují některé příspěvky v publikaci i jinde, jde o záležitosti, které bývají kritiky konverzační analýzy často dezinterpretovány. Závěr rozhovoru je úvahou nad dalšími perspektivami oboru.

Kapitola tedy nepodává objektivní pohled na celé spektrum problémů současné konverzační analýzy, ale soustřeďuje se především na období 60. a 70. let a dále na témata spojená s Schegloffovou vědeckou činností. Právě tento subjektivní přístup dává nahlédnout do některých oblastí, které byly dosud při hodnocení vzniku oboru přeceňovány (vliv filozofie), přináší znamenité medailony Schegloffových učitelů a spolupracovníků (H. Garfinkel, E. Goffman, H. Sacks).

Revidovaný text rozhovoru byl předložen šesti vědcům jako inspirace pro studie z tří odlišných perspektiv: Schegloffových spolupracovníků a pokračovatelů, kritiků konverzační analýzy a badatelů, kteří využívají konverzačněanalytickou metodologii v některé aplikované oblasti.

Autory první dvojice příspěvků jsou významní představitelé amerického proudu současné konverzační analýzy a blízcí Schegloffovi spolupracovníci; jejich stati se vztahují zejména k Schegloffovu podílu na vzniku konverzační analýzy a k atmosféře na Kalifornské univerzitě v Berkeley 60. a 70. let. **J. Heritage** (*Presenting Emanuel Schegloff*) v úvodní stati představuje E. Schegloffa jako zakladatele a vedoucí osobnost současné konverzační analýzy a hodnotí jeho přínos k propracování konceptuálního rámce sociologické analýzy interakčního chování. Celý proces zasazuje do širšího metodologického kontextu (postupná rekonceptualizace dobových přístupů k sociální interakci), zejména Goffmanovy sociální antropologie a Garfinklovy etnometodologie (srov. Heritage, 1984). J. Heritage upozorňuje také na skutečnost, že výsledky Schegloffovy práce bývají někdy chybně interpretovány: různé stupně formalizace a generalizace závěrů prezentovaných v jeho i dalších konverzačněanalytických pracích vedou některé badatele k závěru, že tento obor nebere patřičně v potaz kontext, v němž se interakce odehrává. Podle autora jen pozorné studium Schegloffových teoretických, empirických a metodologických zásad, které vypracoval během téměř čtyřiceti let, umožňuje ocenit bohatství a rozpětí jeho činnosti.

Stať **Ch. Goodwina** (*The power of Schegloff's work*) je subjektivní výpověď o jeho vztahu k Schegloffově práci a o začátcích jeho vlastní vědecké práce v oblasti sociální interakce. Analyzuje výzkumné metody a teoretické cíle sociální psychologie na začátku 70. let a svou cestu ke konverzační analýze, jak ji tehdy praktikovali H. Sacks a E. Schegloff. Autor také popisuje svůj výzkum komunikace neurologicky postižených pacientů. Na základě analýzy

chování afatického jedince sleduje specifické rysy patologické komunikace a užitečnost výsledků pro poznání normální komunikace. Zároveň poukazuje na mezery ve studiu vztahu neurologie a teorie komunikace.

Jak editoři píší v úvodu, kvůli vyváženosti názorů se obrátili také na dva z kritiků konverzační analýzy – **R. Iedemu** (*Putting Schegloff's principles and practices in context*) a **P. Segerdahla** (*Conversation analysis as rigorous science*). V centru jejich pozornosti je zejména vztah mezi komunikační událostí a komunikační situací, úloha sociálního, situačního a sekvenčního kontextu a reálné zachycení těchto faktorů při popisu interakce. Autoři více než kritiku prezentují alternativní pohledy na obecné, ale hlavně parciální otázky pojmového aparátu a využití jeho složek.

Další dva příspěvky aplikují metodologii konverzační analýzy na specifické komunikační situace. **P. Raudaskoski** (*User's interpretations at a computer tutorial. Detecting [causes] of misunderstandings*) navazuje tematicky na Schegloffovy práce o telefonních hovorech, zabývající se mj. vlivem techniky na lidskou interakci, a zaměřil se na možnosti užití konverzační analýzy při výzkumu interakce člověka s počítačem. Vychází z videozáznamu, který komplexně zachycuje práci dvou nových uživatelů počítače s výukovým programem, tedy i počítačovou obrazovku, participantovu mimiku (*zírání na obrazovku*), kinetiku (*ukazováním stiskl klávesu enter*) a další činnosti těla, a popisuje kooperaci dvou participačních rámců: vzájemnou interakci obou jedinců a interakci mezi komunikanty a počítačem. Autor rozebírá především sekvence obsahující nedorozumění a ukazuje, jak se na jejich vzniku a řešení podílejí oba rámce a jakou roli při tom hraje sémiotická heterogenost výrazových prostředků počítače. Rozborem elektronického textu a jeho interpretace příjemci pak naznačuje didaktický význam konverzační analýzy a její uplatnění při strukturaci a restrukturaci sociokulturních vzorců učení.

Jak ukazuje úvodní rozhovor a také stať Ch. Goodwina, v posledních letech se E. Schegloff intenzivně zajímá o neurovědy a do centra jeho výzkumných plánů se dostává „neurobiologické chování“, zejména afázie (ztráta osvojených řečových schopností, způsobená změnami v mozku). První výsledky výzkumu publikoval ve statích o afatických agramatizmech. S touto oblastí souvisí příspěvek **R. Lesserové** (*When conversation is not normal. The role of conversation analysis in language pathology*) zaměřený na uplatnění konverzačněanalytických metod při výzkumu jazykové, řečové a komunikační patologie. Autorka studuje komunikaci příslušníků nejstarší populace postižené stařeckou demencí a pracuje na terapeutických strategiích, které jsou využitelné při konkrétní každodenní interakci s nimi. Zajímavé jsou zejména partie zabývající se vlivem kontextu a uplatňováním tzv.

tematického managementu při konstruování rozhovoru. Příspěvek zároveň dokumentuje, jak konverzační analýza může doplňovat a upřesňovat teoretické konstrukty vypracované psycholingvistikou a kognitivní neuropsychologií.

Závěr publikace patří **E. Schegloffovi**. V osmé kapitole (*Response*) výběrově komentuje příspěvky otištěné v svazku a reaguje na kritické připomínky. V deváté kapitole (*Continuing the interview with Emanuel Schegloff*) odpovídá na další otázky, které mu položili editoři svazku: osvětluje analytický a historický status termínu replika (turn) a její vztah ke goffmanovskému pojetí „move“ a odhaluje některé dezinterpretace, jež vymezování těchto pojmů doprovázely. Zabývá se i vztahem konverzační analýzy k interakční lingvistice. Svazek doplňuje Schegloffova bibliografie z let 1961-2003 (uspořádala ji **S. L. Eerdmansová**).

Literatura

- HERITAGE, J. (1984): *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
HOFFMANNOVÁ, J. (1997): Pražské dialogy. *Slovo a slovesnost*, 58, s. 112-117.
NEKVAPIL, J. (1999–2000): Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 10, s. 80-87.
SACKS, H. (1992): *Lectures on Conversation I, II*. Oxford: Blackwell.

Jiří Zeman

J. Furdík: *Život so slovtvorbou a lexikológiou*.

Košice: Vydavateľstvo LG, 2005. 472 s.

Po knize *Slovenská slovtvorba* (Prešov, Náuka 2004) dostala lingvistická veřejnost do ruky další dílo slovenského lexikologa a slovtvůrce prof. PhDr. Juraje Furdíka, CSc. Kniha *Život so slovtvorbou a lexikológiou* (Košice, Vydavateľstvo LG 2005) vyšla u příležitosti nedožitých sedmdesátých narozenin Juraje Furdíka. Cílem knihy bylo podle jejích editorů – Martina Ološtiaka a Lucie Gianitsové-Ološtiakové – zpřístupnit dílo tohoto významného slovenského lingvisty pokud možno reprezentativními studiemi. J. Furdík publikoval během svého života více jak 100 studií, souborné slovtvorné dílo však nikoli. O zpřístupnění Furdíkových teoreticko-metodologických základů slovtvorného systému slovenštiny se pokusil především na základě dochovaných textů Furdíkových univerzitních přednášek a studií Martin Ološtiak již zmíněnou knihou *Slovenská slovtvorba*. Ani kniha

Život so slovotvorbou a lexikológiou není úplnou syntézou Furdíkova slovotvorného díla, neboť ta nám zůstane již, bohužel, navždy nedostupná.

Text knihy rozdělili editoři do čtyř oddílů. Před první oddíl je zařazena studie jednoho z editorů M. Ološtiaka, v níž je hodnocen lingvistický přínos díla J. Furdíka pro slovenskou jazykovědu a také pedagogický rozměr Furdíkova působení na Filozofické fakultě Prešovské univerzity (dříve Univerzity Pavla Josefa Šafárika).

V prvním oddíle (s. 39–347) – nejrozsáhlejším – nalezne čtenář práce, které spadají výlučně do oblasti slovotvorby. Tento oddíl je dále členěn do čtyř částí: 1) *Slovotvorný vývoj*, 2) *Medzi slovotvorbou a lexikológiou*, 3) *Jednotlivé a všeobecné v slovotvorbe*, 4) *Počítačové a lexikografické spracovanie slovotvorby*.

Významnou součástí prvního oddílu je právě jeho první část. Jeho náplň tvoří první Furdíkova souhrnná práce *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (1970), koncipovaná původně jako kandidátská disertační práce. Tato práce – přestože je již staršího data – představuje i dnes důležitý metodologicko-aplikační přínos, nabízející četné inspirace pro slovotvorné bádání. Její význam spočívá v syntéze poznatků jednotlivých slovotvorných škol a v popisu vývoje slovotvorného systému slovenštiny od štúrovského období až do období po roce 1918. Úvodní část prvního oddílu je zakončena dvěma novějšími studii o slovotvorném vývoji slovenštiny od dob Bernolákových a o slovotvorných procesech v současné spisovné slovenštině.

Druhou část tohoto oddílu tvoří studie, které pojednávají o úzké spojitosti tvoření slov s morfologií a také o odlišnostech mezi nimi, srov. např. velmi přesné rozlišení mezi produktivitou slovotvornou a morfologickou zavedením pojmu receptivita typu flexe (produktivitu morfologickou nelze ztotožňovat s produktivitou slovotvorného typu, viz s. 253–260). Třetí část prvního oddílu je věnována především otázkám slovotvorné motivace slov. Některé zde uváděné pasáže lze najít již v knize *Slovenská slovotvorba*. Čtvrtá část obsahuje koncepci metodologie slovotvorného slovníku slovenštiny na základě počítačového zpracování. O realizaci tohoto slovníku usiluje v současné době tým pracovníků na FF PU v Prešově.

Druhý oddíl (s. 349–396) sestává ze studií publikovaných v letech 1994–2002. Společným znakem těchto studií je zasazení problematiky slovotvorné motivace (příp. i jiných typů lexikální motivace) do širšího onomaziologického rámce, a to v některých případech i při mezijazykové konfrontaci s jazyky slovanskými a neslovanskými.

Třetí oddíl knihy (s. 397–439) tvoří Furdíkovy studie o čtyřech významných osobnostech slovenské jazykovědy. V jejich díle se J. Furdík snažil vysledovat jejich slovotvorné názory

(studie o M. Hattalovi, J. Horeckém) nebo možnosti aplikovat obecné lingvistické postuláty na některé jazykové roviny (studie o L. Novákovi).

Do čtvrtého oddílu knihy editoři zařadili několik rukopisných studií – fragmentů, přednesených na vědeckých konferencích. Tyto studie jenom dokládají neukončenost Furdíkova díla, přičemž tato skutečnost je – jak bylo již výše naznačeno – zapříčiněna především absencí syntézy popisu slovtvorného systému, kterou by vytvořil sám autor (ačkoli napsání takového syntetického díla J. Furdík plánoval).

Do Furdíkových textů zasahovali jejich editoři minimálně. Za každou studii zařadili bibliografické údaje o jejich původních publikovaných a nepublikovaných verzích. Za posledním oddílem nalezne čtenář bibliografické poznámky o jednotlivých statích knihy a bibliografii prací J. Furdíka za léta 1957–2004, sestavenou na základě soupisů L. Dvonče a materiálů z pozůstalosti.

Stejně jako v případě knihy *Slovenská slovtvorba* je i po vydání této knihy na místě ocenit editorský počín dvou mladých, nadějných prešovských lingvistů Martina Ološtiaka a jeho ženy Lucie Gianitsové-Ološtiakové. Díky jejich úsilí má lingvistická veřejnost nejen na Slovensku k dispozici – domnívám se – reprezentativní průřez slovtvorným a lexikologickým dílem J. Furdíka. Kniha je tedy určena nejen slovakistům, ale i bohemistům a slavistům vůbec, příp. lexikologům a slovtvůrcům bez rozdílu jazyka.

Patrik Mitter

Kronika č. 1

6. ročník Studentské vědecké konference bohemistů ve Vratislavi

Začátkem května se sjeli do slezské metropole Vratislavi studenti bohemistiky, aby na studentské konferenci prezentovali výsledky svých prací a výzkumů jak jazykovědných, tak literárněvědných. Ač šlo o 6. ročník konference, byla v lecčem první. Poprvé byla konference mezinárodní, vedle studentů z polských univerzit přijeli do Vratislavi i účastníci z Česka a Slovenska, poprvé také byla jednacím jazykem čeština.

6. ročník Studentské vědecké konference bohemistů se konal 7. a 8. května 2007 v budově Institutu slovanské filologie Vratislavské univerzity. Po úvodním slově moderátora Rafala Sielickeho pronesla vedoucí katedry bohemistiky Zofia Tarajlo-Lipowska přednášku *Karel Havlíček Borovský – překladatel Adama Mickiewicze*. Následovala inspirativní přednáška význačného bohemisty a překladatele Leszka Engelkinga o problematice básnického překladu *Překlady jazykových hříček v poezii* (v polštině). Přednáška nebyla omezena pouze na polštinu a češtinu, Engelking dokladoval své závěry i na příkladech z angličtiny, němčiny, ruštiny a španělštiny.

Dopolední blok studentských referátů zahájila Kateřina Antalovská (PedF UK, Praha) příspěvkem *Pojmenování chytů v českém lezeckém slangu*, ve kterém představila rozdělení názvů chytů do několika skupin. Poté vystoupila Dita Křišťanová (PedF UK, Praha) s referátem *Dějiny versus fikce – Zeyerova dramata ve vztahu k raným dějinám českého státu*. Na nepříliš známých Zeyerových hrách *Libušin hněv*, *Šárka* aj. ukázala, jak se liší Zeyerovo pojetí od historické reality i tradičních pověstí. Michal Čuřín (PedF UHK, Hradec Králové) pohovořil o teoretických (psychologických a sociologických) východiscích svého výzkumu měnícího se pojetí obrazu homosexuála v literatuře v referátu *Proměna postavy homosexuála v české literatuře 20. století*. Následoval příspěvek Šárky Tůmové (ÚJČ AV ČR, Praha) *Počátky výuky českého jazyka na pražské univerzitě*, věnovaný univerzitnímu působení Františka Martina Pelcla. Dopolední blok uzavřel Mirek Śmigielski (IFS UW, Vratislav), jenž vystoupil s referátem z oblasti žánrosloví *Deníkové formy Ludvíka Vaculíka*.

Po polední přestávce navázal Roman Sliwka (OU, Ostrava) příspěvkem o vyzdvihovaných filmových postavách z doby totality *Čeští a polští socialističtí filmoví hrdinové*. V referátu *O několika motivech v básnickém a fotografickém díle Jindřicha Štýrského* srovnala Hanna Marciniak (UJ, Krakov) básnickou a výtvarnou tvorbu představitele

české avantgardy. Ewa Kusy (IFS UW_r, Vratislav) ve svém vystoupení *Česká próza v křivém zrcadle. Několik poznámek o Vieweghových „Nápadech laskavého čtenáře“* rozebrala kompozici díla a aluze na díla české i světové literatury přítomné ve Vieweghově knize. S poezií slovenského preromantika Bohuslava Tablice účastníky seznámil Peter Mráz (UK, Bratislava) v referátu *Pohľady do príležitostnej poézie Bohuslava Tablica*. O různých významech zelené barvy a jejím využití v konkrétním literárním díle hovořila Iga Góral (PWSZ, Nisa) v příspěvku z kognitivní lingvistiky *Językowy obraz barwy zielonej w powieści Miłocha Urbana „Hastrman. Zielony roman“*. Michal Zimończyk (IFS UW_r, Vratislav) přednesl referát *Karta Podstawowych Praw i Wolności Republiki Czeskiej*. Program prvního dne zakončil Łukasz Czabaj (PWSZ, Nisa) rozbohem reklamních sloganů českých piv *Obraz czeskiego mężczyzny kreowany przez slogany reklamowe czeskich piw*.

Druhý den konference byl otevřen referátem Simony Mizerové (OU, Ostrava) *Kategorie rodu v českém a polském jazyce* o různých možnostech vyjadřování rodovosti v obou jazycích. Jan Šindelář (PedF UK, Praha) přednesl příspěvek *Jazyk Jakešova projevu v Červeném Hrádku – mýtus a skutečnost*, v němž rozebral stylistické nedostatky Jakešova projevu a nastínil společenský kontext doby vzniku projevu, stejně jako faktory, které se na vzniku projevu v té podobě, v jaké je nám k dispozici, podílely. Karol Furmański (IFS UW_r, Vratislav) vystoupil s referátem o podnětech tvorby Leoše Janáčka *Leoš Janáček – fascinations, works, life*, referát přednesl anglicky. Josef Lesák (PedF UK, Praha) rozebral ve svém příspěvku *Názvy beletristických titulů na počátku dvacátého prvního století* jazykové odchylky a stylistickou hodnotu názvů literárních děl. O frekvenci slovesa být a jeho významech v tvorbě Jaroslava Seiferta hovořil Martin Wagenknecht (PedF UK, Praha) v příspěvku *Z autorského slovníku Jaroslava Seiferta – poznámky o slovese být*. Barokní historiografii se věnoval Marek Janosik-Bielski (PedF UK, Praha) v referátu *Osobnost Bartoloměje Paprockého na pozadí „Starých pamětí kutnohorských“ Jana Kořínka*.

Po přestávce na kávu přednesl Vladimír Novák (PedF UK, Praha) lexikografický příspěvek *Zpracování historismů v současných českých výkladových slovnících*. Jazykovému rozboru Babičky B. Němcové se věnovala Dorota Patyniak (PWSZ, Nisa) v referátu *Językowy obraz babuni w powieści Bożeny Nemcovej Babička*. Poslední příspěvek Olgy Czernikow (IFS UW_r, Vratislav) *Obrazy Pragi w literaturze XIX. i XX. wieku* byl zaměřen na proměny podoby Prahy v literatuře. Konferenci zakončil závěrečným projevem L. Engelking.

Na letošním ročníku studentské vědecké konference zazněla řada zajímavých referátů, účastníci se seznámili s různorodými projekty a odvezli si užitečné náměty pro další práci. Organizátoři konference připravili i hodnotný kulturní program, ve studentském klubu

zorganizovali koncert českého undergroundu, na němž zpívali Jaroslav Hutka, Vlastimil Třešňák a Václav Koubek. Z referátů, jež zazněly na konferenci, bude připraven sborník.

Josef Lesák

Setkání bohemistů – Cikháj 2007/2008

Od pátku 14. do neděle 16. března 2008 se koná *Setkání bohemistů – Cikháj 2007/2008*. V pořadí již páté setkání proběhne v prostorách rekreačního střediska Masarykovy univerzity na Cikháji. Obec Cikháj se nachází v Chráněné krajinné oblasti Žďárské vrchy, takřka na severní hranici kraje Vysočina. *Setkání bohemistů* je workshop studentů a pedagogů bohemistiky FF MU, který vítá zájemce z dalších oborů, fakult a universit.

Historie *Setkání* svými kořeny sahá do 60. let 20. století. Brněnská bohemistika na tuto tradici pravidelně navazuje od roku 2003. Program každoročně zahajuje vzpomínkový příspěvek hlavního hosta (v minulých letech například Marie Krčmové, Dušana Šlosara či Radoslava Večerky). Sobotní odpoledne je vyhrazeno výletu do okolí Cikháje, večer pak filmovému semináři, jehož součástí je také promítání filmu a následná diskuse.

Oproti předchozím ročníkům plánujeme zásadní změnu. K aktivní účasti bychom rádi oslovili zejména studenty doktorského programu. Od tohoto kroku si slibujeme mimo jiné zvýšení úrovně referátů. Samotným studentům má takové vystoupení poskytnout jednak nové podněty pro další práci, jednak konfrontaci s názory kolegů. Nicméně případní zájemci z nižších studijních programů jsou stále vítáni.

Setkání nemá ani si nepřeje mít žádné zastřešující téma. Záměrem je naopak umožnit referujícím výběr libovolného jazykového nebo literárního předmětu zkoumání.

Na *Setkání bohemistů* zveme studenty a pedagogy bohemistiky, slavistiky, obecné jazykovědy, klasické filologie, ba filologie jednotlivých jazyků vůbec, a to ať už z kterékoli fakulty či university. Krom toho si klademe za cíl oslovit katedry oborů, jež s filologií souvisejí okrajově.

Prostřednictvím časopisu *Jazykovědné aktuality* se obracíme na širší lingvistickou veřejnost s prosbou, aby jakožto obec pedagogicky činná vyzvala své studenty k účasti na *Setkání bohemistů – Cikháj 2007/2008*.

Adam Kovář

adam.kovar@mail.muni.cz <http://cikhaj.berounet.cz/>

Kronika č. 2 (Janu Kořenskému)

V roce 2007 oslavil své význačné životní jubileum prof. dr. Jan Kořenský, DrSc. V průběhu roku byla k tomuto výročí uspořádána mezinárodní konference (navštívená téměř stovkou účastníků) v Českých Budějovicích; v Praze uspořádal Pražský lingvistický kroužek společně s Jazykovědným sdružením slavnostní přednášku jubilanta; ve všech relevantních časopisech vyšly jubilentovy studie (psané zvláště k této příležitosti) a jeho medailony... Není tedy možné, aby jeho jubileum opomenuly právě Jazykovědné aktuality, členský bulletin Jazykovědného sdružení – vždyť J. Kořenský věnoval dlouhou řadu let práci v Jazykovědném sdružení; jako jeho vědecký tajemník či hospodář působil už v 60. letech 20. století, jako místopředseda ještě ve století 21.; Jazykovědné aktuality redigoval také už od 60. let, dnes je jejich vedoucím redaktorem.

Redakce JA naštěstí může využít skutečnosti, že součástí oslav narozenin J. Kořenského bylo i kolokvium uspořádané na půdě Katedry bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Tamější spolupracovníci a žáci oslavence nazvali kolokvium „rozpravou o Proměnách myšlení o řeči Jana Kořenského“ a definovali tuto akci jako „neformální setkání“. Tomu odpovídá z větší části i charakter příspěvků na kolokviu pronesených, které zde s laskavým svolením organizátorů uveřejňujeme. Necht' tento nerozsáhlý soubor textů představuje zároveň i blahopřání a poděkování Janu Kořenskému – od současné redakce Aktualit a všech členů Jazykovědného sdružení České republiky.

Zpět ke kořenům...

Jarmila Tárnyiková

Kolokvium věnované olomouckou bohemistikou jubilujícímu kolegovi mělo příznačně mnohoznačný název – *Proměny myšlení o řeči Jana Kořenského*. Snad nebude ode mne příliš odvážné, když si ve své skromné úvaze dovolím jít proti proudu času, zpět ke kořenům, které, když adekvátně interpretovány, v souhře situačního a pragmatického kontextu, dávají do značné míry tušit, kudy se myšlení o řeči profesora Jana Kořenského bude pravděpodobně ubírat v letech následných.

S odstupem času (v tomto případě téměř padesáti let) si nad zažloutlou fotografií atypických rozměrů 6x8 cm, se zdobenou ořízkou, uvědomuji, že jsem vlastně byla náhodným svědkem důležité lingvistické události. Jako řada náhodných svědků, kteří se snažili v pozdější době hrát na výsluní svědků korunních, nemohu tomuto pokušení odolat ani já. A tak zde chci podat svědectví o tom, jak výmluvné predispozice pro své budoucí lingvistické poslání měl student Jan Kořenský. Čas vymezený pro milé jubilující setkání byl bohužel prchavý, a tak jsem se pokusila zestručnit svůj příspěvek vizuální ukázkou spojenou s krátkým komentářem. S odstupem času bych si dovolila tento dokument nazvat *Přechod od pole bramborového k poli lingvistickému* a podtitulek za obrázkem bych rozšířila v duchu tematiky kolokvia:

Přechod od pole bramborového k poli lingvistickému Jana Kořenského

Před padesáti lety (což zní politicky korektněji než tvrzení, že to bylo před půl stoletím minulého tisíciletí) jsme jako studenti tehdejší Vysoké školy pedagogické v Olomouci, později přejmenované a koncepčně přebudované na Fakultu filozofickou (řekla bych, že i v tomto sledu událostí), byli vysláni na bramborovou brigádu. Lokalita byla hornatá, méně

úrodná, a tak snad jen my studenti jsme doufali, že na první pohled evidentně nekultivované úhory vydají alespoň pár ilustrativních plodů potenciální sklizně.

Komunikaci verbální tato archívni fotografie zachytit nemohla, zato neverbální komunikace, označovaná také jako „body language“, prokazuje spoustu rysů, prokazatelně relevantních pro

- ukotvení textu (grounding), tj. vytváření textového popředí (foregrounding) a textového pozadí (backgrounding)
- taxonomii lingvistických jevů a procesů – a
- souhru paradigmatických a syntagmatických řad při interpretaci jazykových jevů (známou z anglických pramenů jako „the interplay of alternation and co-occurrence rules“).

Před vlastní interpretací dobové fotografie si dovolím věnovat pozornost několika faktorům označovaným jako „social“ (v češtině spíše nahraditelné atributem *společenské*), především parametru, který Goffman (1969) označuje jako „small behaviours“ (drobné, méně nápadné projevy společenského chování). V případě zmíněné fotografie, přesto, že protagonista zaujímá polohu vleže, s nohama rozprostřenými do prostoru tak, že je těžké se rozhodnout, zda je vyšší než delší, a s trupem opřeným o prázdný koš (jehož důležitost při taxonomii lingvistických dat byla využita později pod názvem „waste basket“, tj. koš, do kterého se odhazují neklasifikovatelná data), jeho polovztyčená hlava jeví náznak věšteckého rozjímání. Výmluvná je také relaxační fixace rukou a nohou, tj. minimalizace pohybu při maximalizaci osobního prostoru (Edney, 1974), typická pro strategii okupování si prostoru (human territoriality). V testu FAST (Facial Affect Scoring Technique), který zkoumá emoce na základě výrazu obličeje, bychom zmíněný stav mohli označit za *bezpříznakově rozjímavý*. Souhrn uvedených zjištění vytváří předpoklady a skýtá dostatečný prostor pro kreativní meditace a zapouštění kořenů.

A nyní několik poznámek k celkové kompozici dokumentu.

1. Vytváření textového popředí (foregrounding). Z obrázku je zřejmá rafinovaná stylizace textového popředí pomocí hrstky pečlivě uspořádaných brambor, které svou kvalitou připomínaly (a to nejen na fotografii) netříděnou hromadu kamení, ale umožnily rafinovaně odsunout potenciálního konatele jejich sběru do pozadí, deagentizovat ho, a tak mu dopřát klid k zapouštění kořenů.

2. Role prázdného koše, jak naznačeno výše, není náhodná. Koš je prázdný a nefunkčně otočený od sběratele do okolní krajiny. Tato poloha naznačuje, že pozdější lingvistické taxonomie prof. Kořenského budou promyšleny tak, aby se obešly bez odkládacích košů (waste baskets), do nichž někteří lingvisté odhazují vše, co se jaksi nehodí do preskriptivních a povětšinou binárních lingvistických popisů.

3. Aktivace paradigmatické a syntagmatické osy. Na uvedené fotografii převažuje aktivace osy horizontální, osy souvýskytu (usouvztažňování). Prostor, který se tím získá k zapouštění kořenů, je mnohem efektivnější.

Obrázek na pozvánce, kterou účastníci kolokvia obdrželi, však ukazuje prof. Kořenského „naklonovaného“ v nespočetných exemplářích tak, že vytváří mnohofacetový obraz pomyslného vějíře kořenů a kořínků, výhonů a výhonků, dynamicky svištících letem času.

Ve výkladu bychom mohli pokračovat úvahami o předjímání funkční škály pozvolných přechodů – v daném případě ze stavu bdělého do stavu hlubokého spánku, ale to už by překračovalo náš záměr.

Takže, milý Honzo,

přeji Ti z celého srdce, aby obě osy Tvého života se ještě dlouho aktivovaly paradigmatickou volbou dobrých přátel a syntagmatickým usouvztažňováním pohodových skutků. Hodně štěstí, které bude provoněno člověčinou...

(Na závěr byl jubilantovi předán model miniaturního bramborového košíku.)

Literatura

Edeny, J. J. (1974). 'Human territoriality.' *Psychological Bulletin* 81, 959-975.

Goffman, E. (1969). *Strategic Interaction*. University of Pennsylvania Press.

J. Kořenský a styl

Marie Krčmová

Chceme-li mluvit o někom v souvislosti se stylem, pak se snažíme postihnout buď jeho přínos pro stylistiku jako filologickou disciplínu bez pevných hranic, tedy disciplínu už tím pro nás mimořádně zajímavou, nebo se snažíme dobrat specifických rysů jeho individuálního způsobu vyjadřování. Výrazy styl, stylistika a stylizace (od stylizovat) se totiž volně zaměňují mezi laiky i filology, a to v neprospěch věci.

Zde se pokusíme ukázat, čím vyjadřování J. Kořenského zaujme. Východiskem nám budou samozřejmě jeho texty. Připomeňme, že pro individuální styl jsou rozhodující jak subjektivní vlastnosti stylizujícího, v nichž hraje neposlední roli jeho znalost tematiky a zvládnutí konkrétního jazyka, tak faktory objektivní: stav jazyka doby, fyzikální i sociální podmínky komunikace, to vše vnímáno prizmatem autorského subjektu. Z toho se teprve rodí specifický styl, který je specifický jen do jisté míry – musí být současně nějak propojen s komunikačními normami přítomnými obecně v dané společnosti a navíc s normami žánru, protože jinak by byl celý text obtížně percipovatelný. Většinou jde o přizpůsobení daným normám, může ale jít i o jejich vědomou negaci: i když může právě to být autorským záměrem, předpokládejme okrajovost takového přístupu. V konkrétním textu pokládáme za stylotvorného činitele i téma samo – protože výsledkem stylizace je nejen jeho jazyková forma, povrch sdělení, ale i výběr a uspořádání věcných prvků a jejich souvislostí, rozvržení tematických složek mezi vyjádření verbální a neverbální, kompoziční struktura textu, jeho horizontální a vertikální členění, výběr a vyjádření vazeb s dalšími texty. Nakonec i slovní zásoba konkrétního sdělení je zčásti ovlivněna tématem a to, co vyplývá z tématu, není bez ohledu na exkluzivnost vzhledem k celku národního jazyka skutečnou aktualizací vyjádření, ale můžeme to pokládat za automatizaci příslušející danému tematickému okruhu textů.

Po tomto uvedení do obecných podmínek hodnocení stylu se podíváme na dva krátké úryvky, abychom ozřejmili, co nás zaujalo.

Výchozí texty jsou uvedeny bez jakýchkoli úprav. Pro pohodlí čtenáře zvýrazňujeme prvky, jež mohou být chápány jako stylově aktivní. Kurzíva značí jevy slovosledné (nejde o slovosled zcela nemožný, ale specifický; subjektivní pořádek slov neoznačujeme), změna písma označuje lexémy, a to jak exotismy, tak aktuální metafory, ale také výrazy knižní nebo se zvláštním tvořením – technická stránka našeho textu neumožňuje složitější rozčlenění a nebylo by to vzhledem k rozsahu úryvků ani účelné. Podtrženy jsou případy „sporné“ interpunkce, ev. prvků starší pravopisné nebo jazykové normy; vzhledem k dnešnímu chápání kodifikace by mohly být hodnoceny jako prvky knižnosti.

I.

Tryskem spějeme s mírné *pláně stepní* v hluboký žleb. V něm *ukrývá se* Bachčisaraj. *Zastřen leží mezi hřbety horskými, zakrývajícími* posvátné místo krymských Tatarů.

Na úbočí křídových skal, porostlých vyprahlou *travinou*, bělají se rokle a výmoly. Prudké přívaly je obnažily a divoce vybrázdily. Skaliska vynikají z útrob jako hrady a cimbuří, a tonou v bílém svitu palčivého slunce.

Kotouče prachu *pozvedaly se* z vozové cesty, štěrkované měkkou *horninou křídovou*, když arabadží zatácel do *úvalu* Bachčisarajského, svlažovaného potokem Čuriksú, t. j. potokem blátivým.

U potoka šelestily štíhlé topole a košaté vrby.

Horské potoky *sklánějí se* do dlouhého údolí s obou stran. Bílé minarety se zelenými vížkami a třpytivým půlměsícem převyšují všechna stavení tatarského města, rozlehlého v samém žlebu podél říčky. Nad chaloupkami, obezděnými vysokou zdí, košatí se ořech neb odvěká moruše. Všecky střechy *červenají se* prejzy.

II.

Vozka hnal koně jako o závod. S mírné stepní pláně *spěli jsme* v hluboký žlab, v němž Bachčisaraj *se ukrývá* mezi horskými hřbety. Kotouče prachu *pozvedaly se* z vozové cesty, štěrkované měkkým kamením, *naší opuce podobným*.

Přijeli jsme k potoku. U potoka rostly štíhlé topole, košaté vrby, a nad chaloupkami tatarských hospodářů rozkládaly své koruny staleté ořešáky.

Oba texty jsou tematicky shodné, obsah nedává žádné signály doby vzniku, přesto však text na sebe prozrazuje, že nemusí být zcela současný. Připomíná to především slovosled, zatímco málo, maličko je toho, co se tradičně pokládá za pro styl relevantní, totiž specifických lexémů. Můžeme na základě toho soudit např. na staršího člověka, který si osvojil mj. i dnes již neaktuální normy spisovného jazyka a má zájem stylizovat (a se stylizovat), tedy své znalosti zcela využít. Nebo na velmi tvůrčího, dostatečně jazykově poučeného člověka našich dnů s jistým smyslem pro exkluzivitu.

Text není ani dnes z jazykového hlediska chybný (kromě jednoho tvaru, jednoho velkého písmene a problematické interpunkce) a chybný není ani z hlediska stylového – pokud ovšem vůbec víme, co to stylová chyba vlastně je. Podle SJČ je to něco nesprávného, omyl, něco závadného, vada, nedostatek. Předpokládá to, že na základě konsensu víme, co je správně, co odpovídá normě, co je „nevada“ a „dostatek“. U jazyka to jde, pokud omezíme normu na

„normu spisovného jazyka“, která je v podobě kodifikace v podstatě popsána, horší to bude už se standardem, který jaksi všichni známe, ale v jednotlivostech nás může mást. U stylu je to ještě horší – jeho norma má podobu tendencí, nikoli zákazů a příkazů. U psané veřejné komunikace typu, k němuž se naše texty hlásí, pak už těžko mluvit o chybě, pokud autor jazyka užívá vědomě a je spisovný; nanejvýš může jít o aktualizaci. A tu zaměření textů umožňuje, představa, že aktualizace je vlastní pouze vysoké krásné literatuře, je nesmysl možný nanejvýš v poučkách učebnice pro základní školu.

Na našich textech nás zaujme něco jiného. Obsahově jsou shodné, a přesto se stylizací liší. Důvodem by mohla být změna autora nebo změna adresáta. První možnost není pravděpodobná, protože téma není z těch, které by zpracovávali nezávisle na sobě různí lidé, nebo tak zajímavé, že by se někdo pokoušel inspirovat cizím textem pro vlastní užitek. Zbývá tedy jen změna adresáta. Delší, náročnější text – a věřte, že v publikaci, z níž jsme čerpali, jsou i texty daleko jazykově zajímavější včetně citací krásné literatury – je určen dospělým, jsou to postřehy z cest zřetelně koketující s krásnou literaturou, druhý, prostší, má dávat poučení mládeži. Autor vědomě, nikoli však na základě aplikace nějakého umělého modelu vyjadřování ze svých možností vybírá tak, aby byl jeho text dobře srozumitelný. Jeho individualita mizí ve druhém textu rozpuštěna v obecnější tendenci typické pro populárně naučné texty, tendenci, která je dnes sice zcela samozřejmá, ale nezrodila se naráz. Na jejím utváření se podílel právě J. Kořenský, který je u textů podepsaný. O koho tak asi jde?

Tu saháme k zdroji nejmódnějšímu, k vyhledávačům internetu (Seznam, Google, Atlas...), a tam nacházíme něco Kořenských, z toho 4 kusy J.: Jozue z Terešova v 17. století, Jan Jiří Kořenský, jeho příbuzný – oba zdá se nepříliš znalí aktivního užívání českého kultivovaného jazyka a nedoložení jako autoři tištěných prací. A pak už jen jeden Josef, jeden Jan. Oba PhDr. (Josef ovšem h. c.), oba publikující, píšící česky a oba do jisté míry nekonvenční. Cestovatel Josef Kořenský (1847–1938) dožil vysokého věku, hojně cestoval po celém světě a jeho knížky, určené dospělým, ale častěji záměrně mládeži a dětem, nesly informace na přelomu 19. a 20. století snad do každé české domácnosti a byly s nadšením čteny. Příroda, historie míst, lidé, to vše je v jeho knihách. A pro nás i časy, kdy ještě bylo možno objevovat svět, který nepodléhal globalizaci. Texty nejen plné detailů, ale občas i s jiskrou estetizujícího vyjádření, a také se sdělovaným zápallem pro poznání a jeho zprostředkování.

To najdeme i u Jana, člověka o 3 generace mladšího. Neměli šanci se potkat, ale zájem o předmět psaní, pozornost k detailu a propojení věcnosti s estetizujícím vyjádřením, i když jinými prostředky, to u obou nacházíme v míře nikoli malé.

Schopnost obracet se k odborně nepoučenému adresátovi však je, jak se zdá, vlastní spíše Josefovi, který ve své době ani neměl obec odborníků, jimž by své cestovní poznatky plné detailů, s bohatými exkurzy do historie navštívených míst a kupodivu i s postřehy z denního života (v našich knihách např. věcné informace o oděvu, jídle, cenách, zvláštnostech jazyka, ale i stále jinak formulované informace o životě v místě, kde spal – životě ovšem hmyzím, přesněji o atacích štěnic) adresoval. Nabídl je tedy všem, pro vzdělanější dospělé však s mnoha citacemi klasické literatury i dokumentů.

Jan je mu blízký ve schopnosti nacházet mezitextové vazby a užívat je ve svých publikacích, i když klípky o životě tam nejsou a nebudou, i kdyby šlo jen o klípky lingvistické. Nepíše přece „obrázky z cest“, v nichž se zajímavosti očekávají. Oba stylizují, každý v jiné době a každý jinak, vždy však tak, aby to splňovalo objektivní podmínky komunikace, v níž jejich text bude přijímán.

Dobře stylizují – jsou tedy stylistici, nebo stylisté? Stylistici by měli být teoretici, filologové zabývající se stylem – a to jeden z nich prokazatelně nebyl, stylisté jsou zase dnes kadeřníci a podobné obory, které se podílejí na vnějším vzhledu VIP osobností, ev. „celebrit“. A to snad nebudeme po Kořenských chtít! Hodilo by se říkat, že J. Kořenický byl a je dobrý stylizátor (což vypadá jako organizátor, popularizátor ... jiná na -or si laskavě doplní každý sám), ale nějak mi to nezní.

Co vlastně jste, J. Kořenští? Josef nám už neporadí, ostatně k teoretizování neměl – jak je patrné z jeho knížek – sklony. Ví to Jan Kořenický? Věděl to už v mládí, nebo k poznání dorostl teprve s dospělostí? Pak ho prosím, aby se vyjádřil. Kdo vlastně jste?

Prameny:

Kořenický, J. (1896): *Na Krymu: cestovní vzpomínky*. Praha: J. Otto, 77-78.

J. Kořenický (1891): *Z dalekých krajín. Kulturní obrázky pro mládež*. Praha: Štorch syn, 66-67.

P.S.

Připodotknutí první konstatuje, že „zkrácená citace“ může být, jak je vidět u toho J., pěkně záludná. Ale to všichni, kdo s texty pracují, vědí.

Připodotknutí další připomíná, že stylistika je disciplína ošidná. Potřebujeme si vymezit, co pokládáme za styl (a tu je možné pojetí dost různé), potřebujeme si ujasnit, co v jeho rámci

chceme poznat, a konečně, musíme si pro to vybrat vhodné texty tak, aby bylo možno leccos nejen demonstrovat, ale i dokázat, aniž bychom se dopustili falešného zobecnění.

Připodotknutí v pořadí třetí opakuje známou věc, že chci-li se vyjadřovat k jazyku a stylu, pečlivě si ověřím nejen dobu vydání exempláře díla, který mám v ruce, ale i dobu vzniku, eventuálně i osobnost autora a třeba i editora. A totéž bychom uvítali i u citací, kde někteří poctivě citují – ovšem reprint nebo novou edici. Priorita myšlenek pak dostává na frak.

Připodotknutí závěrečné sděluje, že, jak si pozorný čtenář všiml, jsme všechny tyto zásady s potěšením porušili. Současný J. Kořenský to asi ocení, a ten druhý se už bránit nemůže. Ale stejně – pardon!

„Verbální humor jako specifický fenomén“ – tentokrát v dopisech

V+W

Jana Hoffmannová

V polském (a opolském) sborníku Świat humoru publikoval Jan Kořenský v roce 2000 příspěvek s názvem „Verbální humor jako specifický fenomén“. Zaměřil se v něm na specifické zdroje a charakteristické rysy verbálního humoru Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Ukázal, jak je text jejich *Vest pocket revue* „absolutně vyvážen z reálné referenčně situační zakotvenosti“ a jak konstruuje „vlastní sociálně-pragmatické situace“. Dovolím si zde navázat na tento příspěvek tohoročního jubilanta a budu se při tom pohybovat na půdě blízké, ale nikoli identické – totiž na půdě korespondence V+W, která v letech 2007–2008 postupně ve třech svazcích vychází (péčí editora L. Matějky, pražského nakladatelství Akropolis a Nadace Jana a Medy Mládkových).

J. Kořenský psal před sedmi lety o různých typech „humorotvorných operací“ v textech V+W; o tom, že autoři využívají

- (a) kontrastu „archaizované řeči“ s prostředky běžně mluvené češtiny.
- (b) nepřeberného množství českých (a nejen českých) frazémů, které demontují, obměňují, různě modifikují, pohrávají si se vztahem významů „přenesených“ a „doslovných“
- (c) „transtextuální koláže“, „interakce dobových diskurzů“, a také interakce různých jazyků (v česky psaných dopisech se hojně uplatňuje především angličtina, dále klasické jazyky, hlavně latina, ale i ruština nebo němčina)

Pokusím se tu naznačit, že také v dopisech realizují autoři v podstatě tytéž humorotvorné operace; naši pozornost ale upoutá jeden markantní rozdíl. V souvislosti s bodem (a) totiž J. Kořenský v případě „Vestpocketky“ zdůrazňuje, že Voskovec a Werich zásadně nežívají prostředků vulgárních. V případě osobní korespondence ovšem už nejde o hru, uměleckou kreaci, kterou by V + W společně, jako autorská dvojice adresovali svému publiku. Jde o výměnu dopisů mezi nimi dvěma, a ta věru nebyla „vyvázána z reálné referenčně situační zakotvenosti“, nýbrž odehrávala se v životní situaci pro oba aktéry nelehké, tíživé, mnohdy nesnesitelně trýznivé. Proto se nelze divit, že tato chlapská korespondence dvou důvěrných přátel se naopak vulgarismům ani v nejmenším nevyhýbá, ba právě naopak. Odvažují se doufat, že mi odpustí jubilat i další čtenáři, jestliže zde uvedu pár příkladů tohoto druhu. Jsem totiž naprosto přesvědčena, že v tomto kontextu nejsou „spřátá slova“ (?) ničím neslušným a zavrženíhodným, ale že jsou přirozenou součástí sdíleného idiolektu (či mikrosociolektu) V+W, přiřazeného emocionálně naléhavé a lidsky intimní sociálně-pragmatické situaci.

1. Bylo by možno předvést řadu příkladů na oblibu archaizace u obou přátel: hru s přechodníky, s jmennými tvary adjektiv (*bud' opatrn, leč odvážen a chrabr*), s knižní podobou imperativů (*usedniž a napiš nebo kabelujž*), s archaickým slovosledem, biblickými stylizacemi... Vyberu aspoň jednu ilustrativní ukázkou z dopisu J. Wericha, jež dokládá příznačné kontrasty mezi archaizujícími prostředky a takřka nezbytnými vulgarismy:

Jak nerad stárnu, ó bohové! ... A jak mě to sere, ó lidé smrtelní. (W)

A popřeju při té příležitosti jubilatovi, aby on nestárl (jak se mu to až dosud celkem dařilo); a pokud třeba přece jen náhodou ano, aby se s tím vyrovnával lépe než Jan Werich.

2. Jadrný český vulgarismus, na němž byl založen naposledy uvedený příklad (tj. sloveso *srát* plus nejrůznější slova od něj odvozená) je v korespondenci všudypřítomný – není divu, vždyť *sranda*, *srandovno* (a stejně tak i *hovadnost*, *hovadismus*) jsou přímo konstitutivními fenomény verbálního humoru V+W a J. Voskovec jim věnoval i některé své teoretické či spíše esejistické texty (najdeme je např. v knížce *Klobouk ve křoví*, Praha 1965). Celým jejich dlouhodobým korespondenčním dialogem pak prochází v nejrůznějších variacích spojení dvou idiomů, jejichž utkvělé opakování působí někdy až dojemně, jakoby si jím oba pisatelé dopisů vzájemně dodávali odvalu:

Klid, rozvahu a hlavně se neposrat. Neztratit glanc. (W)

No – co tedy dělat? Posrat se? Nebo se na to vše vysrat? ... Nikoliv. Jaks mi sám kolikrát říkal: neztratit glanc. (V)

Jakož i já přeju jubilantovi, aby nikdy neztratil glanc...

3. U frazémů a vulgarismů zůstanu i nadále, zároveň však už přejdu k příznačné vícejazyčnosti, interakci různých jazyků v této výměně dopisů přes oceán, mezi Československem a Spojenými státy americkými. Na příkladech můžeme sledovat užívání anglického idiomu „take it easy“, u obou přátel mimořádně oblíbeného, jak v korektní anglické podobě, tak v podobách různou měrou počeštěných. A ještě připojme aspoň jeden doklad na Voskocův hravý transfer anglických syntaktických modelů do češtiny: „jo je místo anglického did...“.

Hlavně spi dost, nevorýruj se, tejkuj všechno ýsy. (W) – Máš to už udělaný, tak to tejkuj easy. (V) – Jiříku, take it easy, chum, bum and scum! (W) – You can't have everything. A nic není zadarmo. Relax. Take it easy. (V)

Ale nešť, já se nikdy neotravuju jako za starejch časů jsem se někdy jo (jo je místo anglického „did“). Když je jeden třeba „votrávenej“, tak se přesto „neotravuje“... nenudím se. (V)

Ve světle těchto ukázek jubilantovi přeju, aby se ani on nikdy nenudil a aby bral všechno s nadhledem.

4. Teď ještě (s omluvou) malý návrat k vulgarismům – a současně přejdu k tomu, že podobně jako pánové V+W, i Jan Kořenský se celý život věnuje – samozřejmě vědě, ale jistě se dá říci i „psaní“.

Když autor přísahá na všechno, co napsal, je vůl. Když autor sere na to, co napsal, je také vůl. Dalo by se tedy říci, že autor sera nesera, přísahaje nepřisahaje, je vůl. (W)

Přeju tedy jubilantovi, aby se mu nestalo ani jedno: ani to, že není spokojen s tím, co v životě napsal, ani to, že na to přísahá... Ale myslím, že mu to ani není třeba přát: on dobře ví, spolu s Janem Werichem, že „pravda je někde mezitím...“

5. V jubilantovi oslavujeme předního českého lingvistu; proto zde ještě připomenu Voskovce a Wericha jako svérázné „lingvisty“. V korespondenci (hlavně v dopisech J. Voskovce) najdeme i rozsáhlé metajazykové pasáže: úvahy o charakteru češtiny, o typu jejich vlastního verbálního humoru, o překládání a nepřeložitelnosti... Zde zařadím nejprve pár příkladů na hravou aplikaci lingvistické terminologie (ve spojení s ironickou archaizací) a dále doklady Voskovcovy korespondenční reakce na pravopisnou reformu z r. 1957.

Takové krásné hrdelní „r“, o které se Áda Hoffmeister už tolik desetiletí marně pokouší. Ó, toho hochu! Tento genitiv zvolací ti musí postačit. (W)

Ó, jak nesnáším své švagrové!!! (Koho čeho – genitivu Repulsionis Causa – čili Genitiv odporný.) (V)

Asi neumím spát (nebo, chceš-li supinum spat). (W)

... Šimonka se na mne byla vysrala. (Plusquamperfektum perfectissimum.) (V)

... v soumraku umrzlé resignace (totiž rezignace, že ano? Či dokonce rexignatse – mne to jakožto starodružiníka už plete, ty pravopysné refórmij). (V)

Došly obě knihy. Pohádky – i Itálie (Rešpektuju nový pravopys). (V)

Říká, že jsem genyjální (přizpůsobuju se novému pravopisu)... (V)

Tady pochopitelně přeju jubilantovi, aby ho stále, pořád, co nejdéle těšila a bavila lingvistika.

6. A co popřát na závěr, jaksi úhrnem, aniž bychom se vzdálili od Voskovce a Wericha? Jiří Voskovec jako teoretik humoru a komična píše mezi jiným.:

Sranda je jakási orgie veselosti... skutečný orgasmus smíchem... Oproti srandě humor je projevem intelektu... lze po něm sáhnout i v pláči a utrpení. ... SRANDA PŘESTÁVÁ, A TO BOHUŽEL ČASTO. HUMOR NIKDY. (V)

Popřejme tedy našemu jubilantovi, aby si vždycky zachoval svůj smysl pro humor, hlavně pro ten intelektuálně založený – ale aby mu nikdy nepřestala ani ta „sranda“.

Poznámky k mluvení o prostoru

Milada Hirschová

0. Inspirací pro tento příspěvek byly ve významné míře úvahy J. Kořenského o časoprostoru v jazyce, resp. o prostorových koordinátách mluvčího a denotátu, obsažené zejména v Kořenský, 1979, (s. 39-45), 1984 (s. 28-33), 1998 (s. 171-190, 205-211). Jazykové ztvárnění prostoru, prostorových vztahů a dimenziálnosti je nezbytnou podmínkou naší orientace v reálném světě, a snad proto se v mnoha směrech jeví jako zásadní organizační princip lidského myšlení, jak ukazují početné lexikalizované metafory, u nichž si jejich původní vztah k prostorovému významu již neuvědomujeme. Pomineme-li vztahy časové typu *před koncem roku, na začátku přednášky* apod., které svým významem prostorovou orientaci jednoznačně kopírují, stále zůstávají vyjádření jako *blízký – vzdálený příbuzný, názorová blízkost, vysoký – hluboký hlas, vysoké – nízké množství, vysoký styl, vyšší společnost, nízké myšlenky, vzestup a pád politického hnutí, široké srdce, úzkoprso, pokrytectví, postavit něco na hlavu, obrátit vzhůru nohama* aj., které svůj obsah předávají prostřednictvím horizontálních, vertikálních, dimenzionálních i dynamických prostorových konceptů. Necháváme v tuto chvíli stranou vztah prostorové a časové deixe, v němž se významy prostorové jeví jako základní (srov. Haspelmath, 1997), a soustředíme se na nejnápadnější rysy mluvení o prostoru (v češtině), a to zejména na deiktické prostředky vyjádření.

1. Prostorové koncepty jsou výrazně antropocentrické a antropomorfní, rovněž jsou zpravidla vázány na reálný životní styl jazykové komunity (prostředí, v němž uživatelé jazyka žijí), proto se jimi, kromě studií sémanticko-pragmatických, často zabývá i kognitivní lingvistika a etnolingvistika. Patrně všechny jazyky lokalizují pomocí rozlišení objektu O (který má být lokalizován) a pozadí P (vůči němuž se lokalizuje): (1) Prostorové vztahy typu „O je u P“, „O je v P“, „O je na P“, označované jako topologické, zřejmě patří mezi jazykové univerzálie a představují obecné jádro prostorových pojmů, srov. Lyons (1977), Levinson (2001), Imai (2003). (2) Jsou-li O a P od sebe v prostoru odděleny a má-li být O lokalizován (nalezen), je třeba určit, v jaké pozici (směru nebo úhlu) vzhledem k P se nachází. Při určování lokalizace O se manévruje ve třech hlavních referenčních rámcích: intrinsickém (inherentním), relačním a absolutním (viz níže). (3) Pokud je O v pohybu, je pro jeho lokalizaci (specifikaci trasy pohybu) nutné počítat se dvěma P, a to s východiskem Pv a s cílem Pc. Nejobecněji je pohyb popisován jako zvyšování vzdálenosti O od Pv nebo

snižování vzdálenosti O od Pc. Pro specifikaci pohybu mohou být využity vztahy typu (1) nebo (2), popř. obojí. Tj. je-li vztah O a P dynamický, pak můžeme jejich vztahy topologicky vyjádřit předloškami *ke*, *na* (v češtině + Acc.), *do*, popř. *od*, *s/z* (s povrchu pryč) nebo *z*. V oblasti prostorových významů hraje roli také pojmenování a reflexe dimenzionálních vlastností objektů a míst – délka, výška, šířka, hloubka, tloušťka (tzv. geometrie O, ale zejm. P). Jazykové vyjádření prostoru má do značné míry univerzální charakter také díky zmíněné antropocentričnosti, srov. např. užívání končetin k lokalizaci objektů nebo určování směru, rovněž také ukazování místa na cizím těle na sobě (*ty rukávy má jenom takhle dlouhé, popálený byl tady všude, voda jim sahala až sem* apod.). Je to zpravidla primárně mluvčí, od něhož se odvíjí základní demarkace prostoru obklopujícího komunikanty (deiktické centrum, srov. také Bühlerovo origo, 1999, s. 102–120), je však možné vyjádřit i orientaci založenou na (ukotvenou směrem k) osobě adresáta.

1.1. Tři základní referenční rámce zmíněné v bodu (2) jsou následující (srov. Lyons 1977, Levinson 2001, 2003, Imai 2003):

a/ Rámec intrinsický (inherentní), který je binární a počítá s tím, že objekty nebo bytosti mají buď jisté přirozené nebo z hlediska funkce preferované prostorové uspořádání, které u nich dovoluje rozlišit „horní“ a „dolní“, „přední“ a „zadní“, resp. antropocentricky „pravou“ a „levou“ část. Dále mohou mít objekty tzv. kanonickou orientaci – nejčastěji v dimenzi „přední“ – „zadní“: „přední“ strana budovy je ta, kde se nachází hlavní vchod, *před televizorem* je prostor před obrazovkou, *před člověkem* stojíme tehdy, stojíme-li před jeho obličejem. Jiná situace ovšem nastává, je-li ve hře ještě nějaké další P – např. *Eva stojí přede mnou ve frontě* (*fronta* jako lineární uspořádání objektů je nadřazeným okolnostním P) primárně znamená, že Eva je k mluvčímu obrácena zády. Předozadní orientace je asymetrická, protože „přední“ strana je „důležitější“ než zadní. Kanonické binární uspořádání se objevuje i vertikálně – *hrdlo lahve* nebo *dno lahve* nebo *dno lodi* jsou stabilně považovány za „horní“, resp. „dolní“ část, i když je objekt otočen o 180 stupňů.

b/ Rámec relativní, který je fakticky ternární, protože jeho součástí je vždy hledisko pozorovatele (úhel pohledu) a lokalizace O ve vztahu k P je věcí pozorovatelovy perspektivy, určuje se ve vztahu k jeho pozici – to, zda *Eva stojí před stromem* nebo *za stromem* záleží na tom, kde stojí mluvčí. Existuje samozřejmě i orientace podle perspektivy adresáta nebo jiného prvku komunikační situace, tu však musí mluvčí explicitně odlišit od své, např. *Poděj mi tu krabici po tvé levé ruce*. (Za jediný případ, kdy mluvčí a adresát sdílejí jak pravolevou, tak předozadní orientaci, lze považovat uspořádání, kdy stojí nebo sedí vedle sebe, např. jako řidič a spolujezdec v autě.) Mezi rámci a/ a b/ mohou být přechody a dvojznačnosti, např.

střela do pravého horního rohu branky je lokalizována částečně intrinsicky (horní roh), částečně relativně, protože v důsledku dohodnuté konvence se zde pravá a levá strana posuzuje z pohledu střelce, nikoli brankáře. Objekty jako *strom* nebo *plot* nemají „přední“ a „zadní“ část, proto v tomto případě vždy rozhoduje orientace k mluvčímu, avšak v případě např. *Eva stojí před autem* je orientace dvojnásobná – Eva může stát buď před kapotou auta (jeho přední částí), a pak jde o orientaci intrinsickou, nebo stojí v kterékoli pozici mezi mluvčím a autem, což představuje orientaci relativní. V podobných případech tedy o typu referenčního rámce (vyjádřené prostorové orientaci) rozhoduje kontext.

c/ Třetím základním referenčním rámcem je rámec absolutní, který využívá parametrů sever, jih, východ, západ, tj. v podstatě dohodnutých a konvencionalizovaných koordinát, které jsou odvozeny od fyzikálních vlastností našeho světa. I v tomto rámci se však setkáváme s vysokou mírou relativity, kterou je nutno řešit systémem zeměpisných souřadnic – Praha leží *na západ od Brna, ale na východ od Berlína* apod.

2. Deiktické výrazy, jimiž se zde chceme zabývat, se objevují jak v oblasti vztahů topologických, tak především v rámci b/. Deixi definujeme jako referování nikoli prostřednictvím určité deskripce nebo propria, nýbrž výrazem, jehož základním rysem je poukazování na oblast, v níž může adresát referent hledat. Deiktické výrazy jsou specificky „ukazovací“, jejich lexikální sémantika (znakový charakter) může být definována pouze v relaci k entitě, na niž se vztahuje (*vpředu, zítra*). (V Bühlerově terminologii jsou deiktika *Zeigwörter*, nikoli *Nennwörter*.) Deiktické výrazy (*ty, tohle, on, tam, můj, její, to, takový, zdejší*) mají svůj lexikální význam, ale nemají referenci. Jejich užití žádá „hledej referenci“, a to vně jazyka; referenčně jsou na mimojazykovém prvku závislé. („Uvnitř“ jazyka, endoforicky, mají referenci vždy.) Deiktické výrazy toto „hledání“ usnadňují, protože svým morfemickým tvarem říkají, jaké rysy má ten, kdo má být nalezen, resp. jaké gramatické rysy má určitá deskripce, která teoreticky může být na hledaný referent také vztažena. (To se ovšem netýká čistých indexů.) Nevěnujeme zde pozornost slovnědruhové charakteristice deiktických výrazů. Nejčastěji jde o adverbia a demonstrativa, avšak lze sem zařadit i slovesa (*přijít*) nebo adjektiva (*zdejší, tamní, vedlejší*). Protože deiktické centrum určující lokalizaci a identifikaci osob, objektů, událostí, procesů a aktivit, o nichž se mluví nebo k nimž se referuje, a to vztažením k časoprostorovému kontextu vytvořenému a udržovanému výpovědní událostí, již se účastní mluvčí a (nejméně jeden) adresát, představuje primárně mluvčí, v dialogu se toto centrum přesouvá. Deiktickými výrazy může mluvčí doplňovat výrazy plnovýznamové, aby referenční vztažení (identifikace) bylo co nejexplicitnější: *Podívej se na to / tohle – Podívej se na ten / tenhle / tamten / tamhleten dům – Podívej se*

na ten dům tam na protější straně. (V takových případech se mluví o gestické deixi, pro kterou má čeština speciální vyjadřovací prostředek ve formantu *-hle*, připojovaném k indexům *tady* a *tam* a k demonstrativům.) Omezení limitující užití deiktických výrazů jsou sémantické a jazykově specifické povahy: v češtině (a jiných slovanských jazycích) lze vyjádřit rozdíl mezi statickou a dynamickou prostorovou orientací ve vztahu k mluvčímu indexovými adverbii *tady* a *sem* (výraz *tam* je z tohoto hlediska neutrální), ale např. angličtina tuto vlastnost nemá. V rozhodování o referenci deiktického výrazu má významnou roli situační kontext. Rozlišování mezi deixí a anaforou je důležité zejména v oblasti deixe textové, u prostorové deixe se může objevit deiktické i anaforické užití těchto prostředků. Obecně lze říci, že deiktický výraz může referent do výpovědi uvádět, anaforický výraz pak k témuž referentu odkazuje následně, tj. má antecedent. (Varianta anafory, katafora, která má v češtině především podobu tzv. vynechaného subjektu, se od deixe liší tím, že neuvádí do výpovědi referent, naopak jeho nalezení umožňuje až tím, že se vztahuje k následně uvedené určité deskripci a jejímu referentu.)

2.1. Základem vyjadřování prostorové orientace deiktickými prostředky je primární index *zde/tady*, daný místem (a okamžikem) promluvy, od něhož se veškeré další odkazování a specifikování místa promluvy odvíjí. (Opět odhlížíme od skutečnosti, že separování místa promluvy od okamžiku promluvy, tedy indexu *ted'*, je ve skutečnosti umělé.) Index *zde* se vztahuje k prostorové lokalizaci mluvčího a stejně jako jeho základní protiklad *tam* je sémanticky nespecifický. K těmto indexům se těsně váží demonstrativa *tento* a *tamtén*. (Demonstrativa *ten*, *tenhle* a *tenhleten* jsou z hlediska protikladu *zde* a *tam* nespecifikovaná, čeština má však k dispozici příznakové *tamhleten*.) Indexy *zde* (a *ted'*) se primárně vztahují k časoprostorové lokalizaci mluvčího, lokalizace vzhledem k adresátovi musí být vyznačena (*Stojím na chodníku proti tobě*). Pro dynamické prostorové vztahy jsou základní výrazy *sem* (pohyb směrem k mluvčímu); *tam* může být užito jak staticky, tak dynamicky. Dále pak *odsud/odtud*, *odtamtud*, resp. složené *tamodtud*. *Potud* vyznačuje hranici a může znamenat jak „až sem“, tak i „až tam“.

2.2. Základními protiklady prostorové deixe jsou deixe poziční *zde (tady) – tam*, a deixe dimenzionální/prostorová *vlevo – vpravo*, *nahoře – dole*, *vpředu – vzadu*. V rámci prostorové deixe lze rozlišovat prostorové vztahy viděné staticky (*nahoře – dole*, *vpředu*, *vzadu*) a jejich dynamické protějšky: *sem – tam*, *doleva – doprava*, *nahoru – dolů*, *dopředu – dozadu*. Na vyjadřování prostorových vztahů se výrazně podílejí předložky spolu s pády substantiv a slovesné předpony. U těchto výrazových prostředků je však vyjádření prostorových vztahů několikavrstevné, protože je ovlivněno lexikální sémantikou výrazů, s nimiž se předpony a

předložky spojují, uplatňují se zde tedy implicitně i další významy dimenzionální (délka, šířka, hloubka apod.). Při užití některých slovesných předpon ve spojení se slovesy pohybu se indexový výraz stává součástí sémantiky výpovědi, aniž by musel být verbalizován: *Honza zrovna přišel* znamená „na místo, kde je/byl mluvčí“, podobně *Honza zrovna odjel*. Zejména v relativním referenčním rámci se však prostorové konfigurace často vyjadřují kombinací výrazových prostředků, nejen čistými indexy a demonstrativy.

2.3. Specifickým vyjadřovacím prostředkem prostorové deixe jsou primární předložky, které, zvl. v subdoméně dynamických prostorových vztahů, kooperují se slovesnými předponami. Je přesnější popisovat jejich fungování s ohledem na předložkovou frázi jako celek, protože význam jména závisícího na předložce a pragmatické implikace s ním související mají pro interpretaci celé prostorové konstrukce zásadní význam, srov. např. *Petr našel klíče v zahradě* (= v zahradě byly klíče i Petr), *Petr našel klíče v kufru* (= v kufru byly pouze klíče). Avšak ne všechny předložky a k nim se vztahující předpony mohou být považovány za deiktické. U zmíněných topologických vztahů nemají jejich vyjadřovací prostředky deiktickou povahu – referují k prostorové orientaci jako přímá pojmenování. Mezi statickými významy to platí o předložkách *u (při)*, *v*, *na* + Loc. Mezi vztahy dynamickými jsou nedeiktické předložky *ke*, *do*, *na* + Acc. *s*, *z* + Gen. Naproti tomu primární předložky *před*, *za*, *pod*, *nad*, *proti*, *přes*, *po* a sekundární předložky *vedle*, *kolem* a *mezi* mohou být považovány za typické představitele deiktik, protože prostorové konstelace, ke kterým referují, jsou relativní, jejich delimitace závisí na pozici a úhlu pohledu pozorovatele. Analogicky mohou být rozděleny korespondující slovesné předpony: *při-* (*ke*, *do*, *na*), *v-*, *za-* (*do*), *na-* (*na*), *vy-* (*z*), *od-* (*od*, *z*), *s-*, *se-* (*s/z*) korespondují s topologickými předložkami; ostatní předpony jsou analogické deiktickým předložkám. Avšak v konstrukcích „prefigované sloveso + předložka + substantivum“ (s dynamickým významem) je možná i kombinace deiktických a nedeiktických prvků, jakkoli topologické předpony zpravidla vyžadují topologické předložky: *vyšel z domu*, *přišel k bratrovi*. Kombinace prostorových určení typu *vyšel před dům* (topologická předpona – deiktická předložka) a *přešel k nám* (deiktická předpona + topologická předložka) jsou běžné; je však nutno si uvědomit, že prvek korespondující s prvkem topologickým je v takových konstrukcích přítomen implicitně, resp. jsou obsaženy v kontextu. To je zřejmě důvod, proč se „kompletní“ popis trasy pohybu vyskytuje spíše výjimečně, tam, kde to vyžaduje explicitnost vyjádření (*přešel z levého břehu na pravý*), a že kombinace typu *přistěhoval se z Prahy* (tj. vyjádření pohybu „směrem k“ a východiska, aniž by bylo řečeno, směrem k čemu nebo komu se pohyb udál), nejsou z hlediska srozumitelnosti problémem, totéž platí o kombinacích jako *odstěhoval se*

k rodičům. Implicitní východisko nebo cíl pohybu však nelze bezprostředně postulovat u obrazného užití předponových sloves a předložkových pádů, např. v *došel k překvapivému závěru* zřejmě nelze „odkud“ z kontextu přímo odvodit; podobně tam, kde popisovaná konstelace kombinuje primárně lineární a prostorové koncepty jako v *rozlil čaj do šálků*.

3. Další aspekty prostorové deixe, např. souvislost s modalitou, jakou ukazují např. výpovědi jako *Tady (to) máš!* („vezmi si to, co ti podávám“, popř. vyjádření údivu nebo vyžadování souhlasu), zasluhují dalšího prozkoumání. Dalším otevřeným polem zkoumání je sociální prostor.

Literatura

- BÜHLER, K. Sprachtheorie. Stuttgart: Lucius & Lucius 1999 (1934)
HASPELMATH, M. (1997): From Space to Time. München – Newcastle: Lincom
IMAI, S.: Spatial deixis. <http://web.cc.yamaguchi-n.ac.jp/~imai2002/linguistics/imai2003.pdf>
: 20.6.2006
FILLMORE, CH. J. (1997): Lectures on deixis. Stanford: CSLI Publications
HIRSCHOVÁ, M. (2007): Some remarks on spatial deixis in Czech, Sborník prací FF MU, v tisku.
KOŘENSKÝ, J. (1979): Pojmy sémantika, syntax, pragmatika ve vztahu k funkční hierarchizaci sémantických a gramatických prostředků jazyka. In: Otázky slovanské syntaxe IV/1, s. 39-45. Brno: MU
KOŘENSKÝ, J. (1984): Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha: Academia
KOŘENSKÝ, J. (1998): Proměny myšlení o řeči. Praha: FF UK
LEVINSON, S. C. Pragmatics. Cambridge: CUP 1983
LEVINSON, S. C. Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature. Cambridge, Mass.: The MIT Press 2000
LEVINSON, S. C. Language and Space. Annual Review of Anthropology 25, 1996, s. 353-382.
LEVINSON, S. C. Linguistic Expression of Space. In: Smelser, N.J. – Baltes, P. (eds.) International Encyclopaedia of Social and Behavioral Sciences. Vol. 17, pp. 11948-11954. Amsterdam/Oxford: Elsevier Science 2001
LEVINSON, S. C. Spatial Language. In: Nadel, L. (ed.) Encyclopaedia of Cognitive Science. Vol. 4, pp. 131-137. London: Nature Publishing Group 2003
LEVINSON, S. C. Deixis and Pragmatics. In: Horn, L. – Ward, G. (eds.) The Handbook of Pragmatics, pp. 97-121. Oxford: Blackwell 2004
LYONS, J. Semantics 1, 2. Cambridge: Cambridge University Press 1977
TALMY, L. (1983): How language structures space. In: Pick, H.L. – Acredolo, L.P. (eds.): Spatial orientation. New York and London: Plenum Press